

JESENICKO

Vlastivědný sborník

3

2 0 0 2

Pokyny pro autory

Přijímáme články zpracované na počítači v textovém editoru WORD. K disketě dodejte jeden výtisk práce pro lektorování. Rukopis musí obsahovat nezkrácené jméno a příjmení autora, český název příspěvku. U odborných článků vyžadujeme návrh českého textu resumé.

Mimořádně lze drobnosti dodat jako strojopis, text musí odpovídat úpravě rukopisu pro sazbu:

- příspěvky jsou psány po jedné straně kancelářského papíru A4
- v textu používejte kulaté závorky
- *kurzívu* označte podtržením příslušné pasáže vlnovkou, **tučné** písmo rovnou čarou
- tabulky zařaďte za rukopis na zvláštních listech, označte je názvem a vysvětlivkami
- kresby musí být tuší na bílém papíře, síla čar a velikost písma musí být úměrná předpokládanému zmenšení
- fotografie musí být ostré a kontrastní (barevné i černobílé), na zadní straně je označte jménem autora, zkráceným názvem článku, číslem obrázku a popiskou
- popisky k obrázkům jsou přiloženy na zvláštním listu s označením: obr. - číslo - název

Další nezbytné pokyny:

- při psaní příspěvků je doporučeno používat poznámek (tj.číslo), jejich seznam je zařazen za příspěvek

- pravidlem zkrácené citace je úzus zavedený bibliografickou normou z r.1964, kupř.

monografie:

HOBIL, Karel - PETR, Eduard: Raná renesance. Olomouc, Academia 1999, 200 s.

periodika:

JODL, K.: Moravská renesance. Nové knihy, 14.7.1999, s.2.

PÁNEK, F.: Humanismus. DaS, 15, 1993, č.5, s.62.

MĚRÁK, S.: Vývoj hradní architektury. In: Archaeologia historica, Sv.16, Brno, MVS 1991, s.215-232.

- v přírodních vědách doporučujeme při citaci používat jméno autora a letopočet v závorce

- seznam literatury obsahuje jen citované práce, je-li tomu jinak, je nutno tuto skutečnost výslovně uvést

- po dohodě s redakcí je možno přijmout i celý cizojazyčný článek s českým souhrnem

- na konci příspěvku uveďte plnou adresu autora včetně akad.titulů

Zaslané příspěvky budou projednány v redakční radě, o přijetí článku bude autor vyrozuměn.

Přednostně jsou zveřejňovány práce související s programem Vlastivědného muzea Jesenicka a Státního okresního archivu v Jeseníku.

J E S E N I C K O

Vlastivědný sborník Svazek 3

Jeseník 2002

Polym.

LESNICKO

Lesnický časopis
č. 12

1952

Obsah

Články

M. Kočka: Testament Vincenze Priessnitze.....	5
L. Kiss: V. Priessnitz a vodoliečba očami uhorského básníka Mihálya Tompu.....	13
J. Večeřa: Historie dolování ve zlatohorském rudním revíru.....	18
B. Czechowicz: Jawornicki zabytek śląskiego starożytnictwa.....	32

Drobnosti

R. Zuber: Pokusy o výrobu cukru z javorové šťávy na Jesenicku v letech 1811-14.....	36
M. Dziedzic: Korbel javornického cínaře.....	37
M. Dziedzic: O potomcích Joh. Nep. Rusta.....	38
M. Filipová: K restaurování obrazu Josefa Kalasánského na Jánském Vrchu	40
K. Growka: Schránka z pomníku padlým v Domašově.....	42
M. Brachtlová: Nové poznatky k autorství piaristického kostela Navštívení P. Marie v Bílé Vodě....	43
M. Rychlý - F. Kolář: Výsledky archeologického výzkumu na Jánském Vrchu.....	44
K. Müller: Privilegia fojtství v Uhelné.....	46

Kronika

Sto let od založení muzea v Jeseníku.....	50
Z výstav Vlastivědného muzea Jesenicka.....	51
Co přinesl čas.....	53

Literatura

Přečetli jsme za vás.....	55
Jesenicko na stránkách periodik.....	59

1000

11. The first part of the document is a list of names and addresses. It is followed by a list of names and addresses. The list is organized in two columns. The first column contains names and the second column contains addresses. The names are listed in alphabetical order. The addresses are listed in the order in which they were received. The list is followed by a list of names and addresses. The list is organized in two columns. The first column contains names and the second column contains addresses. The names are listed in alphabetical order. The addresses are listed in the order in which they were received.

1000

12. The second part of the document is a list of names and addresses. It is followed by a list of names and addresses. The list is organized in two columns. The first column contains names and the second column contains addresses. The names are listed in alphabetical order. The addresses are listed in the order in which they were received. The list is followed by a list of names and addresses. The list is organized in two columns. The first column contains names and the second column contains addresses. The names are listed in alphabetical order. The addresses are listed in the order in which they were received.

1000

13. The third part of the document is a list of names and addresses. It is followed by a list of names and addresses. The list is organized in two columns. The first column contains names and the second column contains addresses. The names are listed in alphabetical order. The addresses are listed in the order in which they were received. The list is followed by a list of names and addresses. The list is organized in two columns. The first column contains names and the second column contains addresses. The names are listed in alphabetical order. The addresses are listed in the order in which they were received.

1000

14. The fourth part of the document is a list of names and addresses. It is followed by a list of names and addresses. The list is organized in two columns. The first column contains names and the second column contains addresses. The names are listed in alphabetical order. The addresses are listed in the order in which they were received. The list is followed by a list of names and addresses. The list is organized in two columns. The first column contains names and the second column contains addresses. The names are listed in alphabetical order. The addresses are listed in the order in which they were received.

Články

Testament Vincenze Priessnitze

Miloš Kočka

Stopadesáté výročí úmrtí Vincenze Priessnitze (+28. 11. 1851) dalo nový podnět k zamyšlení nad příčinami jeho předčasného skonu ve 52 letech, věku, který normálně znamená plnou aktivitu s využíváním nabytých znalostí a zkušeností i prožíváním radostí a strastí života. Avšak jako byla mimořádná osobnost Vincenze Priessnitze, jeho nadání, léčitelské umění, objevy, uznání, sláva a bohatství, tak výjimečný byl jeho osud i způsob, jakým se - člověk své doby - vyrovnával s tak rozporuplnými situacemi. To se nakonec projevilo v jeho testamentu sepsaném 1. února 1851, deset měsíců před smrtí, kterou, vynikající diagnostik, předvídal a na ni se připravoval.

K pochopení zvláštností některých ustanovení obsáhlého testamentu je třeba si uvědomit okolnosti, za kterých jej V. Priessnitz sepsával.

Vnější příčiny Priessnitzova tehdejšího zdravotního stavu popisují jeho současníci - spolupracovníci.¹

Podle Pauliny Königové (nar. 1823, od r. 1839 zaměstnané u Priessnitzů) se Vincenz Priessnitz nešetřil po těžkém úrazu, který v mládí utrpěl a po němž mu zlomená žebra řádně nesrostla, znova si je poškozoval opětovnými pády s koně, když kůň při jeho cestách do Frývaldova nebo České Vsi uklouzl, stejně jako si je vytrásal jízdami na panství do Bílé Vody po špatné silnici v kočáře, který neměl pera. V. Priessnitz stále pracoval, nikdy si neodpočinul. - Před ní a lázeňskými sám potvrdil, že následkem denních jízd na koni a cest povozem jeho žebra nikdy neměla klid, při jeho pádech s koně přišla pokaždé ze své polohy nebo se obnovilo jejich zlomení; následkem toho byla i játra zraněná a cítil v nich bolest.

Josef Hackenberg (nar. 1819, od r. 1841 lázeňský) spatřoval důvody oslabení organismu V. Priessnitze v jeho častém nočním vstávání kvůli pacientům, v jeho návštěvách nemocných v okolí, kdy mnohokrát vycházel z přetopených místností do mrazu, dále v jeho časté pomoci při koupání, při němž se zvlhlčil a zpotil, pak vyšel ven, kde byl obklopen pacienty, kterým musel radit, nebo sedl na koně a jel. Dostal katary, jež stále léčil, ale poněvadž se dál nešetřil, katary se staly nevléčitelné.

Další příčiny, jež působily na zdraví V. Priessnitze, popisují na různých místech četní autoři (Philom vom Walde, Dr. J.E.M. Selinger a další): šikany úřadů, zabavení „očarované“ houby, odsouzení pro neoprávněné léčení, udání ranhojičů, smrt matky zraněné býkem, zřícení stavby Velkého domu, při němž zahynulo pět dělníků a šestnáct těžce zraněno, časté neshody se správci panství Kohout - Bílý Potok.²

Kromě těchto vnějších faktorů, pozorovatelných okolím, byla ještě jedna, světu skrytá příčina, jež postupem doby nabývala na rozsahu, až se pak stala hlavním důvodem Priessnitzova zhroutení, od něhož vedla sestupná cesta k jeho předčasné smrti. Příčina, která rozhodujícím způsobem ovlivnila jeho testament.

Vincenz Priessnitz byl svou podstatou nejen vynikající léčitel, ale stejnou měrou též sedlák, hospodář a podnikatel. Tato stránka jeho osobnosti byla tak výrazná, že ji literatura označuje jako jeho „druhou přirozenost“ (Doppelnatur, Dualismus).³ Priessnitz sedlák lpěl na půdě, kterou zdědil, rozmnožil ji a věřil, že ji předá potomku, v němž bude rod pokračovat. Priessnitz podnikatel vybudoval z ničeho světové lázně a nahromadil velký majetek. Priessnitz manžel a patriarchální otec lpěl na rodině. Představa, že by rodná půda, jím vybudované lázně a získaný majetek mohly přijít do cizích, nepokrevných rukou, byla pro něj naprosto nemožná.

Zasáhl však osud. Způsobem až neuvěřitelným. V rodu Priessnitzů vždy výrazně převyšoval počet narozených synů počet dcer. Otec Jan František Priessnitz měl sedm bratrů a pouze jednu sestru. Také Vincenz Priessnitz : pět bratrů a jen jednu sestru Terezii (provdanou Hackenbergovou), která porodila syna (bezdětného) a dceru (provdanou Nitscheovou), jež měla dva syny. Manželka Žofie: čtyři bratry a čtyři sestry, z nich dvě, jež zůstaly naživu, - Terezie (provdaná Heckelová) a Karolina (provdaná Neupertová), rodily jen syny.

Vincenz Priessnitz s manželkou Žofií zplodili deset dětí. Po prvních dvou dcerách: Kristině (nar. 1828-zemř.1829) a Žofií (1830) přišel syn František (1831), ten však devítiměsíční zemřel. Po nich pak v letech 1833 až 1841 následovaly v řadě za sebou jen dcery: Terezie (1833), Marie (1835), Anna (1836), Antonie (1837), Karolina (1840, zemřela 1843) a Albertina (1841). Pak se rodiče vzdali naděje na pokračování rodu.⁴

Žena v té době studovat lékařství, ani vést vodoléčebný ústav nemohla, syn nebyl a rodiče stárli. To byla těžká, skrytá rána v srdci, zvláště když konkurent Jan Schroth měl syna - pokračovatele a Josef Weiss syny dva. Naděje mohla být v nejstarší z žijících dcer Žofií, nadáním a povahou otcí nejbližší, jejím provdáním za vhodného lékaře. Avšak Žofie se zamilovala do lázeňského hosta velkostatkáře Josefa v.Ujhazy z Budimíru u Košic a - neústupná po otcí - se za něj dne 26.ledna 1847 provdala. Tu ránu oslabený organizmus Vincenze Priessnitze neunesl. Následující den, když novomanželé odjeli, se na chodbě Velkého léčebného domu zhroutil a upadl do dlouhotrvajícího bezvědomí. Doklady jednoznačně dosvědčují, že po této příhodě se Priessnitzův zdravotní stav již nikdy plně neobnovil. A to ani když se, za pět měsíců po kritické příhodě, narodil dne 22.června 1847 syn Vincenz Pavel. Ironie osudu?⁵

Bylo pozdě. Nikdo to nevěděl líp než sám otec. K výchově syna a jeho studiím, aby mohl převzít vodoléčebný ústav, by bylo třeba nejméně 25 let - a Priessnitzova životní síla byla již nyní otřesena a slábla. Aby syna, pokračovatele rodu, zajistil aspoň jako sedláka, koupil ještě v roce 1847 na jeho jméno v České Vsi dva velké statky (čp.113 a čp.114) a v r. 1850 dům (čp.112).

Také bouřlivý rok 1848 byl pro V. Priessnitze nepříznivý. Opětovně spadl s koně, tentokrát tak nešťastně, že málem přišel o nohu. V tom roce se oběsil pacient lázní šlechtic Enhuber a pochování sebevraha na řádný hřbitov vyvolalo v Bukovicích pobouření, jež Priessnitz jen s námahou uklidnil. Navíc svou povahou konzervativní, těžce nesl revoluční události, zvláště v obavě o dceru Žofií, provdanou do Uher, od níž neměli po celých 15 měsících žádné zprávy. Podle autorů (Walde, Selinger) V.Priessnitz velmi těžce snášel mírnou zimu roku 1850/51, cítil se unavený, skleslý a často hovořil o smrti.⁶ Nadto byla lázeňská sezóna roku 1850 pro Priessnitze mimořádně náročná. Po létech útlumu 1848 a 1849 přijelo v roce 1850 na Gräfenberk 1351 hostů, počet jaký lázně pamatovaly jen v do-

bě jejich největšího rozkvětu.⁷

Nezbytnost stálé, nepřetržité práce dále vyčerpávaly oslabený organizmus. Podlomené zdraví, vyčerpanost, jistota blížícího se konce s vědomím ohrožené rodiny - pět nezletilých neprovdaných dcer, syn ani ne čtyřletý - i ohroženého životního díla: lázní a majetku, to byla situace, za níž V. Priessnitz psal svou poslední vůli. I zde se ukázal jako moudrý, rozvážný a prozíravý, ale též tvrdě důsledný patriarchální otec a hospodář.

Testament Vincenze Priessnitze, v závěru datovaný dnem 1. února 1851, je napsán cizí rukou na pěti a půl stranách papíru velkého formátu, podepsán zřizovatelem Vincenzem Priessnitzem, jeho manželkou Žofií Priessnitzovou a třemi svědky: Augustem Habichtem, Josefem Jaschkem a Vincenzem Müllerem. Tak odpovídá předpisům alografního testamentu podle tehdy platného Občanského zákoníku z r. 1811.⁸

V testamentu pamatuje Vincenz Priessnitz především na svého syna Vincenze Pavla. Odkazuje mu veškerý svůj domovní a pozemkový majetek na Gräfenberku se vším zařízením - avšak pod podmínkou, že bude vodním lékařem („Wasserarzt“). Nestalo-li by se tak, budou tyto předměty rozděleny mezi sourozence, nebo prodány. Vincenz Pavel lékařství ve Vídni studoval, avšak nedostudoval. Přesto mu gräfenberský majetek zůstal a po návratu domů se ujal jeho správy. V mezidobí se však podstata gräfenberských lázní v základu změnila.

Nástupce V. Priessnitze lékař Josef Schindler postavil vlastní domy a také místní obyvatelé (zejména bývalí lázeňští) přijímali do svých, často rekonstruovaných domů lázeňské hosty. Mladý Priessnitz nechtěl uznat, že v lázních není již neomezeným vládcem, jakým byl jeho otec. To vedlo k četným sporům, na nichž měla podíl i kontroverzní povaha Vincenze Pavla. Situaci nakonec vyřešilo rozhodnutí C.k. zemského prezidenta pro Slezsko, který nařízením z 6. 5. 1876 zřídil pro správu lázní Lázeňskou komisi. Činnost Vincenze Pavla Priessnitze se pak zde omezila na správu „Priessnitzových domů“, v nichž pro lékařskou péči vybral Dr.med.Hosannu. Vincenz Pavel Priessnitz náhle zemřel 30. 6. 1884 ve věku 37 let na srdeční mrtvici.⁹

Vážnou starostí Vincenze Priessnitze byl odkaz nemovitého majetku: spojeného panství Kohout - Bílý Potok a domu v Javorníku čp. 42, aby v budoucnu nepřišel do cizích, nepokrevných rukou, zejména jemu neznámých budoucích manželů jeho nezletilých neprovdaných dcer či budoucí manželky syna. Ustanovil, že žádný z dědiců těchto nemovitostí je nesmí zadlužit ani prodat a smí z nich brát jen požitky. Volnou dispozici budou mít až vlastní potomci jeho dětí - tedy jeho pokrevní vnuci. Šlo o tzv. fideikomisární substituci podle ustanovení § 608 a n. Obč. zák. z r. 1811 chránící velké pozemkové majetky před drobením. Jmenované nemovitosti byly ohodnoceny v Odevzdací listině Okresního soudu ve Frývaldově z 2. 8. 1853 č. 3794 (2.část) částkou 82.355 zlatých konvenční měny.

Obhospodařováním uvedených nemovitostí pověřil zůstavitel svou manželku a po její smrti vždy nejstarší z žijících dětí. „*To musí pokračovat tak dlouho, dokud bude žít jedno z mých dětí. Po jejich úmrtí mají jejich potomci s usedlostmi nakládat, jak mezi sebou uznají za dobré.*“

Z hlediska záměru V. Priessnitze uchovat nemovitosti pro pokrevní potomky bylo to ustanovení rozumné a prozíravé. Budoucnost však určila jinak. Dům v Javorníku nikdo neužíval, náklady na údržbu byly vysoké, proto soud na žádost dědiců povolil v r. 1879 jeho prodej. Podstatnou část výnosu převedl soud na účet státních cenných papírů vázaných do skončení platnosti fideikomisární substituce. K tomu došlo smrtí posledního z žijících dětí - jím byla dcera Anna Marie (nar. 15.6.1836), provdaná za Otto barona Uslar v. Gleichen, která zemřela 30. 12. 1918 - právě po skončení první světové války. Válka zcela znehodnotila všechny státní cenné papíry. Československá republika zákonem z 9. 11. 1918 č. 32 Sb. z. a n. provedla obstavení a zákonem z 18. 4. 1919 č. 219

Sb. z. a n. zábor velkého pozemkového majetku, do něhož spadalo i panství Kohout - Bílý Potok. Novým dědicům, jichž počet vzrostl na dvacet, s různými podíly podle příbuzenské vzdálenosti od V.Priessnitze, se v r. 1920 podařilo se svolením Pozemkového úřadu panství prodat dr. Erichu Lundvallovi, agronomu z Opavy, za 1.600.000 Kč. Podíly jednotlivých dědiců činily od 9.300 Kč do 195.000 Kč (částky po čs. měnové reformě z r. 1919 nominálně značně nižší, než by byly vyjádřeny ve válečných rakouských korunách). Tak skončil dobrý úmysl V.Priessnitze zachovat majetek své krvi.¹⁰

Vedle panství Kohout - Bílý Potok a domu v Javorníku čp.42, kromě majetku na Gräfenberku odkázanému synovi Vincenzi Pavlovi v hodnotě 6.842 zl., věci a hotovosti odkázaných manželce v hodnotě 6.566 zl.+ 5.214 zl., přišly do pozůstalosti pohledávky a cenné papíry odkázané všem dědicům v hodnotě 163.799 zl. - vše v konv.měně.¹¹ Tyto měly sloužit jako věno neprovdaných dcer, každé 30.000 zl., částka, jakou věnem obdržela dcera Žofie při sňatku v r. 1847. Všechny odkazy věna byly realizovány. Priessnitzovy dcery tak byly velmi bohaté nevěsty.

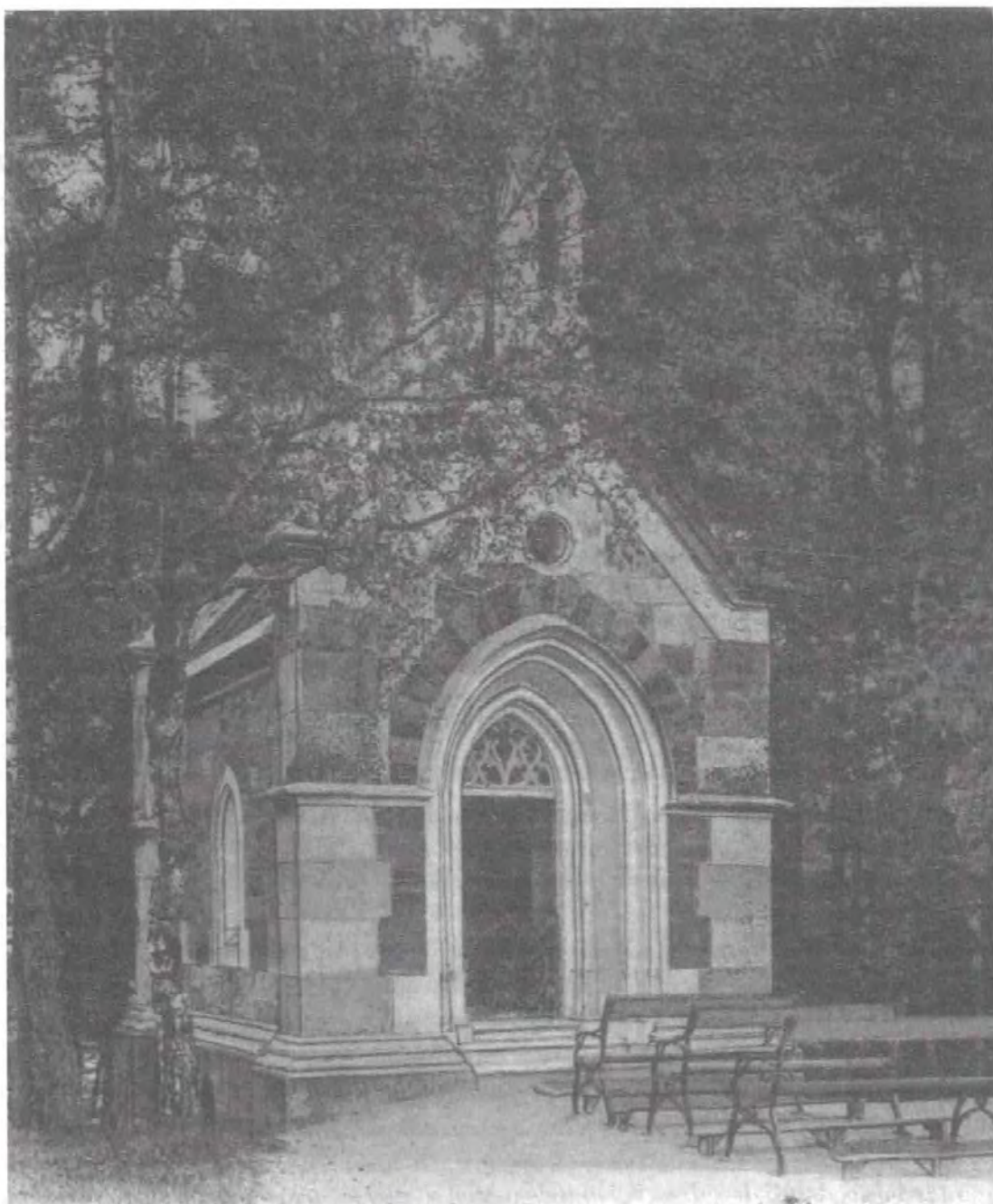
Věno manželky se podle zákona stávalo vlastnictvím manžela. Pět ze šesti žijících Priessnitzových dcer se provdalo za šlechtice, v jichž majetku se věno rozplynulo. Pouze věno dcery Marie-Anny (8. 2.1835 - 3. 3. 1909) bylo využito: její manžel Jan Ripper (2. 7. 1830 -26. 2. 1912) použil jeho podstatnou část ke zvelebení gräfenberských lázní a k zachování památek po velkém léčiteli. Velikost věna a pozůstalostního jmění vůbec lze posoudit pouze srovnáním s tehdejšími poměry. Např.: podle smlouvy z 21.6.1838 provedli šumperští stavitelé Franz a Johann Hampové stržení zřícené stavby Velkého léčebného domu („Hradu“) a jeho postavení - „ganz fertig“ - za 3.000 zl.¹² Roční příjem města Frývaldova v r. 1845 činil 13.742 zl., vydání 4.254 zl. Průměrný výdělek tkalce v továrně byl 30 krejcarů (půl zlatky) za den - v hladových letech (1847-1848) jen 15 krejcarů, v domácí výrobě byly výdělky ještě nižší.¹³ Majetek, který V.Priessnitz svou léčitelskou a podnikatelskou činností získal, byl tedy mimořádný (podle údajů Odevzdací listiny Okresního soudu ve Frývaldově z 2.8.1853 /I.a 2. část/ 317.174 zl. konv.měny), nikoli však takový, jaký - v milionech - uvádí pozdější literatura.¹⁴

Pozoruhodné jsou sankce za neuposlechnutí vůle zůstavitele. Kdyby se dědic opovážil jakýmkoli způsobem napadnout testament, „*musí být za trest odkázán jen na zákonný povinný díl*“ - tehdy jen polovinu, co by dědici příslušelo ze zákona. Sankcí měla být postižena i manželka, kdyby se znovu provdala a manželé dětí, jež by neměly vlastní potomky.

Testament Vincenze Priessnitze pamatuje na všechny podrobnosti, možnosti a eventuality. S jedinou výjimkou : kdo bude jeho nástupcem v gräfenberských lázních po dobu, než jeho malý syn se stane podle otcova přání „vodním lékařem“ a ujme se správy jeho životního díla. Záhada, v níž lze vyslovit jen dohady. Snad dosud neměl vhodnou osobu, kterou asi sám pak našel v osobě lékaře Josefa Schindlera. Je však vyloučeno, že by tuto tak závažnou věc V. Priessnitz opomenul, či ponechal náhodě. Archivy mlčí a zmínky v literatuře nejsou přesvědčivé. Otázka, jež zasluhuje další zkoumání.¹⁵

Záměr Vincenze Priessnitze zachovat získané bohatství vlastní krvi, jakkoli v testamentu promyšlený a zabezpečený sankcemi, nepřežil nástrahy času. Majetek je křehký a pomíjivý. Nástrahám času však odolal jiný, větší odkaz Vincenze Priessnitze. Jeho objev čistými přírodními prostředky - vodou, vzduchem, pohybem - dietou a oproštěním od všedních starostí vracet lidem zdraví a dávat radost ze života. Odkaz trvalý, který věda tvořivým způsobem zdokonalila a užívá ve prospěch lidstva.

„*Priessnitz může zemřít,*“ napsal již v r.1838 D.Colonius, „*jeho dílo nepomine, dokud v něm bude sídlit jeho duch.*“

Mausoleum V. Priessnitz Gräfenberg

Dem Jungliedern Gassen an Lieben
wird. Familie findet
Alexy.

Priessnitzova kaple s hrobkou (1901)

POZNÁMKY

1. SOkA Jeseník: Pozůstalost po J. Ripperovi: Sbíрка „svědectví“ - P. Königová, J. Hackenberg.
2. WALDE, Philo vom: Vincenz Priessnitz. Sein Leben und sein Wirken. Verlag Wilhelm Möller, Berlin 1898.
- SELIGER, J.E.M.: Vincenz Priessnitz. Eine Lebensbeschreibung. Verlag von Carl Herold u.Sohn, Wien 1852.
3. NEUENS, N.: Fortschritte Priessnitzens, Kneipps Rücktritte im Aufbau und Ausbau der Naturheilkunde. Diekirch 1903. s.159. Walde c. d. , s. 32.
4. Rodokmen V.Priessnitze. In: Vincenz Priessnitz (1799-1851). Almanach k 200.výročí narození. Jeseník 1999.
5. SOkA Jeseník -viz sub I: J.Hackenberg, Aug.Böhm. Selinger c.d., s. 155.
6. Walde c.d., s.44, Selinger c.d., s. 157.
7. SOkA Jeseník: Kurlisten 1837-1851.
8. SOkA Jeseník: Testament V.P. z 1. 2. 1851 - Fond RA Priessnitz - Ripper, kart.12.
9. KOČKA, M.: Lázně Gräfenberk po smrti V.Priessnitze v letech 1851-1909. In: Vincenz Priessnitz (1799-1851). Almanach k 200. výročí narození V.P., s. 55 n.
10. ZA Opava, Krajský soud Opava D(IV), karton 149 Priessnitz.
11. Rakousko mělo v oné době dvojitou měnu. V důsledku napoleonských válek došlo v r. 1811 k „státnímu bankrotu“ a vídeňská vláda dala do oběhu papírovou poukázku s nuceným kurzem tzv. „šajny“; jejich kurz stanovila - nově v r. 1820 - v poměru 250 zlatých papírové („vídeňské“) měny ke 100 zlatým stříbrné („konvenční“) měny. Skutečný poměr byl však podstatně nižší (cca 400:100). Pozůstalostní jmění V.Priessnitze je ve stříbrné („konvenční“) měně.
12. SOkA Jeseník - Fond RA Priessnitz - Ripper, kart. 12.
13. ZUBER, R.: Jesenícko v době feudalismu do r. 1848. Ostrava, Profil 1966. s. 163, 167.
14. Walde c.d. , s. 31; Selinger c.d., s. 142; WINTERNITZ, W.: Hydrotherapie. 1881. s. 61 - „mehrfacher Millionär“.
15. WALDE, P.v.: Josef Schindler als Nachfolger von Vincenz Priessnitz. Berlin 1891.s. 9. KOČKA, M. : Vincenz Priessnitz hospodář a podnikatel. Severní Morava, 1999, sv. 77, s. 3-14.

Testament Vincenze Priessnitze

Já Vincenz Priessnitz zřizuji při zdravém rozumu, prost nátlaku, přemlouvání, lsti nebo omylu následující testament:

- 1) Odevzdávám svou duši do rukou Vykupitele a přeji si, aby mé tělo bylo pochováno tak, jak určí moje manželka.
- 2) Odkazuji frývaldovskému městskému špitálu 300 zlatých konv. měny.
- 3) Z nemovitostí obdrží můj syn Vincenz Pavel Priessnitz bez úplaty:
 - a) můj domovní a pozemkový majetek sub dům čp.175 na Gräfenberku města Frývaldova se vším domovním a bytovým zařízením, jež k tomu pod jakýmkoli jménem náleží, obdrží můj syn tehdy, bude-li vodním lékařem. Nestalo-li by se tak, budou tyto předměty rozděleny mezi sourozence nebo prodány.
 - b) Dále obdrží 10 krav, 2 koně, hospodářství se vším vybavením, plody, zásobami, jež potřebuje do příští sklizně, a všechno hospodářské zařízení, jež bude v době mé smrti, jako vozy, brány, polní haky, sáně, řetězy, zařízení ve stodole a stáji, dále bryčky, ty však jen proti zaplacení jejich odhadní ceny.

c) Usedlosti v České Vsi čp. 112-113-114 patří mému synovi stejně, za tyto usedlosti nemá nic zaplatit, všechno co dostává, se rovná tomu, co obdržela jeho sestra Žofie při svém provdání. Stejně musí dostat potřebnou slámu, seno, krmivo a zrní v případě, že by jeho matka zemřela dříve, než on usedlosti převezme.

4) Moje manželka a všechny mé děti, totiž: Žofie, Terezie, Marie, Anna, Antonie, Berta a Vincenz obdrží Bílý Potok a Kohout, dům v Javorníku na Zámecké svobodě čp. 42, všechno jak stojí a leží, k jejich doživotnímu požívání a bude je obhospodařovat má manželka, jak dlouho bude žít, buď sama nebo prostřednictvím spolehlivého pachtýře, a pro každé dítě případně ročně 300 zlatých konv. měny, ne-li více. Po úmrtí manželky obdrží právo obhospodařování nebo propachtování vždy nejstarší ze žijících dětí, které je může samo obhospodařovat nebo dát obhospodařovat pachtýřem. Zemře-li jedno z mých dětí, aniž zanechá potomky, pak případně vždy jeho podíl na ostatní dosud žijící sourozence. Tyto nemovitosti nesmí po dobu svého života zatížit žádnými dluhy a nesmí být prodány. To musí pokračovat tak dlouho, dokud bude žít jedno z mých dětí. Po jejich úmrtí mají jejich potomci s usedlostmi nakládat, jak mezi sebou uznají za dobré. Všechny tři usedlosti se všemi příkupy mají odhadní cenu 64.000 zlatých v bankovkách. Do kupní smlouvy nesmí přijít žádná zmínka o lénu, poněvadž já jsem dvakrát knížecímu-biskupskému lennímu dvoru prohlásil, ať si lenní podíl hledají, najdou a odeberou a já nebudu jím zatížen. Po smrti matky musí všechny mé děti být rovnoprávními dědici toho, co zůstane.

5) Předání nemovitostí, které jsem vyjmenoval pro mého syna Vincenze, se stane 2. června v roce, v němž můj jmenovaný syn dosáhne přirozené zletilosti. Do té doby má všechny shora jmenované nemovitosti s příslušenstvím volně a bezplatně užívat má manželka při úhradě všech závazků, při řádné výchově mých svobodných dětí, při úhradě výbavy odpovídající jejich stavu a dále s tím, že všechny budovy dá přiměřeně pojistit proti ohni.

6) Mé manželce zůstanou všechny mé pozůstalostní svršky, jakož i všechny cennosti, hodiny, ložní, osobní a stolní prádlo, oděvy, obilí, zkrátka všechno jak stojí a leží, naproti tomu vypořádá veškerá má pozůstalostní pasiva.

7) Za univerzální dědice pozůstalosti ustanovuji svou manželku a všechny své děti rovným dílem, má manželka však nemá, kromě tohoto jejího dědického podílu a kromě odkázaných svršků, jinak nic obdržet. Pouze v případě, že by se po mojí smrti znovu provdala, dostane majetek, který do manželství vnesla, dále však nic z mé pozůstalosti a sice ani její dědický podíl, ani svršky.

8) Za opatrovníky mých dětí prosím oba mé švagry: zdejšího radního magistrátu Josefa Neuperta a pana Jiřího Hackenberga v České Vsi, které také prosím, aby - v případě, kdyby má manželka zemřela dříve než předá nemovitosti - ustanovili jednoho z mých shora jmenovaných švagrů k zatímní správě obhospodařování a výnos z těchto usedlostí pololetně poukazovali rovným dílem k obživě mých nezletilých neprovdaných dětí. Veškeré pozůstalostní jmění mé manželky a majetek, ať pozůstává z cenných papírů, kapitálu, hotových peněz, musí být rozdělen rovným dílem mezi děti.

9) Kdyby můj syn zemřel dříve, než převezme usedlosti, tak tyto případnou rovným dílem všem mým dětem. Nepřeji si však, aby je prodaly, nýbrž beze sporu mezi sebe rozdělily.

10- Má manželka si může volně zvolit bydlení v kterémkoli domě na Gräfenberku, v Javorníku, Bílé Vodě, či Kohoutu. Totéž přísluší po její smrti mým svobodným dětem, v kterémkoli místě, tři pokoje, kuchyň, jeden sklep, potřebný půdní prostor, dřevník a zahrada podle jejich volby.

11) Kdyby některý z mých dědiců se opovážil jakýmkoli způsobem napadnout můj testament, tak musí tento dědic být za trest odkázán jen na zákonný povinný díl.

12) Své provdané dceři Žofii jsem, kromě stavu přiměřené výbavy, vyplatil 30.000 zlatých konv. měny v hotovosti a konto jejího budoucího dědického podílu, což ostatní dědici mají požadovat

předem.

13) Co se týče mých dcer, tak si přeji, aby mnou prozatímně určená částka 30.000 zlatých konv.měny a to, co později zdědí, mohlo být manželzy mých dcer pokud možno bezpečným způsobem zajištěno. V případě, že mé dcery se provdají a zemřou bez osobních žijících dědiců, tak přeživiší zeť si ponechá 30.000 zlatých konv.měny, avšak na ostatní majetek nemá žádný nárok a musí jako ženich vystavit písemný závazek, že v případě, že dojde k neštěstí a dcera zemře bez osobních dědiců, se vzdává nároku na jakýkoli ostatní majetek. Totéž se má stát také u mého syna Vincenze, že jeho paní - když on zemře bez dědiců - nic více nezdědí a že ona při sňatku vystaví písemný závazek, že může nárokovat jen, co se týká částky 30.000 zlatých.

Moje manželka dosvědčuje svým vlastnoručním podpisem, že je úplně spokojena a srozuměna. Na důkaz toho níže uvedené podpisy.

Gräfenberk, Luánora 1851

Zusammenfassung

Testament von Vincenz Priessnitz

Die Mitarbeiter von V. Priessnitz führen Ursachen an, die seine Gesundheit bedrohten und im Alter von 52 Jahren zu seinem vorzeitigen Tode führten. Im Testament, das am 1.2.1851, zehn Monate vor seinem Tode, aufgesetzt wurde, kam V. Priessnitz's schwierige persönliche Situation zum Ausdruck: er besaß einen kaum vierjährigen Sohn und fünf minderjährige unverheiratete Töchter mit unsicherer Zukunft. Dem Sohn vermachte er die Gräfenberger Liegenschaften mit Einrichtung unter der Bedingung, dass er Wasserarzt werden sollte. Der Sohn erfüllte die Bedingung zwar nicht, erhielt den Besitz aber dennoch. Jeder Tochter vererbte er 30.000 Gulden konventioneller Währung. Die Mitgift wurde nach dem Gesetz Eigentum der Eheleute. Damit das Herrschaftsgut Hahnberg - Weißbach nicht in unbekannte Hände gelangte (besonders in die der zukünftigen Ehegatten), belastete er das Vermächtnis mit Verkaufs- und Verschuldungsverbot, damit es nach dem Tode seines letzten Kindes seinen blutsverwandten Enkeln frei zur Verfügung stehen konnte. Diese Situation trat mit dem Tode seiner Tochter Marie von Uslar - Gleichen ein, die am 30.12.1918 nach Beendigung des 1. Weltkriegs starb. In dieser Zeit unterlag das Herrschaftsgut bereits der staatlichen Beschlagnahme und danach der Konfiszierung. Wertpapiere und Geld waren durch den Krieg entwertet. Somit blieben von dem großen Besitz, den Priessnitz als Heiler und Unternehmer angehäuft hatte, praktisch nur der Gräfenberger Kurort übrig.

V. Priessnitz a vodoliečba očami uhorského básnika Mihálya Tompu

László Kiss

Priessnitzova vodoliečba sa tešila veľkej obľube aj v Uhorsku, o čom svedčí pomerne veľký počet uhorských pacientov v Gräfenbergu v štyridsiatych rokoch 19. storočia. K tejto popularite vo veľkej miere prispievali aj „kúpeľné listy“, písané uhorskými pacientmi z Gräfenbergu svojim príbuzným, kamarátom alebo uverejnené priamo v súdobej tlači. Presvedčovacia sila týchto listov sa mnohonásobne zvýšila, ak takýto list bol písaný pacientom - básnikom v umeleckom slohu.

Z básnikov tzv. reformného obdobia v Uhorsku prispievali k šíreniu slávy Gräfenbergu najmä Mihály Vörösmarty a Mihály Tompa. Mihály Vörösmarty (1800-1855), popredný predstaviteľ maďarského a európskeho romantizmu, básnik a dramatik, bol autorom básne na podstavci „železného leva“ - sochy v Gräfenbergu postavenej vďačnými uhorskými pacientmi na čele s barónom Miklósom Wesselényim.¹ Sám sa nikdy neliečil u Priessnitza.

Druhý Michal, čiže Mihály Tompa (1817-1868), so Sándorom Petőfim (1823-1849) a Jánosom Aranyom (1817-1882) vrcholný predstaviteľ maďarskej ľudovej národnej lyriky, bol „šťastnejší“: r. 1848 pár týždňov sa liečil v Gräfenbergu.

Dôvodom na gräfenbergský pobyt bol oslabený zdravotný stav Tompu. Už počas štúdia teológie na kolégiu v Blatnom Potoku (Sárospatak, Maďarsko) opakovane mal záchvaty hemoptýzy (vykašľávanie krvi) a začiatkom roka 1846 musel byť aj hospitalizovaný v slávnej nemocnici svätého Rocha v Pešti. Ešte toho istého roku bol vysvätený za kňaza a usadil sa v Beji, v malej dedinke Gemerskej župy. I keď vykašľávanie krvi ustúpilo, mladý farár necítil sa celkom dobre a preto sa r. 1848 rozhodol pre liečbu u vtedy už slávneho Priessnitza. O svojom rozhodnutí takto píše svojmu priateľovi: „*Aby si uveril, že nie som hypochonder, touto cestou Ti oznámim, že začiatkom apríla cestujem do Gräfenbergu, buď sa uzdraviť, alebo zdochnúť, pretože už mám plné zuby z tejto chorľavejúcej komédie.*“²

Tompa vedel, že doba liečby u Priessnitza sa nepočíta v dňoch, ale v mesiacoch, ale ako začínajúci kalvínsky kňaz z malej uhorskej dedinky si mohol dovoliť len svojej peňaženke primeranú, trojmesačnú vodoliečebnú kúru. Podľa zápisu v Curlistoch Tompa prišiel do Gräfenbergu 25. 4. 1848 a odchádzal 20. 7. do Prahy. Zapísal sa ako Prediger (evanjelický kňaz) z Pelsöcza (dnes Plešivec, Slovensko). Tompa bol pastorom v Beji, neďaleko od Plešivca. Spolu s ním pricestoval aj jeho kamarát a kolega Samuel Szentpéteri, pastor z Pelsöcza. (Na porovnanie: bohatý sedmohradský magnát, barón M. Wesselényi bol hosťom Gräfenbergu od apríla 1839 do augusta 1843, čiže viac ako tri roky!) Z obdobia jeho gräfenbergskeho pobytu sa zachovali štyri súkromné listy, adresované priateľom, medzi nimi aj básnikovi Aranyovi, a 17 „kúpeľných listov“, uverejnených v peštianskom časopise *Életképek* (Žánre). Vo Frývaldove býval na námestí pod č. 56 - napísal aj dve básne pod názvami „*Egy amerikai leánykához*“ (K jednej americkej dievke) a „*Graefenbergben*“ (V Gräfenbergu), publikované v už spomínanom časopise.³

Curlisty potvrdzujú dňom 4. 6. 1848 príchod malej skupinky Američanov do Gräfenbergu. Boli to

Bánsnik Mihály Tompa

pani Henriette Glenn s dvoma slečnami (dcérami?) Mary a Henriette a páni John Glenn a John Appelon. Ubytovali sa vo Frývaldove pod č. 169, tedy v blízkosti nášho básnika. Tridsaťjedenročný a ešte slobodný Tompa napriek procedúram so studenou vodou nezostal dlho „chladný“. Už 15. júna píše čitateľom časopisu Életképek: „... je tu jedna krásna dievka z Ameriky...“ Bola to Mary alebo Henriette? Nevieme - Tompa meno krásnej dievčiny neprezradil ani v spomínanej básni, ktorú napísal o týždeň neskôr, 22. júna.

Prvý jeho list, datovaný vo Frývaldove, dňa 5. mája 1848 a adresátom ktorého bol jeho priateľ, Miklós Szemere, svedčí o pesimistickej, pochmúrnej nálade:

„Je tu, priateľ môj, všelijaký nešťastník pánu Boha, z každého kúta a národa sveta, starý, dieťa, mladík, dievka, všelijakí, a v omámení kúrou, v neustálom pití a behu, mnohí bez košele a klobúka (rokk - kabát - zato majú na sebe), ostríhání do hola, Graefenberg zdá sa byť obrovským domovom bláznov, som nekonečne znechutený. Pamätám sa, že aj ty si užíval a aj mne doporučil vodu, mal si pravdu, ale dovoľ mi že si ju užíval predsa nesprávne, priateľu ak do teba a na teba prúdi hoc i oceán zostane neúčinným bez pohybu, po každom kúpele alebo poháre vody treba pracovať, behať, drevo píliť, bez pohybu celá vec je naničhodnosť...“⁴

Počiatočná pochmúrna nálada bola spôsobená aj sklamaním básnika. Tompa bol vždy náchylný na hypochondriu a ako každý hypochonder, aj on ťažko znášal nedostatok empátie, pochopenia u liečiteľa. O Priessnitzovi je známe, že bol málovravný, po „vstupnej prehliadke“ a určení terapie v priebehu vodoliečby už sa málo venoval jednotlivým pacientom. Podobne postupoval aj v prípade uhorského básnika, o čom svedčí básnikov list svojmu priateľovi Petrovi Tóthovi zo dňa 16. mája 1848:

„Cestou sem, som rozmýšľal o Priessnitzovi tak, že Boh vie ako ma bude obhmatávať, a ako som počudoval, keď pri prvej liečebnej procedúre (trenie, Abreibung) sotva sa na mňa vrhol svoj rýchly zrak, moju kožu nepopozeral, nepohmatal - ako som to neviem kde čítal o ňom -, povedal kúpeľnému sluhovi, čo má so mnou robiť a s tým odišiel. Takže odteraz, priateľ môj, som v rozpakoch: či je Priessnitz géniom, komu stačí len pohľad na človeka a už vie koľko bilo, alebo ako ten najsprostejší mlynár pustí vodu na náš organizmus, tak povediac na kolesá nášho života: a dobrý alebo zlý účinok vzniká potom sám od seba? Chladný klud nikdy ho neopustí, jeho tvár zostáva rovnaká pri najšťastnejšej kúre a pri ohrození života: chladná! Ja, ja - zvykne lakonický odpovedať na mnohé reči človeka a s tým je koniec debaty.“⁵

Pritom aj citlivý Tompa musí uznať, že Priessnitz síce nie je vlúdny, ale nie je ani grobiansky: „Tou istou rečou rozpráva so žobrákom a s kniežaťom“ - píše vo vyššie citovanom liste Petrovi Tóthovi. Ešte priaznivejším tónom píše v „kúpeľnom liste“ adresovanom verejnosti na stránkach časopisu Életképek:

„Vincent Priessnitz má 48 rokov, je mohutnej postavy. Je rovný ako trstina, kráča smelými, rýznymi krokmi. Jeho nálada je tichá, má dobré srdce... Stroho zvykne len toľko povedať: „k vodoliečbe človek musí mať charakter“ a má pravdu! S krásnou pozornosťou sledujem tohoto Priessnítza! ... je hodný obdivu vo všetkom a je nadovšetko prísny... Okolo desiatej hodiny sadne si na kôň a robí obchádzku v Böhmischsdorfe, vo Frývaldove a v kolóniách. Jeho pacienti ho všade pozostavovávajú, žiadajú jeho radu... vstáva ochotne aj o polnoci, keď je zle.“⁶

Ďalšie prekvapenie zažil Tompa, keď zistil, že Priessnitz už neordinuje potné kúry. „V najnovšej dobe Priessnitz zanechal potenie, ktoré predtým ordinoval na dobu šesť - osem hodín, tak že pod posteľou stála voda, teraz len zahrieva: vtedy jeho princípom bola: silným potením vyhnať chorobnú látku z tela, aby sa zoslabnutý organizmus mohol pozbierať, teraz zase princípom je: posilniť telo a silné telo samo vyženie chorľavú látku zo seba... Vtedy s potnými kúrami uzdravovanie išlo rýchlejšie.“

šie, ale vyskytli sa častejšie aj omdlenia a porážky, ba aj recidívy (základnej choroby)" - píše svojim čitateľom na stránkach *Életképek* vo svojom 2. „kúpeľnom liste“.⁷ Podobne informuje aj svojho kamaráta, Petra: „Ničím nie je možné ľahšie rozčúliť (Priessnitza), než žiadosťou o potnú kúru, žiadateľovi povie: nech ide potiť sa domov.“⁸

Napriek týmto sklamaniam Tompa verí Priessnitzovi. V optimistický ladenom liste priateľovi - básnikovi Jánosovi Aranyovi zo dňa 11. mája použije krásnu metaforu o podstate vodoliečby:

„Drahý môj Jančí!

Píšem Ti z blízkosti svetoznámeho Priessnitza, kde ako hovädo pijem vodu a trpím jej tisícorku formu: dúfajúc v uzdravení. Účinnok vodoliečby - skoro v každom prípade - je nepochybný, ale prejaví sa až v nekonečne dlhom čase, hovoria tu o 5, 10, 15, 22 mesiacoch, ba je tu človek, ktorý už päť rokov pije vodu, pravda, prídu sem takí ľudia, ktorí sa liečili už u každého lekára sveta a v každých kúpeľoch sveta - márne. Verí, vie človek, že vodoliečba pomôže, tak ako verí, vie, že ručičky na hodinách idú, aj keď nevidí, že by sa pohli.“⁹

O päť dní neskôr, 16. mája však už polovážne - polozartovne píše svojmu priateľovi, Petrovi:

„... mám strašne obavy, či sa nestane zo mňa ryba, vydra, žaba, slovom nejaké vodné stvorenie, pretože vydržať tento strašný nápor vody zo všetkých strán a vo všetkých formách, dobrému kresťanovi nie je možné. Ale bez žartu, môj milý Peter, k vodoliečbe sú nutné tri veci: peniaze, čas, trpezlivosť, zo všetkého veľká dávka, ale najväčšia z toho posledného, je to hotová tortúra bohaprázdnej liečby vodou, hoci teraz je to už krotkejšie, ako to bolo volakedy, keď sa chorý potil 6-8 hodín, ale o čo ľahšia, žiaľ, o to dlhšia je táto liečba.“¹⁰

Tompa - ako sme už naznačili - z troch potrebných vecí mal dostatok len trpezlivosť, čas liečby bol totiž závislý na peniazoch, a peňaženka básnika sa rýchlo vyprázdnila. Trpezlivosť však sama o sebe nepomohla k celkovému uzdraveniu a preto vo svojom predposlednom „kúpeľnom liste“ z 15. júla oznamuje čitateľom časopisu *Életképek*: „to, že voda v Graefenbergu robí zázraky, je pravda, ale Graefenberg nie je jazero Bethesda, do ktorej stačí len skočiť a človek sa uzdraví. Nie len voda samotná liečí, ale aj dlhší tunajší pobyt a striedma životospráva... a nemalou mierou prispeje k uzdraveniu aj graefenbergská studená klíma. Hľa, 15. júla píšem tieto riadky v kabáte s dobrou teplou podšívkou.“¹¹ A vo svojom poslednom liste, datovanom z Frývaldova dňom 20. júla zhrnuje svoju mienku o vodoliečbe takto: „... celkom som sa neuzdravil... ale zato vodoliečba nestratila pre mňa svoju hodnovernosť, krátko som ju užíval - v tom je príčina (neuzdravenia).“¹²

Básnikove vcelku priaznivé svedectvo o výhodách gräfenbergskeho pobytu na stránkach časopisu *Életképek* nemohlo mať okamžitý efekt vo forme zvýšeného počtu hostí z Uhorska. Už cestou do Gräfenbergu, pri zastávke v Pešti, ako i cestou domov, cez Prahu Tompa bol svedkom závažných udalostí, veštiacich vojnu. O svojich zážitkoch v Prahe takto píše svojim čitateľom dňom 23. júla:

„Prekvapil ma stav obliehania, v ktorom som Prahu našiel. Okolo všade stany a vojsko, na hradbách delá, na Hradčanoch, ba aj na trhovisku kráľovského hradu povytŕhovaná dlažba... je práve nedela, v slávnom dome je svätá omša, počas ktorej na dvore kostola, v kotlíkoch v dlhých radoch vrie voda - vojaci varia obed. Takmer ma duša bolela, keď som videl našich dobrých chlapcov povolať sa tam...“¹³

Boli to pravdepodobne uhorskí husári 12. husárskeho pluku, ktoré r. 1848 malo svoje stanovište v Severných Čechách a ktoré bolo presunuté pod velenie kniežata Windischgrätza k potlačeniu študentských nepokojov na svätodušný pondelok, 12. júna 1848.

Aj doma ho čakala revolučná nálada meruôsmych rokov. Svedectvom toho, že pobyt u Priessnitza nebol zbytočný, je fakt, že 31 ročný Tompa ako poľný duchovný gemerských domobrancov sa zúčastnil aj bitky pri Schwechate 30. októbra 1848. Po prehratej bitke domobranci a s nimi aj Tompa

vrátili sa domov. Tompa sa vrátil k svojmu povolaniu. Po porážke uhorskej revolúcie v auguste 1849, v období Bachovho absolutizmu, bol prenasledovaný, internovaný, čo spolu s rodinnými tragédiami - úmrtia obidvoch synov v mladom veku - sa nepriaznivo odrazilo na jeho zhoršenom zdraví. Pravdepodobne trpel na chlopňovú chorobu srdca, vzniklú po opakovaných atakoch reumatickej horúčky.¹⁴ Vodoliečbe zostal verný až do svojej smrti, jeho stále sa horšiace srdcové ochorenie - ani jeho finančný stav - mu však neumožnili návrat do Gräfenbergu. Liečil sa preto len v ľahšie dostupných Čiernohorských kúpeľoch (Schwarzenberg, blízko dnešného Nálepkova), založených r.1847 podľa „gräfenbergskeho vzoru“.¹⁵ Zomrel na zlyhanie srdca 30. júla 1868.

POZNÁMKY

1. KISS, László: Najslávnejší uhorský pacient V.Priessnitz: barón Miklós Wesselényi (1796-1850). In: Jesenícko. Vlastivědný sborník, Jeseník 2000, s. 7-12.
2. TOMPA, Mihály: Levelezése I (1839-1862). Akadémiai Kiadó, Budapest 1964, s. 75.
3. KÓSA, László: Magyarországi vendégek csehországi fürdőhelyeken. In: Prágai Tükör 1995, č.3, s. 35-45.
4. TOMPA, Mihály, opak cit., s. 80.
5. Tamtéž, s. 81.
6. TOMPA, Mihály: Graefenbergi levelek. in: Életképek, 1848, II. polrok.
7. Tamtéž.
8. TOMPA, Mihály, opak. cit., s. 82.
9. ARANY JÁNOS Levelezése I (1828-1851). Akadémiai Kiadó, Budapest 1975, s. 206-207.
10. TOMPA, Mihály, opak. cit., s. 81.
11. TOMPA, Mihály: Graefenbergi levelek. in: Életképek, 1848, II. polrok.
12. Tamtéž.
13. Tamtéž.
14. KISS, László: Tompa Mihály nagy szíve. In: KISS, László: Kínok tövisében - Nagy emberek - hétköznapi kórok. Lilium Aurum, Dunajská Streda 1997, s. 20-29.
15. KISS, László: Vodoliečebné ústavy podľa gräfenbergskeho vzoru v 30 - tych a 40 - tych rokoch 19. storočia v Uhorsku. In: Vincenz Priessnitz (1799-1851). Almanach k 200. výročí narození. Jeseník 1999, s. 48-54.

Zusammenfassung

V. Priessnitz und die Wasserkur mit den Augen des Dichters Mihály Tompa

Der berühmte ungarische Dichter Mihály Tompa (1817 - 1868) wurde vom 25. April bis zum 20. Juli 1848 auf dem Gräfenberg behandelt. Es bleiben seine vier Privatbriefe und 17 "Kurbriefe" überliefert, die in der Budapester Zeitschrift Életképek publiziert wurden. In seinen Briefen äußert sich Tompa mit Achtung und Anerkennung über den strengen, aber gerechten Priessnitz und sein Wasserheilverfahren. Tompa wohnte in der Stadt Freiwaldau (heute Jeseník) auf dem Ringplatz Nr. 56, wo er einer hübschen jungen Amerikanerin begegnete. Hiermit ist das Geheimnis seiner in Freiwaldau geschriebenen Gedichte teilweise enthüllt.

Historie dolování ve zlatohorském rudním revíru

Josef Večeřa

Zlaté Hory, dříve nazývané Zuckmantel, jsou starým hornickým městem, ležícím na severním úpatí Jeseníků, přesněji Zlatohorské vrchoviny. Jsou největším a také nejznámějším rudním revírem v Jeseníkách. Zuckmantel není u nás zrovna běžným jménem. O vysvětlení původu tohoto slova se pokoušela již řada badatelů. Nejčastěji uváděným je názor pocházející již ze 16. stol. (Bartel Sten 1512), že slovo vzniklo sloučením slov „*zucken*“ - krásti a „*mantel*“ - plášť. Vysvětlení jistě nelichotivé a tak se v 16. stol. setkáváme také s označením Edelstadt, podle mohutného hradu, který stával nad Zlatými Horami (viz Boblig z Edelstadtu). Slovanský původ jména předpokládal významný slezský historik Vincenc Prasek. Za základ bere slova „*suchý*“ a slovo „*mastný*“ příp. „*mety*“, znamenající bažinu, podobně jako u jména Suchomaty (suché rýžoviště).¹

Další výklad se opírá o středohornoněmecký výklad slov „*mantel*“ - borovice a „*zuoc, zuog*“ - větev nebo „*zuc*“ - cesta. V prvním případě by název vycházel z rozvětvené borovice, ukazující na rozcestí směr, a druhý z borovice u cesty, případně cesty borovým lesem. Rozvětvený strom se objevuje i v městském znaku. Na podporu posledního výkladu lze uvést, že tudy opravdu ve středověku vedla významná obchodní cesta a že v Německu je 38 jmen stejného tvaru.² Tento výklad by nám mohl signalizovat i dobu založení Zlatých Hor v období kolonizačních snah ve 13. stol. Název Cucmantel (jak se nám dochoval v nejstarší písemné zprávě z roku 1263, by bylo možno vysvětlit také částečným poněmčením původního českého názvu „*plášťová žíla*“ (couk, cuk - žíla). Toto vysvětlení vychází z předpokladu, že se původně jednalo o hornickou osadu, což může podporovat i název zdejšího hradu, jednoho z největších ve Slezsku - Edelstein (drahý kámen).

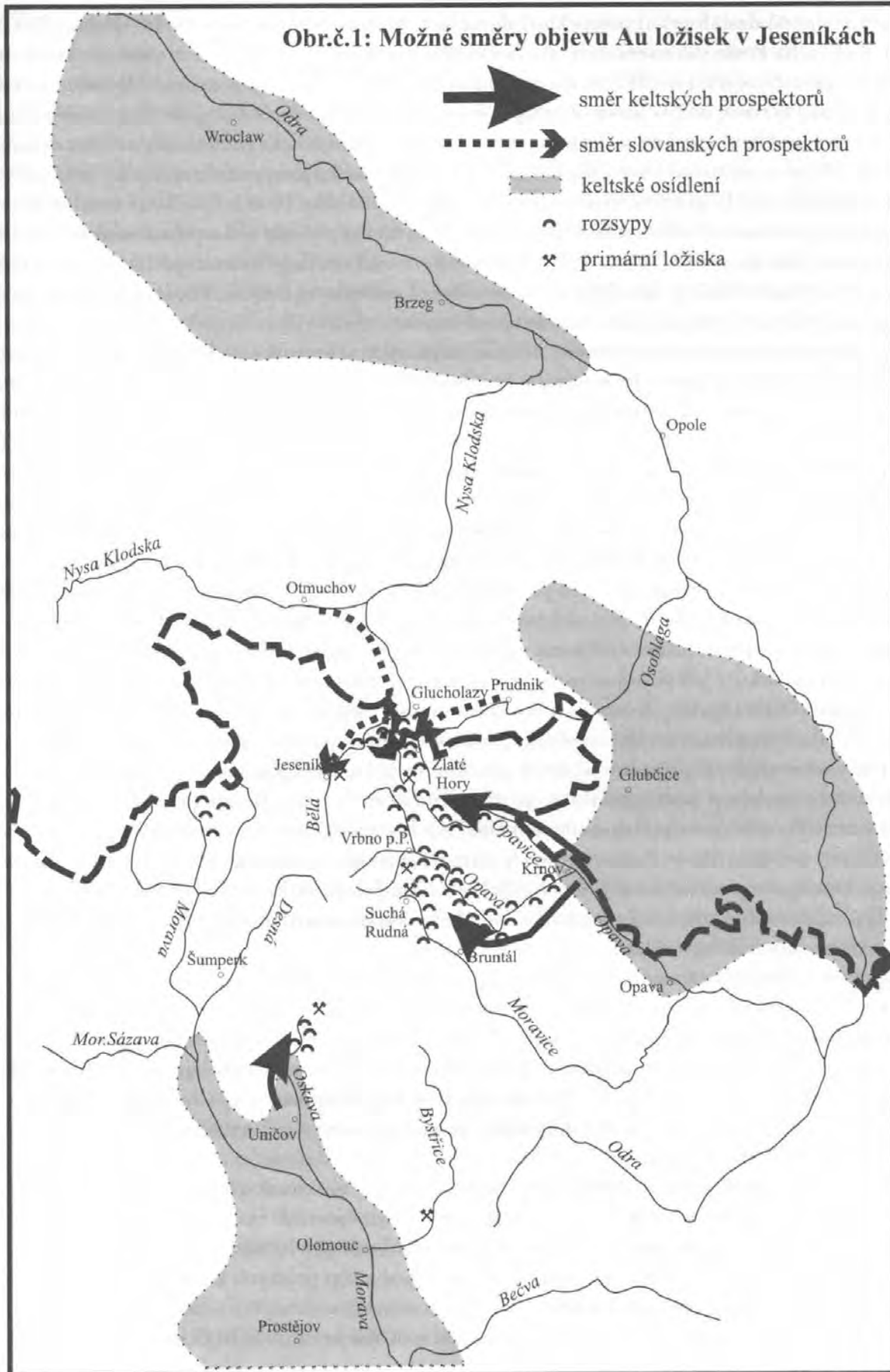
První zmínky o existenci osady Cucmantel v polovině 13. stol. zdaleka nespádají do období prvního využívání zdejšího nerostného bohatství. To musíme hledat v mnohem starších dobách. Těžbu zlata nám mohou nepřímou signalizovat nálezy zlatých předmětů při archeologických výzkumech. Jejich výrazný nárůst se objevuje v době železné, zvláště pak v období laténu C až D 1, do něhož spadá asi 98 % všech zlatých předmětů z období keltského osídlení, nalezených v Čechách a na Moravě (Lehrberger et al. 1997).

Je jistě zajímavé, že zatímco keltské zlaté předměty, např. z Německa, vykazují stopy platinových kovů a častou příměs mědi a byly pravděpodobně vyrobeny z importovaného zlata, předměty nalezené na našem území jsou z větší části vyrobeny z čistého tuzemského vyrýžovaného zlata (Lehrberger et al. 1997). Rozsah těžby zlata z domácích zdrojů musel být tedy značný.

V širším okolí Jeseníků se nacházely tři oblasti s keltským vlivem (Meduna 1980, Woźniak 1970). Nejvýznamnější je oblast „moravských Keltů“ rozprostírající se kolem oppida Hradisko u Prostějova. Z archeologických nálezů vyplývá, že se zde zlato zpracovávalo na známé „keltské duhovky“. Vliv tohoto oppida zasahoval až do oblasti Uničova, která mohla být zdrojem železných i zlatých rud, získávaných ze zlatonosných náplavů řeky Oskavy. Druhou oblastí, v níž se projevoval keltský vliv, bylo okolí Glubčic, Opavy a Krnova. Třetí oblast se rozkládala severně od Zlatých Hor kolem Vratislavi a v této fázi pravděpodobně neovlivňovala dění v okolí Zlatých Hor.

Stejně jako byl Uničov bránou ke zlatonosným sedimentům Oskavy, byl pravděpodobně Krnov podobnou výspou střežící přístup k bohatým rozsypům řeky Opavy a Opavice (obr.č.1). Tudy se

Obr.č.1: Možné směry objevu Au ložisek v Jeseníkách

pravděpodobně dostali první prospektoři do oblastí nejstarší těžby v okolí Suché Rudné (Měkká žíla, Podmáslí). Podle stanovení stáří uhlíků (3500 let), nalezených v blízkosti zbytků rýžovnického splavu v povrchové dobývce Měkké žíly, to mohlo být ještě před keltskou expanzí.³ Opavice, někdy zvaná Zlatá Opavice, mohla prospektory přivést na jižní svahy Příčné hory, do míst později označovaných jako Altenberg, kde se nacházejí nejbohatší primární ložiska zlata zlatohorského rudního revíru. Zde jsou v místě výchozu rudní struktury na povrch velké jámy označované jako Velké pinky. Z morfologické studie povrchu vyplývá, že minimálně do hloubky 10 m byly některé z těchto pinek vytvořeny povrchovou těžbou a tedy zde bychom měli hledat počátky těžby primárních rud ve Zlatohorském rudním revíru (Večeřa 1995). Obdobná povrchová díla je možno spatřit i v oblasti výše zmiňované Suché Rudné, ale také například v okolí Limousin ve Francii, kde jsou podobné povrchové dobývky archeologicky datované do období latěnu.

Na přelomu letopočtu byly Keltové vystřídáni germánskými kmeny, u nichž se těžba zlata nepředpokládá. Ani doba po příchodu Slovanů v 1. polovině 6. stol. se nevyznačuje významným používáním zlata. Zlato se v archeologických nálezech opět začíná objevovat až v druhé polovině 9. stol., v období Velkomoravské říše. Přestože se předpokládá, že většina zlata byla dovezena pravděpodobně ze Středomoří, existují reálné předpoklady vlastní těžby. Zkušenosti s těžbou Slované jistě měli, o čemž svědčí rozsáhlá výroba železa. Jednalo se většinou o připovrchovou těžbu zvětralých partií ložisek. Na rozdíl od keltských povrchových dobývek používali Slované šachtice. Slované pravděpodobně také zdokonalili rýžovací metody tím, že byli schopni využít k těžbě vody.

Je smutné, že pro období, kdy byla pravděpodobně přerýžována většina zlatonosných náplavů v okolí Zlatých Hor a nalezena hlavní primární ložiska, nemáme žádných zpráv. O rozsahu a směru těžby se můžeme jen dohadovat. Slované pronikli do oblasti Zlatých Hor pravděpodobně od severu (z oblasti Prudniku?), při postupném osidlování jesenického podhůří (obr. 1), kdežto Kelti spíše od jihu, údolím Zlaté Opavice. Rozsypy, které většinou přivádějí prospektory k primárním ložiskům, zde začínají až relativně vysoko, v blízkosti primárních zdrojů, neboť v polské nížině jsou zlatonosné písky silně zředěny, případně překryty glaciálními nebo fluvioglaciálními sedimenty. Největší rýžoviště se nacházejí podél severního úpatí Příčné hory. V údolí Miserichu plynule přecházejí v plošnou těžbu svahovin (pod dnešním odkalištěm). Ta přivedla první prospektory až k primárním ložiskům v prostoru Marie Pomocné (později označované jako zuckmantelské doly). Druhý proud prospektorů postupoval údolím Olešnice (z oblasti Otmuchova?) do prostoru Horního Údolí, kde založil původní osadu Erlitz a znovuobjevil staré keltské dobývky na Altenbergu (tyto doly jsou později označovány jako hornogrundské).

Na otázku, kdo tedy znovuobjevil zlatohorské doly, nám může možná odpovědět zpráva bavorského geografa z druhé poloviny 9. stol., v níž uvádí kmenová území na sever a východ od východofrancké říše. Zmiňuje se o Slezanech sídlících v oblasti dnešní Vratislavi, Opolanech, sídlících v okolí Opole a zasahujících až do podhůří Rychlebských hor, Holasicích ovládajících Hlubčicko, Krnovsko a Opavsko a Moravanech.⁴ Pro Zlatohorsko byla nejvýznamnější hranice mezi Slezany a Holasici, která v hrubých rysech odpovídala i pozdější hranici mezi vratislavským a hlubčickým, později opavským knížectvím.

Po rozpadu Velkomoravské říše se Slezsko dostalo do sféry vlivu českých knížat. Po smrti Boleslava II. (999), využil polský kníže Boleslav Chrabrý krizi, která postihla Čechy, a obsadil Moravu a Čechy a dal se zvolit českým knížetem. Ale snad již na sklonku 80. let 10. stol. získal Měšek I. Slezsko.⁵ Z této doby pocházejí kronikářské zprávy o velikém bohatství polských knížat (Martin Gall, Kosmas), které mohlo pocházet i ze Zlatohorska.

Kolem roku 1019-1020 dobyl Oldřich na Polácích zpět Moravu a roku 1039 Břetislav I. i Slezsko.

V létě roku 1050 dobyl zpět polský Kazimír Vratislavsko, jehož držení (hrad Vratislav a jiné hrady) mu bylo potvrzeno v roce 1054 za cenu ročního platu 500 hřiven stříbra a 30 hřiven zlata.⁶ Poplatek ve zlatě může být opět drobnou indicií případné těžby zlata v tomto období. Začlenění Holasicka je problematické. Reálně se zdá jeho přičlenění k polské části Slezska⁷ a s ním pravděpodobně i Zlatohorska.

Od konce 11 stol. probíhaly mezi polskými a českými knížaty četné rozbroje, které byly ukončeny až setkáním Soběslava I. a Boleslava III. Křivoústého na hradě v Kladsku roku 1137.⁸ Zlatohorsko se opět nacházelo v hraniční oblasti. Jeho nenásilné připojení k Moravě klade Bakala do roku 1194 a dává je do souvislosti se smrtí knížete Kazimíra Spravedlivého.⁹ Kouřil a kol. připouští jeho přičlenění již v letech 1179-82, kdy na severní Moravě působil Přemysl Otakar I.¹⁰ Po připojení se dostalo pod správu velice schopného Přemysla Otakara I. a posléze markraběte moravského Vladislava Jindřicha,¹¹ vládnoucího na Moravě do roku 1222. Před svou smrtí se dostal do sporu o zlaté doly s vratislavským biskupem Vavřincem. Vratislavské biskupství si tehdy činilo nárok na Nisko, které sousedilo se Zlatohorskem. Nisko daroval biskupství před svou smrtí kníže Jaroslav Opolský, vratislavský biskup.¹²

Předmětem těžby zlata byly tehdy pravděpodobně rozsáhlé rozsypy mezi Příčnou horou a Glucholazy. Po roce 1222 se pánem Moravy stal opět Přemysl Otakar I. a v roce 1224 byl napomínán papežem Honoriem III. ve věci dolů na zlato, kterých se zmocnil dřívější markrabě Vladislav Jindřich.¹³ V kontextu s dalšími listinami je pravděpodobné, že sporná rýžoviště se nacházela v okolí Glucholaz.¹⁴ Jak spor dopadl, nevíme, ale těžba zlata byla v té době zřejmě výnosná, neboť do sporu o zlaté doly s vratislavským biskupstvím se dostal i vratislavský kníže Jindřich Bradatý. Mimo jiné se musel zavázat, že církev bude trvale dostávat desátky ze zlata, které kníže obdrží z dolů.¹⁵ Spory zřejmě pokračovaly i nadále, o čemž se dozvídáme z další listiny z roku 1236.¹⁶

V roce 1241 bylo Slezsko zpustošeno tatarským nájezdem. Velký úbytek převážně slovanského obyvatelstva umožnil rozsáhlou kolonizaci, hlavně německým etnikem, která probíhala pozvolna i před tímto datem.¹⁷ O zlatých dolech se opět dovídáme z listiny z roku 1263, v níž jsou také poprvé zmiňovány Zlaté Hory (Cucmantel et Vrudental).¹⁸ Jedná se o listinu, v níž vratislavský biskup Tomáš I. rozděluje užitky synům Vitigovým a synu Sifridovu. Mimo jiné je zmiňováno 30 lánů u Glucholaz, z nichž každý dává 2 denáry zlata po 10 scotech. Podle území, kterého se listina týká (Mikulovice - Glucholazy) se na rozdíl od dřívějších autorů (Zuber, Novák, Kouřil...) domnívám, že Vrudental zde neoznačuje město Bruntál, ale údolí Bělé, v němž byl založen Jeseník (Vriwald).¹⁹

V roce 1281 je zmiňován i hrad Edelštejn, náležející k českému království.²⁰ Mikuláš, kníže opavský, odejmul hrad pánům z Linavy, kteří se ho násilím zmocnili, snad po smrti Přemysla Otakara II. (1278).²¹ Páchali odtud škody vratislavskému biskupství. Edelštejn i s podhradím (suburbium Cucmantel) v roce 1281 propůjčil kníže Mikuláš I. Opavský vratislavskému biskupství k úhradě škod.²² To by mohlo svědčit o úpadku zlatohorských dolů, neboť výnosných dolů by se kníže tak lehce nevzdával. V té době se začal přiostrůvat spor mezi vratislavským biskupem Tomášem II. a vratislavským knížetem Jindřichem IV., který vyvrcholil dobytím Otmuchova i hradu Edelštejna knížetem v roce 1285.²³ Spor skončil smírem z roku 1288, potvrzeným i papežem v roce 1290, kdy biskup vyhlásil svá knížecí práva v zemi nisko-otmuchovské.²⁴ Ani v tomto sporu není již o dolech žádná zmínka. Edelštejn se Zlatými Horami byl pravděpodobně navrácen opavskému knížeti, neboť se neobjevují v soupisu biskupského majetku Liber foundationis episcopatus Vratislaviensis kolem roku 1290.²⁵

13. století bylo obdobím velkého rozmachu hornictví, podmíněného nálezem stříbrných rud u Jihlavy a Kutné Hory. Byl vydán první horní řád (jihlavské právo) a v roce 1300 i první horní zákon

„Ius regale montanorum“ (Zycha 1900). Do těžby se pouštěli nejen majitelé panství, ale i kláštery.²⁶ Intenzivně se v této době těžilo zlato u Zlotoryje, ale pravděpodobně podle výše uvedených listin i na Zlatohorsku, patřícímu k Moravě, a i v sousedním Nisku, v okolí Glucholaz, naležejícímu k polskému Slezsku. Těžba, probíhající hlavně v rozsypech, ustala nebo se výrazně omezila kolem roku 1280, pravděpodobně vyčerpáním dostupných zdrojů.

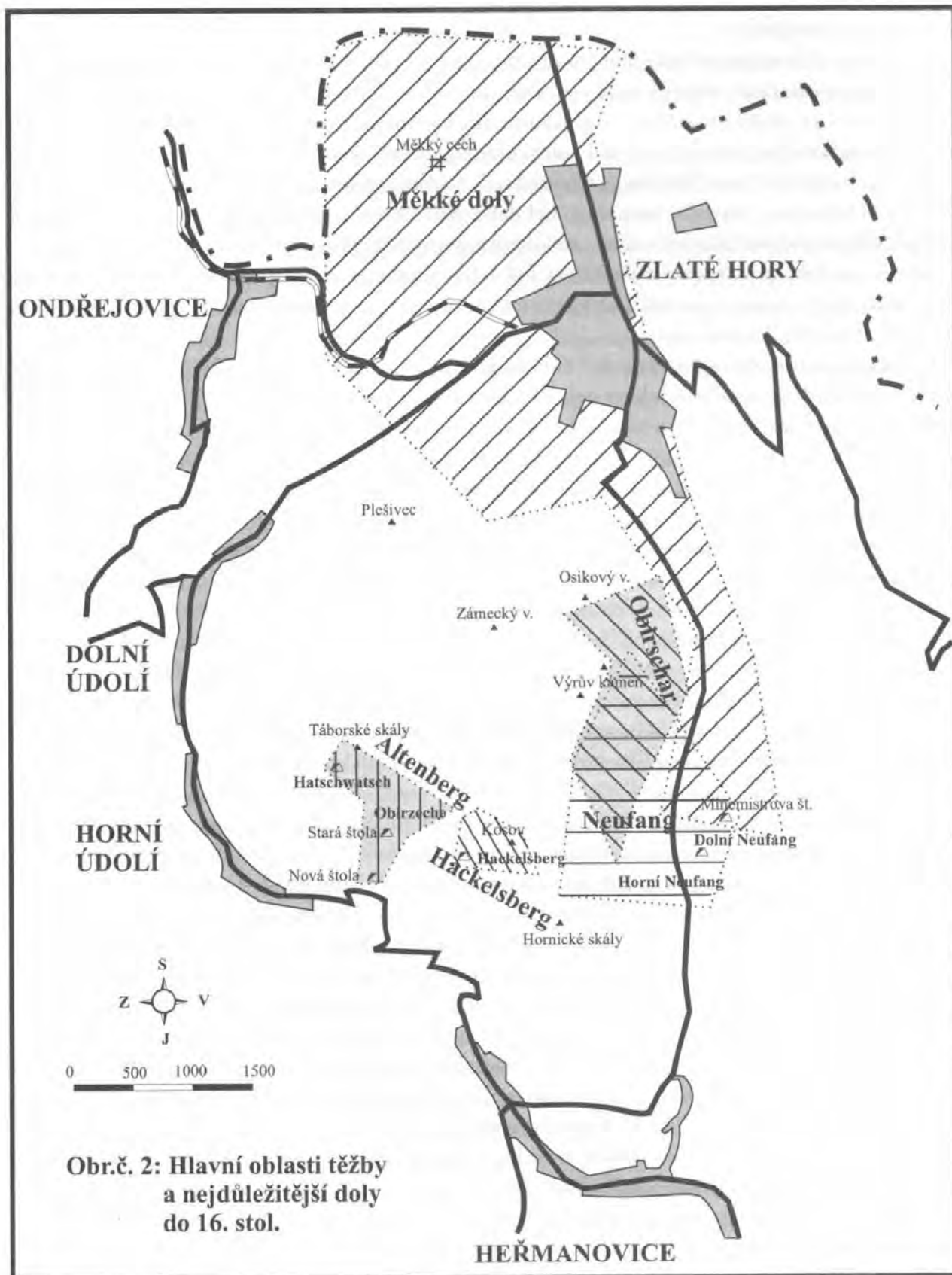
V roce 1305 udělil opavský kníže Mikuláš I. Zlatým Horám městské privilegium.²⁷ V roce 1318 dostal kníže Mikuláš II. od českého a polského krále Jana Lucemburského obvod opavský s titulem vévody jako dědičné léno.²⁸ S nástupem nového majitele se pravděpodobně rozvíjí snaha o obnovu primárních zlatohorských dolů. Podle dotazů zlatohorských měšťanů k hornímu úřadu v Jihlavě z let 1318 - 1343 známe i některá jména nejstarších dolů. Jsou zmiňovány doly Goldsmid („*czu den goltsmiden*“), Kámen („*czu dem staine*“), Svobodný kámen („*czu dem vreien stein*“) a Starý kámen („*czu dem alten stein*“).²⁹ Z listin vyplývá, že doly byly nejméně 60 m hluboké a odvodňované dědičnou štolou (Zycha 1900). Doly ležely v prostoru pozdějšího Altenbergu.

V roce 1339 musel kníže Mikuláš II. odstoupit Zlatohorsko králi Janu Lucemburskému.³⁰ Podle naučení horního úřadu v Jihlavě byly doly funkční minimálně do roku 1343. Podmínky pro dolování (horní svobody) byly pod královskou správou asi horší, a tak došlo k útlumu dolování. Dokládá to listina císaře Karla IV. z roku 1361, v níž vrací Zlatohorsko knížeti Mikulášovi II., ale o dolech v ní není žádná zmínka.³¹ O dolech se v následujících letech dovídáme jen z listin o dělení Opavska, resp. Krnovska, kam Zlatohorsko příslušelo.³² Zde je také první zmínka o štole na Altenbergu (pravděpodobně totožná z dědičnou štolou z jihlavských naučení). Z kontextu listin však vyplývá, že zdejší doly byly opuštěny.

Jiná situace byla v době dělení Opavska mezi syny knížete Přemka Opavského v roce 1434.³³ Kromě poplatků z dolů a zlata jsou zde uvedena jména míst, kde byly zlaté doly. Jedním je Staréhoří a druhé Obirschar (obr.2). Obnovu těžby zlata u Zlatých Hor nepřímou dokládá i to, že ve 20. letech 15. století razil Přemek Opavský v Opavě zlaté dukáty a také statuta města (z let 1430 - 1460), v nichž jsou uvedeny mj. podmínky propůjček. Většina ustanovení o dolech se vztahuje na rýžoviště.³⁴ V roce 1440 byl hrad Edelštejn s městečkem Zuckmantlem zastaven Bolkovi, knížeti opolskému a hlohoveckému, s výjimkou urbury.³⁵ Ten se spíše věnoval pustošivým nájezdům na blízké statky vratislavského biskupství (Glucholazy) než dolování. Po jeho smrti (1460) připadlo Zlatohorsko králi Jiřímu z Poděbrad a záhy je dostal do správy Jan ze Žerotína. V následujících bojích mezi králem a vratislavským biskupstvím biskup dobyl a zbořil Edelštejn (1467), aby jej v roce 1474 získal i se Zlatými Horami, doly a vším příslušenstvím od českého a uherského krále Matyáše Korvína.³⁶

Rokem 1474 začala nová kapitola zlatohorských dějin. Zlatohorsko, které leželo na periferii opavského knížectví, oddělené horami od intenzivněji osídlených oblastí, se dostalo sice opět na periferii vratislavského biskupství, ale se snadným přístupem z bohatě osídlené polské roviny. Komunikační přístupnost a tradované bohatství zdejších zlatých dolů podnítily intenzivní snahy vratislavských biskupů o jejich obnovu, trvající s přestávkami až do roku 1787. Již z roku 1477 máme několik listin, v nichž jsou propůjčovány jednotlivé doly. Důkladný přehled dochovaného listinného materiálu o dolování u Zlatých Hor, hlavně z období 16. stol., shrnul K. Wutke (1900, 1901), J. Novák - V. Štěpán (1984) a historickým přehledem přispěl významně J. Pfitzner (1924). Lokalizaci jednotlivých dolů je věnována práce J. Večeři (1991).

Těžební aktivity se na přelomu 15. a 16. stol. soustředily do tří významných oblastí (obr.2). Byla to oblast rýžovišť na severním úpatí Příčné hory táhnoucí se až ke Glucholazům a dva revíry v primárních rudách. Nejvýznamnějším bylo Starohoří na jihozápadním svahu Příčné hory a druhým byl severovýchodní svah Příčné hory, kolem dnešního poutního kostela Marie Pomocné a v prostoru

Obr.č. 2: Hlavní oblasti těžby a nejdůležitější doły do 16. stol.

závodu Rudných dolů.

Na Starohoří se nacházel velký důl Obirgrube, zvaný též Obirezeche neboli Kunstschaft, se štolou a 4 jámami zmiňovanými již ve 14. stol. Dnes by se dal ztotožnit s Velkými pinkami (poprvé zmiňovanými v roce 1568) a se štolou označovanou jako I. dědičná. Pro možnost těžby v nižších částech dolu byla ražena Nová štola, u níž byl položen důl označený snad jako Nyderszeche. Dnes se tato štola, dlouhá téměř 1 km (520 láter), nazývá Stará hackelsberská nebo také II. dědičná štola. Na jihovýchod od tohoto hlavního komplexu byl další označovaný jako Heckelsberg a na severozápad pak pravděpodobně důl Hatschwatsch, ztotožňovaný s nynější Olověnou štolou (Večeřa 1991).

Na severovýchodním svahu Příčné hory byl další významný revír, zprvu označovaný jako Neufang. Během 16. století se rozpadl na Horní a Dolní Neufang s jednotlivými doly, např. Starý otec, Všech svatých, Sv. Voršila...

Po rychlé snaze o obnovu primárních dolů na přelomu 15. a 16. století začala těžba zlata v období 1516 - 1520 upadat. Ve snaze udržet doly se z primárních rud kromě zlata a stříbra získávala také měď (Neufang a Heckelsberg) a olovo (Hatschwatsch). Ani komplexní využívání těžené suroviny nezabránilo stagnaci a pozornost se obrátila na prostor rýžovišť. Jejich svrchní partie byly již vytěženy. Muselo se přistoupit k hloubení jam vybavených vodotěžnými stroji. Způsob těžby byl tedy podobný jako na primárních ložiskách, ale důlní díla byla ražena v nezpevněných šterkopiscích. Tento typ těžby se označuje jako „měkké dolování“. Kvůli odvodnění dolů byly raženy odvodňovací dědičné štoly. První dědičná štola v měkkých dolech byla ražena snad již na začátku 16. stol. od Glucholaz směrem ke Zlatým Horám. Po 9 letech dosáhla dolu Sorkelsberg, kde se se ziskem těžilo 13 let. V okolí byla řada dalších dolů, např. Nový Sorkelsberg a Sv. Jakub (Volkelt 1775).

Kolem roku 1530 se pozornost těžářů přesunula k dolům na Starohoří, ale náklady na jejich obnovu byly příliš vysoké. Udržela se jen některá díla bez výrazného zisku a tak se opět pozornost vrací k „měkkým dolům“. V roce 1550 započala ražba štoly Svatých Tří králů, od Glucholaz ke Zlatým Horám.³⁷ Ústí štoly je u nádraží Glucholazy - Zdrój a její průběh lze zrekonstruovat z pozůstatků jednotlivých jam (Večeřa - Večeřová 1996). Zlato získané při ražbě pokrývalo s obtížemi výdaje na ražbu a údržbu štoly. Jen občas se těžilo se ziskem. V listině z roku 1577 je poprvé zmiňován Měkký cech, lokalizovaný severně od železniční stanice ve Zlatých Horách.³⁸ V letech 1590 a 1591 se na tomto dole našly dva velké valouny se zlatem (1,387 a 1,783 kg).³⁹ Mezitím se k Měkkému cechu blížila štola Svatých Tří králů. V roce 1595 dosáhla délky 3000 láter (1 látro je asi 2 m) a k proražení chybělo pouze 59 láter.⁴⁰ Po roce 1600 zřejmě došlo k proražení. Měkký cech byl posledním činným dolem (hloubka činila 50 láter - asi 100 m) a musel tedy udržovat i štola Svatých Tří králů, což bylo finančně příliš nákladné. Po průvalu vody v roce 1606 se již na měkkých dolech těžba neobnovila.⁴¹

Na Altenbergu probíhala občasná těžba. Kolem roku 1577 došlo k významnějšímu pokusu o obnovu dolů. Začala se zmáhat štola (dnešní Stará Hackelsberská) délky 520 láter a hloubení jdoucí pod štolu 30 láter.⁴² Od počátku se těžáři potýkali se značnými přítoky vod. Proto se začala razit na severovýchodním svahu Příčné hory odvodňovací štola o 40 láter níže, s cílem podfárat a odvodnit staré dobývky na Starohoří. (Záměr se podařilo realizovat až ve 20. století štolou Mír). Tehdy se těžila ruda s obsahem 33 g/t Au, 19 g/t Ag a 3% Pb.⁴³

Odvodňování dolů bylo nejnáročnější činností zaměstnávající nejvíce lidí. V roce 1578 pracovalo na Starohoří 24 havířů a 3 důlní, ale 48 pacholků u pumpy.⁴⁴ Proto tehdejší majitel kníže Jiří II. Lehnický a Břežský pozval odborníka na čerpadla Michala Fitzche z Freibergu, který snad instaloval malé čerpadlo na úrovni štoly, ale k delšímu úplnému odvodnění zřejmě nedošlo. V letech 1598 - 1600 postavil Viktor Lindenau nové čerpadlo, ale již neměl finanční prostředky na jeho provoz. Do provozu jej uvedl pravděpodobně kníže August z Anhaltu-Zerbstu (1606-1638), který získal poprvé

společnou propůjčku na Altenberg a Hackelsberg.⁴⁵

Do roku 1552 spadá i nejstarší dochovaná propůjčka na železné rudy a stavbu železného hamru, kterou udělil vratislavský biskup Baltazar z Promnitz vratislavskému měšťanovi Janu Karlinovi u Heřmanovic.⁴⁶

V následujícím období (1625 - 1650) se na Zlatohorsku negativně projevil vliv třicetileté války, moru a čarodějnických procesů. Dolování bylo v úpadku, těžarstva se rychle střídala a na těžbě se podílelo i město Zlaté Hory.

K pokusu o obnovu dolů došlo roku 1650 za vratislavského biskupa Karla Ferdinanda, kdy se uskutečnila první vizitace Kašpara Schmeltzera na dolech na Příčné hoře.⁴⁷ Přes optimistické závěry se obnova dolů neuskutečnila. Proto byla v roce 1653 vyslána další komise, jejímž výsledkem byla podrobná zpráva,⁴⁸ která se stala podkladem pro dekret biskupa Karla Ferdinanda ze dne 4.5.1653.⁴⁹

Na základě rozsáhlého archivního materiálu z let 1653 - 1720, uloženého v ZA Opava - fond Zemská vláda Jánský Vrch, část Zemská vláda v Nise, lze dosti přesně rekonstruovat těžební aktivity i množství vytěžené rudy (Večeřa 1996). Z materiálů vyplývá, že doly byly mírně ziskové pouze do roku 1656, kdy bylo pravděpodobně krátkodobě uvedeno do provozu nově mihadlové vodotěžní zařízení, které umožnilo těžbu i z ortů (místo, kde se těžilo) asi 80 m pod dědičnou štolou a kovnatost rudy se pohybovala kolem 6 g/t. Od roku 1657 klesala produkce zlata z 222 dukátů za čtvrtletí na 170 a postupně až 100 dukátů za čtvrtletí (1 dukát = 4,375 g) a kovnatost na 2-4 g/t. Finanční ztrátu se snažili těžaři vyrovnávat zpracováním i dalších surovin, kterými byl vitriol, barviva a posýpátko (streisand). Od roku 1690 se tyto doprovodné produkty podílely na příjmech více než 50 % (Večeřa 1996).

Růst ztrátovosti dolů se projevil snahou horních měst Zlatých Hor a Jeseníku neplatit příspěvky. Vše vyvrcholilo hornickými bouřemi v letech 1658 a 1665⁵⁰ (Pfitzner 1924). Přes tyto problémy a stále trvající ztrátovost dolů se podařilo vratislavským biskupům uhájit hornické statuty obou měst a dále, i když v omezené míře, pokračovat v těžbě na největším dole na Starohoří.

V období 1653 - 1678 byla obnovena těžba (hlavně vitriolu) také na dolech Horní a Dolní Neufang a na nově zmiňovaném dole Kupferzeche, neboli Sv. Trojici (pravděpodobně dnešní Poštovní štola).⁵¹ V roce 1687 byly zahájeny práce na štole Nové Hackelberské (III. dědičná štola), která měla podsednout starou štolu o 44 láter. Po vyražení 160 m byla opuštěna.⁵² V druhé polovině 17. stol. se začaly projevovat snahy o obnovu železářské výroby. Náhradou za zničený hamr v Heřmanovicích měl být snad nový hamr v Dolním Údolí, postavený v roce 1673, který však roku 1685 vyhořel a již nebyl obnoven.⁵³ Zdrojem rudy byly pravděpodobně blízké železorudné doly na západním svahu Příčné hory (pozdější důl Tobiáš a Melchior) a doly v okolí Rejvízu.

V roce 1689 nařídil biskup Zlatým Horám dvojnásobné příspěvky, neboť Jeseník se odmítl finančně podílet na ztrátových zlatohorských dolech a pokusil se zahájit vlastní těžbu v okolí města⁵⁴ (Šimon 1955). V letech 1693 a 1702 opět vzplály hornické nepokoje umocněné i velkými požáry Zlatých Hor v letech 1699 a 1702.⁵⁵ Kritická situace nastala v roce 1714, kdy se pro poruchu zastavilo čerpadlo a další těžba byla možná jen nad úrovní dědičné štoly.⁵⁶ Celkem bylo v období 1653 - 1714 vytěženo asi 107 kg zlata (Večeřa 1996).

V následujícím období pokračoval provoz dolů přes odpor obyvatel za přísných nařízení vratislavského biskupství. Za prusko-rakouské války (1740 - 1742, 1744-1745) byla těžba ukončena. Znovu byly doly otevřeny roku 1742 jen s 10 havíři. Úpadek vyvrcholil ztrátou městských horních svobod (1753). Ukázalo se však, že příplatky na doly byly menším zatížením pro obyvatele než nařízené daně.⁵⁷

V letech 1754 - 1756 vzniklo nové těžarstvo, které otevřelo v prostoru starého revíru Dolní Neufang starou štolu, pro níž se vžil název Modrá štola pro její modrou alofanovou výzdobu (štolu obje-

vili dva havíři Antonín Beyer a Josef Hamer z Horního Údolí). Vzápětí byla znovuotevřena i nad ní ležící štola Sv. Trojice (dříve Kupferzeche, dnes Poštovní). Pro nedostatek finančních prostředků se těžárstvo rozpadlo a opuštěný důl se dostal pod císařsko-královskou správu.⁵⁸

Na základě zpráv J.J. Lutze a E.J. Locella dal erár roku 1766 pokyn k vyzmáhání Modré štoly. Po jejím vyzmáhání byl E.J. Locella pověřen jednáním s biskupem o spojení erárních dolů s jeho doly na Starohoří. Erár měl v úmyslu podsednout z Modré štoly severním překopem i důl Marie Pomocné. Celý revír na severovýchodním svahu Příčné hory byl znám pod souhrnným názvem „Kaiserliches Bergwerk Maria Theresia“ a zahrnoval Modrou štolu, štolu Svaté Trojice, Marii Pomocnou a jednu nepojmenovanou štolu.⁵⁹

V roce 1768 byly zastaveny doly v Horním Benešově a objeveno uhlí u Polské Ostravy. To se odrazilo v omezení dotací a snížení počtu horníků. Ti byli sice nahrazení, ale ne kvalifikovanými lidmi. Proto jsou povoláni odborníci z Tyrol (Habtmann - autor nejstarších známých map zdejších dolů) a ze Smolníka (Nikola - odborník na úpravu cementačních vod). Ani cizí odborníci doly nezachránili a ty jsou roku 1770 uzavřeny.

Část dolů na jz. svahu Příčné hory přešla do vlastní režie vratislavského biskupa F. Gotharda von Schaffgotsche, který po vyjasnění majetkových práv začal těžit roku 1755 na Starohoří, na dole Alten und Hackelsberg. Těžba probíhala až do roku 1787, kdy doly přešly pod státní správu a byly zavřeny (Novák - Štěpán 1984). Během této etapy těžby bylo vytěženo kolem 50 kg zlata.⁶⁰

Neúspěch horního podnikání na zlatých dolech se pokoušel biskup F. Gothard von Schaffgotsch kompenzovat výstavbou železáren v Železné u Vrbna p. Pradědem v roce 1770. Železářny měly zpracovávat přebytečné dřevo z okolních biskupských lesů a také rudu těženou na biskupských pozemcích u Rejvízu a na Příčné hoře. To potvrzuje i kniha kverků, kde je uvedeno 15 propůjček železorudných dolů z prostoru Zlatých Hor - Rejvízu, mj. i na důl Tobias z roku 1788.⁶¹ Biskupskou snahu podpořilo i vydání nařízení rakouské vlády o zákazu dovozu železa ze 14.10. 1774 a vydání císařského patentu Josefa II., kterým byla těžba, výroba a obchod železem prohlášeny za svobodné.⁶² Zdejší rudy byly však velice chudé, takže kýžený zisk se nedostavil. Biskup situaci řešil pronajímáním železáren.

V letech 1803 - 1819 se pokusilo nové těžárstvo o obnovu dolů na Starohoří, ale neúspěšně. Až v roce 1844 požádal o propůjčky na Příčné hoře J. Höniger. Ty mu byly uděleny v roce 1846 a 1848.⁶³ Se zmáháním staré štoly začal v roce 1845. Protože se mu nedostalo slíbené podpory, byl nucen doly kolem roku 1849 prodat hraběti Karlu Oktaviovi Lippe - Weissenfels. Zůstal u něj jako správce dolů do roku 1854. Na obnově zde pracovalo 20 - 30 horníků. Po odchodu Hönigera vylákal hrabě na věřitelích půjčky a utekl.⁶⁴ Propůjčky byly vymazány v roce 1864.⁶⁵

Po těchto událostech získal v roce 1864 doly na Starohoří (důlní pole Freundschaftzeche, Segen-gotteszeche a Carolus) majitel chemické továrny Moritz Richter z Vrbna a soustředil se na těžbu pyritu a chalkopyritu, kterých používal k výrobě kyseliny sírové.⁶⁶ Již v roce 1855 získal důlní pole Sofie u Javorné,⁶⁷ v roce 1860 důl Jan Sarkander (pod Hornickými skalami) a Maria Trost (nad Heřmanovicemi),⁶⁸ v roce 1879 i Modrou štolu, označenou jako důlní pole Donatus.⁶⁹ Začátkem 20. stol. byly doly opuštěny, ale stále vedeny v horních knihách. Po smrti M. Richtera (1895) připadly jeho synům Rudolfovi a Moritzovi, kteří oba zemřeli v roce 1912. Až v roce 1926 bylo zahájeno pozůstalostní řízení, podle něhož v roce 1932 připadly doly Anně Riedl, Elisabet Könnner a Kadukovi. V roce 1935 jsou doly vymazány z horních knih.⁷⁰

Na dolech St. Johannes a St. Franziska (jižně od Zlatých Hor) získal v roce 1878 propůjčky k těžbě pyritu hrabě Larisch, ale v roce 1879 byl již majitelem Johann Wüstenfeld a v roce 1883 přešly do majetku Julia Promnitzze z Javorníku, společně s novou propůjčkou na důl Treu Minna, ležící mezi důlními mírami Donatus a Johann Sarkander.⁷¹ Jeho hutě v Haslenu, pro něž chtěl těžit kyzy, však

roku 1883 zkrachovaly,⁷² a tak byly zavřeny i doly. Důlní míry získala v roce 1900 Minna Promnitz a v roce 1915 Georg Kühn. Dalším vlastníkem byl od roku 1918 Karel Jessnitzer. Po druhé světové válce se doly staly majetkem Ostravsko-karvinských kamenouhelných dolů a v roce 1949 byly důlní míry zrušeny.⁷³

Z výše uvedeného přehledu vyplývá, že zlaté rudy nebyly v 19. stol. vůbec těženy. Převažovala těžba kyzů na výrobu kyseliny sírové. Ani těžba železných rud nijak výrazně neprosperovala. Těžilo se jen na dole Tobias a Melchior, které byly nově propůjčeny v roce 1845.⁷⁴ Zdejší rudy byly těžce tavitelné a ani množstvím (společně s těžbou u Rejvízu) nebyly schopny pokrýt potřeby železáren v Železné.⁷⁵

Po druhé světové válce začal opět zlatohorský rudní revír poutat zaslouženou pozornost. V roce 1949 sem byla vyslána „vědecká úderka“ tvořená Vladimírem Strnadem a Františkem Bartasem. Bartasova práce byla podnětem k zahájení průzkumných prací. V roce 1952 byl zahájen intenzivní vrtný geologický průzkum v oblasti Modré štolý. Kromě vrtných prací bylo zahájeno zmáhání starých děl (Modrá štola, Stará Hackelberská štola, štola Josef, Barbora, Sarkander a jiné). V letech 1955 - 1963 byla ražena štola Mír, která podfárala staré dobývky na Starohoří, nyní označované jako hackelberské. V letech 1960 - 1963 byla ražena Nová jáma (u Heřmanovic), která dosáhla úrovně 3. patra (545 m n.m.) a byla překopem spojena s nově budovaným závodem s těžní jámou, situovanou jižně od Modré štolý. Ražba Těžní jámy, která má obdélníkový průřez (3,6 x 2,7 m), byla také zahájena v roce 1960 a do provozu byla předána v roce 1965. Její celková hloubka činí 289 m (331 m n.m.). Hloubky 300 m (287 m.n.m.) dosáhla i Pomocná jáma, která vznikla prohloubením jámy Modré štolý⁷⁶ (Zelinger a kol. 1998).

Postupně se rozšiřovaly průzkumné práce na prostor celého zlatohorského rudního revíru, který se začal pro přehlednost dělit na jednotlivé části (ZH-východ, jih, Hornické skály, západ, sever, Horní a Dolní Údolí).

V letech 1965 - 1990 probíhala těžba měděných rud na ložiscích, označovaných jako Zlaté Hory-jih (ložiska Žebračka a Kozlín, objevená v roce 1960) a Zlaté Hory-Hornické skály (prostor důlního pole Treu Minna a Johannes Sarkander se štolami Barbora, Sarkander a Josef). Celý těžený prostor byl rozfárán hustou sítí chodeb, překopů, komínů a dobývacích komor po úroveň 3. patra (545 m n.m.). Celkem zde bylo vytěženo 6412,843 kilotun (kt) rudy o průměrné kovnatosti 0,547 % Cu.⁷⁷

Mezitím v prostoru označeném jako Zlaté Hory - západ (historický revír Starohoří, později důlní pole Freundschaftzeche, Segengotteszeche a Carolus se štolou Althackelsberg) probíhal intenzivní průzkum. Prostor byl otevřen novou štolou, označenou jako Hackelberg na úrovni Starého Hackelsbergu, ale raženou ze severovýchodního svahu Příčné hory a výše zmíněnou štolou Mír.⁷⁸

V 80. letech dochází k dotěžování měděných rud a pozornost se obrací ke komplexním a polymetalickým rudám (Pb-Zn) na ložiscích Zlaté Hory-východ (dříve Horní a Dolní Neufang, později důlní pole Donatus s Modrou a Poštovní štolou) a Zlaté Hory-západ. Tehdy dochází k nákladnému propojení obou komplexů tzv. Úpadnicí a překopem. Vstupní portál Úpadnice je v blízkosti Modré štolý pod silnicí. Tím došlo k propojení všech nově otevřených revírů. Spojovací překop podfáral štolu Mír v hloubce 160 m. Na zvládnutí předpokládané zvýšené těžby polymetalických rud byla ražena Nová jáma na novém závodě poblíž ústí Úpadnice. Byla sice vyražena, ale využita byla až po uzavření dolů k jímání pitné vody.

V letech 1988 - 1992 se těžily komplexní rudy z ložiska Zlaté Hory - východ. Celkem bylo vytěženo 127,895 kt rudy, z níž se získalo mj. 35,24 kg zlata. Od roku 1990 se těžily Zn-Au rudy ložiska Zlaté Hory - západ. Těžba skončila v roce 1993 vyvezením symbolického posledního vozíku. Výkazy těžby končí až rokem 1994. Za toto období bylo vytěženo 643,67 kt rudy o průměrném obsahu zlata 2,367 g/t. Z tohoto množství se získalo 1523,59 kg zlata.⁷⁹ Tak se podařilo během 7 let vytěžít přibližně

tolik zlata (1558,83 kg), kolik činí celkový odhad těžby primárního zlata od prvopočátků do roku 1793 (1680,7 kg).⁸⁰

Dlouhé stovky let průzkumných i těžebních aktivit se na povrchu i v podzemí Příčné hory a jejího okolí dodnes projevují nesčetnými jámami, štolami, odvaly a kanály. Je to odkaz mnoha hornických generací, který si zaslouží naši pozornost. Dnes je jen malá část podzemních prostor využívána ke speleoterapeutickým účelům. Na podporu snah o záchranu tohoto dědictví byla ve Zlatých Horách založena Montanisticko - geologická nadace (dnes Montanisticko - geologický nadační fond). Podarilo se prosadit vyhlášení 9 nejcennějších objektů za kulturní památky. Za pomoci Klubu českých turistů vznikla v oblasti Příčné hory v letech 1993 - 1996 Hornická naučná stezka a v plánu je vytyčení mezinárodní naučné stezky věnované specifickým „měkkým dolům“ mezi Zlatými Horami a Glucholazy. Přesto ještě mnoho cenných objektů, zejména rýžovišť, čeká na svoji ochranu a přístupnost pro veřejnost.

POZNÁMKY

1. Viz Zuber 1975, s. 9.
2. Tamtéž, s. 9.
3. V roce 1983 zde prováděl průzkumné geologické práce Ústřední ústav geologický. Při výkopu rýhy v povrchové dobývce, označované jako Měkká žíla, byly nalezeny v hloubce asi 2 m zbytky rýžovnických splavů a uhlíků. Uhlíky byly podrobeny analýze v laboratořích v Hannoveru a vykazaly stáří 3505 ± 330 let. Stáří lokality podporuje i nález sílexitového hrotu pod dobývkou. (Aichler a kol. 1985, s.25).
4. Např. Novák - Štěpán 1984, s. 11-12; Wyrozumski 1999, s. 61 a 65.
5. Žemlička 1997, s. 41.
6. Tamtéž, s. 43 - 67.
7. Kouřil-Prix-Wihoda 2000, s. 410.
8. Bakala 1964, s. 113-114.
9. Tamtéž, s. 115-116.
10. Kouřil-Prix-Wihoda 2000, s. 414-415.
11. Dohoda o rozdělení správy v Čechách a na Moravě z 6.- 7.12.1197 mezi Přemyslem Otakarem I. a Vladislavem Jindřichem (Žemlička 1997, s. 377), která ale začala fakticky platit asi až v letech 1209-1213 (Kouřil-Prix-Wihoda 2000, s. 418-419).
12. Novák - Štěpán 1984, reg. č. 21.
13. Tamtéž, reg. č. 42.
14. Tamtéž, reg. č. 70.
15. Tamtéž, reg. č. 45.
16. Tamtéž, reg. č. 51.
17. Zuber 1972, s. 28 - 31.
18. Novák - Štěpán 1984, reg. 70.
19. Zuber 1972, s. 33.
20. Novák - Štěpán 1984, reg. 100, 101.
21. Tamtéž, s. 18.
22. Tamtéž, reg. 89, 90.
23. Tamtéž, reg. 103, 104.
24. Tamtéž, reg. 119, 120.
25. Zuber 1972, s. 37 - 38.
26. Novák - Štěpán 1984, reg. 79, 84.
27. Tamtéž, reg. 126.

28. Tamtéž, reg. 127.
29. Tamtéž, reg. 135 - 137, 145 - 152, 155, 158; Wutke 1900, reg. 68 - 70, 72 - 79, 81 - 82; Zycha 1900, reg. 14, 38, 66, 68, 70, 71, 76.
30. Novák - Štěpán 1984, reg. 143.
31. Tamtéž, reg. 164.
32. Tamtéž, reg. 166, 167.
33. Tamtéž, reg. 175.
34. Tamtéž, s. 23-24.
35. Tamtéž, reg. 178.
36. Tamtéž, s. 25.
37. Tamtéž, reg. 348, 349.
38. Tamtéž, reg. 441.
39. Tamtéž, reg. 483, 484; Večeřa - Večeřová 1998, s. 199.
40. Novák - Štěpán 1984, reg. 488.
41. Tamtéž, reg. 511.
42. Tamtéž, reg. 444.
43. Tamtéž, s. 45.
44. Tamtéž, reg. 463.
45. Večeřa a kol. 1994, s. 6.
46. Novák - Štěpán 1984, reg. 357.
47. Wutke 1901, reg. 885.
48. Tamtéž, reg. 894; ZA Opava, Fond Zemská vláda Jánský Vrch (ZVJV), karton 4, inv.č. 32, fol. 5-20.
49. Šimon 1955, s. 34 - 35.
50. Pfitzner 1924, s. 217, 219-221.
51. Večeřa 1991, s. 25-27 a 36-37.
52. Novák - Štěpán 1984, s. 55.
53. Myška 1987, s. 44.
54. Šimon 1955, s. 42 - 43.
55. Novák - Štěpán 1984, s. 55.
56. Prostory pod dědičnou štolou se podařilo odvodnit teprve při novodobé těžbě v 80. letech.
57. Šimon 1955, s. 44 - 46, Novák - Štěpán 1984, s. 57-58.
58. Šimon 1955, s. 49 - 50.
59. Tamtéž s. 50 - 53.
60. Novák - Štěpán 1984 udávají z let 1730-1793 výtěžek 61,3 kg zlata (s. 60). Šimon uvádí zisk zlata v letech 1755 - 1786 z výkazů za 24 let jen 29,115 kg (s. 61).
61. Šimon 1956, s. 11.
62. Myška 1987, s. 45.
63. ZA Opava, pob. Olomouc, Horní senát kn. č. 7, sign. 87, fol. 106 - 137.
64. Šimon 1955, s. 68 - 69.
65. ZA Opava, pob. Olomouc, Horní senát kn. č. 7, sign. 87, fol. 128 - 137.
66. ZA Opava, pob. Olomouc, Horní senát kn. č. 36, Horní kniha č. XVI., fol. 345 - 360.
67. ZA Opava, pob. Olomouc, Horní senát kn. č. 32, Horní kniha č. XII., fol. 20 - 36.
68. ZA Opava, pob. Olomouc, Horní senát, kn. č. 34, Horní kniha č. XIV., fol. 309 - 348.
69. ZA Opava, pob. Olomouc, Horní senát, kn. č. 38, Horní kniha č. XVIII., fol. 501 - 512.
70. MZA Brno, D16 Báňské hejtmánství, i.č. 1469 kn. 53, fol. 17.
71. ZA Opava, pob. Olomouc, Horní senát, kn. č. 38, Horní kniha č. XVIII., fol. 465-488, 705 - 720.
72. Šimon 1955, s. 69 - 70.
73. MZA Brno, D16, i.č. 1469, kn. 53, fol. 24.
74. ZA Opava, pob. Olomouc - Horní senát, kn.č. 7, fol. 123 - 126.

75. Myška 1987, s. 49.
 76. Zelinger a kol. 1998, s. 78.
 77. Tamtéž, s. 100.
 78. Je rozlišována stará štola s označením Hackelsberg (Althackelsberg) od nově ražené štoly Hackelberg (Haklberg).
 79. Zelinger a kol. 1998, s. 100.
 80. Novák - Štěpán 1984, s. 65.

LITERATURA

- Aichler, J. a kol. (1985): Prognózní zhodnocení ložiska Au-rud Suchá Rudná - střed. MS ÚÚG, Praha. 122 s.
 Bakala, J. (1964): Holasické pomezí v 11. a 12. století. Čas. Slez. Muz. Opava, ř. B, XIII, 1964, s. 105-117.
 Bílek, J. (1978): České horní právo 2. Ius regale montanorum. Právo královské horníkuov. Praha. 230 s.
 Kouřil, P. - Prix, D. - Wihoda, M. (2000): Hradý českého Slezska. Archeologický ústav AV ČR, Brno-Opava. 645 s.
 Lehrberger, G. et al. (1997): Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft - Technologie - Funde. Památky archeologické, Praha, Suppl 7, Bd. 1, 260 s.
 Meduna, J. (1980): Die latentezeitlichen Siedlungen in Mähren. Academia, Praha. 357 s.
 Myška, M. (1987): Buchberkstál. Neznámá kapitola z dějin slezského železářství. Rozpravy NTM, Praha, sv. 110, Z dějin hutnictví č. 16, s. 40-68.
 Novák, J. - Štěpán, V. (1984): Rudní revír Zlaté Hory. MS GP, Rýmařov.
 Pfitzner J. (1924): Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesiens bis 1742. Zuckmantel. 296+48 s.
 Šimon, Z. (1955): Předběžná zpráva o archivním výzkumu Zlatých Hor. MS ÚVR, Kutná Hora. 77 s.
 Šimon, Z. (1956): Závěrečná zpráva o báňskohistorickém výzkumu zlatohorského rudního revíru. MS ÚVR, Kutná Hora. 13 s.
 Třeštitk, D. (1998): Počátky Přemyslovců. Vstup cechů do dějin (530-935). LN, Jihlava. 658 s.
 Večeřa, J. (1991): Toponomie dolů ve Zlatých Horách. In: Historie dolování ve Slezsku a na severní Moravě. Zlaté Hory, s. 9-55.
 Večeřa, J. (1995): Předběžné výsledky kategorizace pozůstatků dolování ve Zlatých Horách. Geol. Výzk. Mor. Slez. v r. 1994, Brno, s. 118-120.
 Večeřa, J. (1996): Těžba zlata ve Zlatých Horách 1653 - 1720. TERRA, Sborník montanisticko - geologické nadace. Jeseník, roč. 2, s. 58 - 62.
 Večeřa, J. a kol. (1994): Zlatohorský rudní revír. Průvodce hornickou naučnou stezkou. Montanisticko - geologická nadace, Zlaté Hory. 28 s.
 Večeřa, J. - Večeřová, V. (1996): Měkké doly ve Zlatých Horách. TERRA, Sborník montanisticko - geologické nadace. Jeseník, roč. 2, s. 53 - 57.
 Večeřa, J. - Večeřová, V. (1998): Byly ve Zlatých Horách valouny se zlatem raritou? Minerál, Brno, VI, 1998, č. 3, s. 198 - 200.
 Volkelt, J.G. (1775): Nachrichten von Schlesischen Bergwerken. Gutsch Ch.F. Breslau - Leipzig. 146 s.
 Woźniak, Z. (1970): Osadnictwo celtyckie w Polsce. Wrocław-Warszawa-Krakow. 353 s.
 Wutke, K. (1900-1901): Codex diplomaticus Silesiae. Schlesiens Bergbau und Hüttenwesen Bd. XX, XXI. Breslau.
 Wyrozumski, J. (1999): Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek - 1370). FOGRA, Krakow. 400 s.
 Zelinger, O. a kol. (1998): RD Jeseník 1958 - 1998. RD, Jeseník. 213 s.
 Zuber, R. (1972): Osídlení Jesenicka do počátku 15. století. Maticе slezská, Opava. 162 s.
 Zuber, R. (1975): Zlaté Hory v období feudalismu. In: Zlatohorsko včera a dnes. MNV, Zlaté Hory, s. 9-24.
 Zycha, A. (1900): Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau. - Bd II, Vahlen F., Berlin. 518 s.
 Žemlička, J. (1997): Čechy v době knížecí (1034-1198). LN, Jihlava. 660 s.

75. Myška 1987, s. 49.
 76. Zelinger a kol. 1998, s. 78.
 77. Tamtéž, s. 100.
 78. Je rozlišována stará štola s označením Hackelsberg (Althackelsberg) od nově ražené štoly Hackelberg (Haklberg).
 79. Zelinger a kol. 1998, s. 100.
 80. Novák - Štěpán 1984, s. 65.

LITERATURA

- Aichler, J. a kol. (1985): Prognózní zhodnocení ložiska Au-rud Suchá Rudná - střed. MS ÚÚG, Praha. 122 s.
 Bakala, J. (1964): Holarické pomezí v 11. a 12. století. Čas. Slez. Muz. Opava, ř. B, XIII, 1964, s. 105-117.
 Bílek, J. (1978): České horní právo 2. Ius regale montanorum. Právo královské horníkuov. Praha. 230 s.
 Kouřil, P. - Prix, D. - Wihoda, M. (2000): Hradby českého Slezska. Archeologický ústav AV ČR, Brno-Opava. 645 s.
 Lehrberger, G. et al. (1997): Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft - Technologie - Funde. Památky archeologické, Praha, Suppl 7, Bd. 1, 260 s.
 Meduna, J. (1980): Die latenzeitlichen Siedlungen in Mähren. Academia, Praha. 357 s.
 Myška, M. (1987): Buchberkstál. Neznámá kapitola z dějin slezského železářství. Rozpravy NTM, Praha, sv.110, Z dějin hutnictví č. 16, s.40-68.
 Novák, J. - Štěpán, V. (1984): Rudní revír Zlaté Hory. MS GP, Rýmařov.
 Pfitzner J. (1924): Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesiens bis 1742. Zuckmantel. 296+48 s.
 Šimon, Z. (1955): Předběžná zpráva o archivním výzkumu Zlatých Hor. MS ÚVR, Kutná Hora. 77 s.
 Šimon, Z. (1956): Závěrečná zpráva o báňskohistorickém výzkumu zlatohorského rudního revíru. MS ÚVR, Kutná Hora. 13 s..
 Třeštík, D. (1998): Počátky Přemyslovců. Vstup cechů do dějin (530-935). LN, Jihlava. 658 s.
 Večeřa, J. (1991): Toponomie dolů ve Zlatých Horách. In: Historie dolování ve Slezsku a na severní Moravě. Zlaté Hory, s. 9-55.
 Večeřa, J. (1995): Předběžné výsledky kategorizace pozůstatků dolování ve Zlatých Horách. Geol. Výzk. Mor. Slez. v r. 1994, Brno, s. 118-120.
 Večeřa, J. (1996): Těžba zlata ve Zlatých Horách 1653 - 1720. TERRA, Sborník montanisticko - geologické nadace. Jeseník, roč. 2, s. 58-62.
 Večeřa, J. a kol. (1994): Zlatohorský rudní revír. Průvodce hornickou naučnou stezkou. Montanisticko - geologická nadace, Zlaté Hory. 28 s.
 Večeřa, J. - Večeřová, V. (1996): Měkké doly ve Zlatých Horách. TERRA, Sborník montanisticko - geologické nadace. Jeseník, roč. 2, s. 53-57.
 Večeřa, J. - Večeřová, V. (1998): Byly ve Zlatých Horách valouny se zlatem raritou? Minerál, Brno, VI, 1998, č. 3, s. 198-200.
 Volkelt, J.G. (1775): Nachrichten von Schlesischen Bergwerken. Gutsch Ch.F. Breslau - Leipzig. 146 s.
 Woźniak, Z. (1970): Osadnictwo celtyckie w Polsce. Wrocław-Warszawa-Krakow. 353 s.
 Wutke, K. (1900-1901): Codex diplomaticus Silesiae. Schlesiens Bergbau und Hüttenwesen Bd. XX, XXI. Breslau.
 Wyrozumski, J. (1999): Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek - 1370). FOGRA, Krakow. 400 s.
 Zelinger, O. a kol. (1998): RD Jeseník 1958 - 1998. RD, Jeseník. 213 s.
 Zuber, R. (1972): Osídlení Jesenicka do počátku 15. století. Matice slezská, Opava. 162 s.
 Zuber, R. (1975): Zlaté Hory v období feudalismu. In: Zlatohorsko včera a dnes. MNV, Zlaté Hory, s. 9-24.
 Zycha, A. (1900): Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau.- Bd II, Vahlen F., Berlin. 518 s.
 Žemlička, J. (1997): Čechy v době knížecí (1034-1198). LN, Jihlava. 660 s.

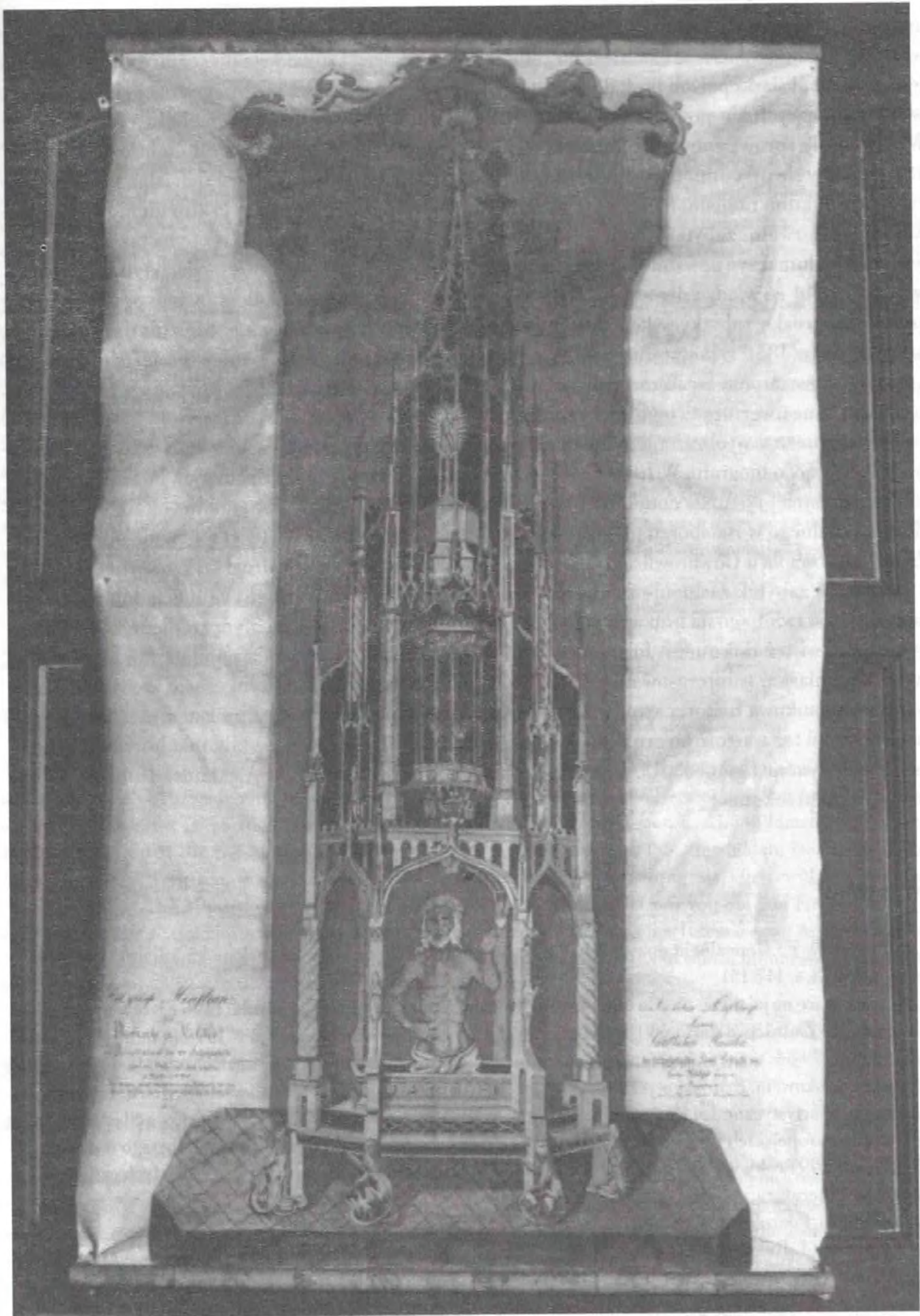
Jawornicki zabytek śląskiego starożytnictwa

Bogusław Czechowicz

W kaplicy jawornickiego zamku biskupów wrocławskich zauważyć można niepozorny na pierwszy rzut oka zabytek - namalowane na papierze duże przedstawienie słynnej monstrancji (zwanej też kustodią) raciborskiej z 1495 r. To arcydzieło złotnictwa europejskiego zostało ufundowane głównie staraniem księżnej Magdaleny, wdowy po Janie III raciborskim, matki trzech ostatnich Przemyślidów¹. Zabytek wykonano ze srebra i pozłociono, bogato zdobiac go kamieniami szlachetnymi. Bardzo wysoki poziom artystyczny ujawnia zarówno kompozycja kustodii, pełnej lekkości i finezji, mimo swych okazałych rozmiarów (blisko 1.30 m wysokości), jak i liczne figurki: Chrystusa Zmartwychwstałego, Marii oraz świętych patronów książęcych fundatorów. Nie wyjaśnione pozostają źródła tak niezwyklej fundacji oraz jej geneza artystyczna. Wiążą się one z pobożnością znaną z odległej Hiszpanii, a twórców dzieła poszukiwano zarówno w miejscowych ośrodkach złotniczych Nysy czy Wrocławia, jak też Pragi, Krakowa lub Siedmiogrodu, a nawet w tak odległych rejonach, jak szwajcarska Bazylea². Zasadnicza trudność polega na tym, że zabytek z Raciborza zaginął w 1945 r. i od przeszło pół wieku znany jest badaczom tylko z kilku fotografii i opisów. Przed kilku laty mówiło się o tym, że kustodia została zrabowana przez Rosjan i znajduje się w zbiorach Ermitażu, oficjalnie informacji tej jednak nigdy nie potwierdzono³.

W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabiera jawornicki obraz. Jego porównania z fotografiami dowodzi, że jest on bardzo wierny w szczegółach. Taka też była chyba intencja jego wykonania - udokumentowanie formy wybitnego zabytku śląskiej sztuki sakralnej, jednego z jej największych arcydzieł. Napisy, jakimi opatrzone wyobrażenie kustodii, informują o dacie jego powstania, a także autorze i adresacie. Po lewej stronie, u dołu czytamy: *Die grosse Monstranz / der / Pfarrkirche zu Ratibor. / ein Kunstdenkmal des 15. Jahrhunderts / ganz von Silber und stark vergoldet, / im Gewichte von 23 Pfund. / Diese Monstranz hat also ungefähr einen reinen Metallwerk von 370 y / ohne die Edelsteine. Auf der Rückseite befindet sich die Jahreszahl / 1495.* Po stronie prawej widnieje napis: *Im hohen Auftrage / Seiner / Fürstlichen Gnaden / des hochwürdigsten Fürst-Bischofs von / Breslau, Melchior Freiherr / von Diepenbrock / copirt von Joh. Ant. Alexander Hauptstock in Ratibor / 1849.*

Rysunkowe lub malarskie dokumentowanie pomników artystycznej przeszłości Śląska w tym czasie, w połowie XIX w., prowadzono już na szeroką skalę i to po kilku wiekach tego typu działalności. W XVI i XVII w. powstawały spisy inskrypcji, z czasem ilustrowane rysunkami nagrobków, epitafiów lub innych dzieł sztuki zasobnych z napisy i herby⁴. Z XVIII w. pochodzą zarówno bogato ilustrowane dzieła śląskich starożytników, np. Wolfa Erdmanna von Seidlitz⁵, jak i tych, którzy uwieczniali dzieła miejscowej architektury, np. Friedrich Bernhard Werner czy mniej znani Christian Heinrich Lan lub niejaki Heinze⁶. Z trzeciej dekady XIX w. pochodzi liczący blisko dwieście prac zbiór rysunków dokumentacyjnych Heinricha Mützla, ukazujących wrocławskie budowle, ich detale i wyposażenie⁷. Lata trzydzieste i czterdzieste przyniosły kolejną próbę rysunkowej inwentaryzacji zabytków Śląska. Jej autorem był architekt pochodzący z Ratyzbony (Regensburga), Leonhard Dorst von Schatzberg, związany z żagańskim dworem księżnej Dorothy Talleyrand-Perigord, a zamieszkujący w Pomorzowiczkach koło Głubczyc, tuż przy obecnej granicy polsko-czeskiej⁸. Dorst - nadworny

Alexander Hauptstock, wyobrażenie późnogotyckiej kustodii raciborskiej, akwarela na papierze, 1849. Foto J. Lubos-Koziel

architekt żagańskiej księżnej zaprzyjaźnionej z kardynałem Diepenbrockiem⁹ - mógł mieć znaczny wpływ na rozbudzenie w kręgu biskupa zainteresowań dawną sztuką jego diecezji. W tym czasie katolicki Kościół śląski powoli budził się z letargu, starając się odnaleźć w nowej sytuacji, jaka natąpiła w liberalizujących się po Wiośnie Ludów (1848) Prusach, wciąż jednak niechętnych katolikom. W tym czasie sprawy zabytków, także sakralnych, znów - jak po sekularyzacji dóbr kościelnych w 1810 r. - stały się przedmiotem zainteresowań pruskich urzędników. Na Śląsku działał, również jako rysownik-dokumentalista, Ferdinand von Quast, pierwszy w Królestwie Pruskim mianowany przez władzę konserwator zabytków¹⁰. Kościół musiał zatem iść z duchem epoki. I chyba takim jej klimatem należy tłumaczyć powstanie jawornickiego obrazu malarza Hauptstocka. Nieco tylko wcześniej, w 1841 i 1844 r., władze diecezji wrocławskiej wydały zarządzenia dla duchowieństwa, by otaczać szczególną troską zabytki w kościołach śląskich. Kolejną taką dyspozycję Melchior von Diepenbrock wydał w 1850 r. Powstanie w 1849 r. omawianego tu obrazu miało miejsce niespełna pół wieku przed powstaniem we Wrocławiu w 1898 r. biskupiego Muzeum Diecezjalnego¹¹ i stanowi jakby skromną uwerturę to tego wydarzenia.

Twórca obrazu z wyobrażeniem kustodii to mało dotąd znany górnośląski malarz religijny. Znamy tylko strzępy jego biografii. W 1848 r. mieszkał w Opolu, a rok później w Raciborzu. Po latach, w 1882 r. jako nauczyciel rysunku notowany był w Prudniku. W 1848 r. namalował obraz ołtarzowy dla kościoła parafialnego w Raciborzu przedstawiający *Chrystusa na krzyżu*. W 1880 r. powstał obraz *Nawiedzenie* dla kościoła w Goworowicach koło Otmuchowa, a w 1882 r. - stacje drogi krzyżowej tamże¹².

Jawornicki zabytek zasługuje zatem na uwagę z kilku powodów. Wobec zaginięcia lub niedostępności przedstawionego na nim wybitnego dzieła sztuki gotyckiej, jest ważnym źródłem ikonograficznym. Stanowi też dokument formującego się w XIX w. zainteresowania pamiątkami artystycznej świetności Śląska, zainteresowania mecenasów i artystów, któremu w tym czasie zaczynała już towarzyszyć naukowa historia sztuki. Ta niepozorne na pierwszy rzut oka praca górnośląskiego malarza podnosi też wartość jawornickiej kolekcji zamkowej, bowiem wraz z kilkoma innymi dziełami, nadaje jej wymiar ogólnośląski. Ukazane tu pokrótce konteksty dzieła Alexandra Hauptstocka powinny o tym przekonać.

POZNÁMKY

1. Chocholatý, F.: Genealogie opavských Přemyslovců 1255-1525. Listy Genealogické a heraldické společnosti, VI, 1978, s. 147-151.
2. Nowsze prace na jej temat to: Ćwiklińska, B.: Poszukiwana kustodia z Raciborza (1495 r.) - otwarty problem badawczy. In: Złotnictwo śląskie. VII sesja z cyklu: „Sztuka użytkowa na Śląsku“, 7 X 1993 r., red. J. Pater, Wrocław 1995, s. 79-84; też, Późnogotyckie kustodium z Raciborza a śląskie tworzywa szlachetne. In: Między Wrocławiem a Krakowem. Sztuka gotycka na Górnym Śląsku, praca zbiorowa, Katowice 1995, 57-72; Czechowicz, B.: Fundacje artystyczne książąt raciborskich u schyłku średniowiecza. In: Sztuka Górnego Śląska na przecięciu dróg europejskich i regionalnych. Materiały V Seminarium Sztuki Górnośląskiej odbytego w dniach 14-15 listopada 1997 roku w Katowicach, red. E. Chojecka, Katowice [1999], s. 11-34; w pracach tych cytowana bogata starsza literatura.
3. Ćwiklińska, Poszukiwana kustodia..., s. 79.
4. Gromadzki, J.: Rękopisy ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. In: Mauzolea piastowskie na Śląsku, praca zbiorowa, Wrocław 1993, s. 130-132.
5. Kęłowski, J.: Nieznany rysunek mauzoleum piastowskiego w Legnicy. Szkice Legnickie, V (1969), s. 182-188.
6. Z ogromnej literatury na temat F. B. Wenera wymienię najnowszą monografię Marsch, A.: Friedrich Bern-

hard Werner (1690-1776). Ein europäischer Ansichtzeichner aus Schlesien. Würzburg 1995; o Ch. H. Lanie - Czechowicz, B.: Nieznane rysunki z widokami rezydencji okolic Jeleniej Góry w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu. In: Dolina Zamków i Ogródów. Kotlina Jeleniogórska - wspólne dziedzictwo, red. O. Czerner, A. Herzig, Jelenia Góra 2001, s. 257-263; rysunki Heinzege w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu czekają na publikację, którą właśnie przygotowują.

7. Steinborn, B.: Rysunki Henryka Mützla. Roczniki Sztuki Śląskiej, I (1959), s. 107-120.

8. Czechowicz, B.: Śląskie rysunki Leonharda Dorsta von Schatzberg (1809-1852) w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu. In: Z dziejów rysunku i grafiki na Śląsku oraz w kolekcjach i zbiorach ze Śląskiem związanych. Materiały z sesji Oddziału Wrocławskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Wrocław, 22-23 marca 1999 r., red. B. Czechowicz, A. Dobrzyński, I. Zak, Wrocław 1999, s. 97-123.

9. Zobacz Kardinal Melchior von Diepenbrock und die Herzogin von Sagan. Ein Briefwechsel. Von H. Hoffmann, Breslau 1831 (Einzuschriften zur Schlesischen Geschichte, Bd. XVII), s. 39-40, 43 i nast.

10. Grundmann, G.: Die schlesischen Zeichnungen des ersten preussischen Staatskonservators v. Quast. In: Schlesische Heimatpflege, praca zbior., Breslau 1935, s. 52-81; zob. też <http://www.tu-berlin.de/presse/tui/95jan/ferdinand.html>.

11. Pater, J.: Muzeum Archidiecezjalne we Wrocławiu. In: Muzea sztuki w dawnym Wrocławiu, red. P. Łukaszewicz, Wrocław 1998, s. 125-126.

12. Lubos-Koziel, J.: XIX-wieczne malarstwo religijne na Śląsku. Wrocław 1999, dysertacja w Bibliotece Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, T. I, s. 262. Autorce pragnę podziękować za udostępnienie swojej niepublikowanej dysertacji (w niej cytowane źródła dotyczące malarza Hauptstocka), a także fotografii do niniejszego artykułu.

Zusammenfassung

Das Bild der schlesischen Monstranz in Javorník (Jauernig)

Im Schloss der Breslauer Bischöfe auf dem Johannesberg (Jánský Vrch) in Jauernig befindet sich in der dortigen Kapelle eine Farbzeichnung auf Papier, die die gotische Monstranz von Ratibor aus dem Jahre 1495 darstellt. Sie wurde im Jahre 1849 von dem wenig bekannten oberschlesischen Kirchenbildmaler Alexander Hauptstock für den Bischof Melchior von Diepenbrock gefertigt. Das von ihm abgebildete Denkmal ist ein hervorragendes Werk schlesischer Goldschmiedearbeit, zu dessen Entstehung die Fürstin Magdalena aus Ratibor beitrug. Die Monstranz ging leider im Jahre 1945 verloren und ist nur von einigen Fotografien her bekannt. Das hier publizierte Bild gehört in die Zeit der Wiedererweckung des Interesses an Antiquitäten in Schlesien: Künstler und Sammler, aber auch die weltliche und kirchliche Macht waren immer stärker auf den Schutz von Kulturdenkmälern bedacht.

Resumé

Obraz slezské monstrance v Javorníku

Na zámku vratislavských biskupů Jánský Vrch v Javorníku se v tamní kapli nachází barevná kresba na papíře, která zobrazuje gotickou monstranci z Ratiboře z r. 1495. Pro biskupa Melchiora von Diepenbrock ji v r. 1849 zhotovil málo známý hornoslezský malíř církevních obrazů Alexandr Hauptstock. Jím vyobrazená památka je vynikajícím dílem slezského zlatnictví, jež vzniklo za přispění ratibořské kněžny Magdaleny. Monstrance se bohužel v r. 1945 ztratila a je známa pouze z několika fotografií. Zde publikovaný obraz se hlásí do doby oživení zájmu o starožitnosti ve Slezsku: umělci i sběratelé, a také světská a církevní moc stále více směřovali k ochraně uměleckých památek.

Drobnosti

Pokusy o výrobu cukru z javorové šťávy na Jesenicku v letech 1811-14

Dokonalá námořní blokáda, kterou odřízlo anglické loďstvo Evropu od zámořských zdrojů, donutila postižená průmyslová odvětví hledat náhradu za ztracené suroviny. Tak tomu bylo i se stále rostoucí spotřebou cukru, vyráběného dosud z tropické cukrové třtiny. Bylo sice známo, že lze cukr získat z některých druhů řep, čekanky a kukuřice, ale způsob jeho fabricace narážel zatím na nepřekonatelné obtíže. Vědělo se též, že i šťávy stromů jako břízy, olejnatého ořechu a javoru obsahují hodně cukernatých látek, které lze snadno zahustit v sladký sirup, z něhož se sušením vytvoří krystaly cukru. Za nejpříhodnější strom považovali odborníci javor, a proto v době nouze o cukr začala se veřejně doporučovat jeho příprava z javorové mízy. Vyšla řada příruček s návodem, jak se má přitom postupovat, a nejenom soukromé organizace jako vlastenecko-hospodářská společnost v Praze, nýbrž i státní úřady doporučovaly vrchnostem, aby se této nové možnosti zisku chopily. Moravské gubernium rozeslalo v červenci 1810 na všechna panství tištěnou brožuru Karla Lehringera s podrobným popisem výrobního postupu a některé lesní velkostatky se tohoto podnětu chopily zcela vážně. Tak se hlásily první úspěšné pokusy v lesích knížete Lichtenštejna, hraběte Vrnbny i Řádu německých rytířů a stranou nezůstal ani velkostatek vratislavských biskupů o rozloze 31 tisíc hektarů. Centrální správa tohoto velkostatku, fungující pod názvem komorního ředitelství v Javorníku, doporučila podle guberniálního nařízení všem čtyřem panstvím zkoušky s výrobou cukru, ale nejvíce iniciativy projevil cukmantelský polesný František Hannig, který na jaře r. 1811 získal z javorové mízy 30 liber (asi 15 kg) cukru. Výsledkem pokusu, provedeného vlastním nákladem, byl Hannig tak nadšen, že doporučil komornímu řediteli Karstovi výrobu ve velkém.

Karst, který sám přečetl několik pojednání o při-

pravě cukru z javorové šťávy, Hannigův plán schválil, ale nebyl ochoten vložit do nejistého podniku tak velké sumy, jak to navrhoval cukmantelský polesný. Podle jeho rozpočtu mělo být na všech panstvích navrtáno 13.700 javorových kmenů, což by si vyžádalo včetně potřebných nádob náklad 22.564 zlatých. I když cena peněz státním bankrotem z března 1811 klesla na pětinu, přece to byla značná suma, kterou Karst z panských důchodů vydat nechtěl. Nařídil však všem 4 polesným, aby neprodleně zahájili přípravu pro záchyt šťávy a pořídili si nutné nářadí, jako vrtáky, hliněné hrnce, talířky a cínové kotle. Blízko Jánského Vrchu byla v lesích postavena dřevěná varna, v níž se šťáva, svážená až od Červené Vody, vařila na sirup. Ten byl ve vytopené místnosti dán na talířky a sušením se proměnil v cukrové krystaly.

Výsledky první kampaně byly nevalné. Na všech panstvích bylo vyrobeno 202 liber (asi 107 kg) cukru, z toho 129 liber polesným Hannigem. Lesní úřad na Jánském Vrchu získal sice 86 věder (asi 5000 litrů) šťávy, ale z ní připravil jen 3 vedra 20 mázů (asi 200 litrů) sirupu, z něhož po sušení zůstalo jen 47 liber (asi 28 kg) cukru. Mnoho šťávy zkysalo, protože nebyla včas uvařena, hliněné hrnce praskaly za nočních mrazů nebo je lidé i se šťávou odnesli domů, a není divu, že lesníci nejevili velké chuti k dalším pokusům s výrobou cukru. Přesto se došlo k závěru, že se výroba cukru, jehož libra stála 4 zlaté, vyplatí a že příštího roku bude výnos daleko vyšší. Cukr příliš na odbyt nešel, jednak pro nedostatek peněz, jednak pro nedůvěru veřejnosti k novému výrobku, a tak jeho největší část byla spotřebována v zámecké kuchyni na Jánském Vrchu.

V r. 1813 byla provedena některá zlepšení v cukerné kampani. Hliněné hrnce byly nahrazeny dřevěnými nádobami, ve Skorošicích byla postavena nová varna a polesným bylo přikázáno, aby osobně dohlí-

želi na krystalizaci cukru. Měli se též urychleně postarat o podstatné rozšíření javorových porostů, jež by mohly posloužit při očekávané vysoké produkci cukru. I státní úřady se zájmem sledovaly výsledky prvních pokusů a moravské gubernium si vyžádalo od vrchností, jež se jimi zabývaly, aby každého roku po skončení kampaně mu zaslaly podrobné přehledy o dosažených výnosech cukru a o rozloze javorových kultur. Bohužel chybí doklady o výši cukerní výroby v r. 1813, ale pravděpodobně nebyla nijak uspokojující. Tím lze i vysvětlit, že komorní ředitelství dalo příkaz k chytání šťávy v roce následujícím teprve v dubnu, kdy už mízotok skončil. Proti dalšímu pokusnictví se však ozvaly už i kritické hlasy lesníků, upozorňujících, že výroba cukru je zcela nerentabilní odezíraje od škod, jaké se přitom napáchají na porostech. Tyto námitky přivodily v květnu 1815 oficiální zastavení výroby komorním ředitelstvím, jež zároveň nařídilo, aby zbylé nářadí pro záchyt šťávy bylo prodáno. Toto

rozhodnutí nepochybně souviselo s novou politickou situací na evropské pevnině. Definitivní porážkou Napoleónovou se totiž znovu začal dovážet do Evropy levný třtinový cukr a bylo proto zbytečné pokračovat v namáhavé a neekonomické produkci této poživatiny, která svým nepatrným objemem neměla pro širokou spotřebu žádného významu.

Přesto není na místě mávnout pohrdlivě nad těmito pokusy rukou, byť se zdály při srovnání s obrovskou kapacitou dnešních cukrovarů dětským hram. Předně se i dnes v některých zemích, bohatých na javorové lesy, dobývá cukr z javorové šťávy průmyslově, a pak kdo ví, zda někdy v budoucnosti nedojde tato sladká míza nové slávy v lékařství či jiném odvětví, prospěšném pro blaho lidstva.

Rudolf Zuber

23. ledna 2002 by se dr. Rudolf Zuber dožil 90. narozenin. Tímto jeho dosud nepublikovaným článkem z pozůstalosti, uložené v SOKA Jeseník, si chceme toto výročí znamenitého historika Jesenicka připomenout.

Red.

Korbel javornického cínaře

Ve sbírce Muzea domácího hospodářského nářadí v Minsterberku (Münsterberg, Ziębice) se nachází korbel, který zde před 2. světovou válkou věnovala slečna Emma Klinke z Minsterberku. Nyní je korbel vystaven v Síni regionálních památek v Zabkovicach Śląskich (Frankenstein, Frankenštejn).¹

Korbel je 16 cm vysoký. Při horním okraji je vyryto písmeno W a znak města Javorníku v podobě pětihrté (!) hvězdy se třemi hřebíky směřujícími dolů do stran. Znak není umístěn na štítě. Do povrchu víka je vyryt velký třířádkový nápis XX/ JPS / 1756. Jeho vnitřní strana nese dva vyražené puncy v osmiúhelníku: znak města, ale otočený tak, že hvězda je dole a hřebíky směřují vzhůru. Druhý punc je mistrovskou značkou: dva svícny s písmeny nahoře AP, zřejmě iniciálami cínaře.

Erwin Hintze, autor monografie o slezském cínařství, tuto mistrovskou značku nezná. Punc se znakem Javorníku zaznamenal na čajové konvici, nacházející

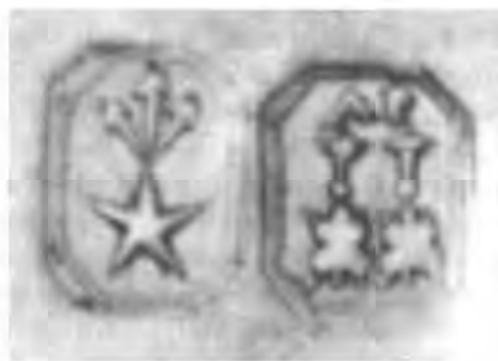

se tehdy v soukromé sbírce ve Vratislavi.² Mistrovskou značku neznal ani Bohumír Indra.³ Podle něj byl prvním cínařem v Javorníku Ignác Ament, patrně již po r. 1761. Jeho punc reprodukuje Hintze (ještě jako neznámou značku⁴) i Indra. Avšak punc se znakem města Indra přidělil Františku Alexandrovi, cínařské-

mu mistru působícímu v Javorníku od r. 1838.⁵ Ovšem vzhledem k výskytu této značky - ve spojení s mistrovskou značkou AP - na korbelu z Minsterberku, datovaném r. 1756, je toto přidělení problematické.

Korbel je spíše prací neznámého javornického cínaře, který v tomto městě působil ještě před Ignácem Amentem.

Marcin Dziedzic

POZNÁMKY

1. Předválečné číslo inventáře 88, současné MZ 401. Viz BRETSCHNEIDER, P.: Zinngefäße aus verschiedenem Besitz. In: Mitteilungen aus dem Münsterberger Heimatmuseum. Erste Reihe, Münsterberg 1932. nestr.
2. HINTZE, Erwin: Die deutschen Zinngiesser und ihre Marken. Bd. 4 Schlesische Zinngiesser. Leipzig 1926, s. 362, č. 1339.
3. INDRA, Bohumír: Cínaři ve slezských městech od 16. do druhé poloviny 19. století. Časopis Slezského muzea, B 32, 1983, č. 2, s. 155.
4. HINTZE, opak. cit., č. 1340 - punc nese iniciály IA.
5. INDRA, opak. cit., s. 156-157.

Z polštiny přeložil K. Growka

O potomcích Johanna Nepomuka Rusta

Johann Nep. Rust (5. 4. 1775 - 9. 10. 1840) byl slavným lékařem. Jeho život je velmi dobře znám,¹ s výjimkou posledních let života, které strávil nedaleko od rodného Javorníku, ale na pruské straně hranic. V r. 1837 zakoupil od Karoliny Strachwitzové za 79.100 tolarů velkostatek v Kleutsch (*Kluczowa*). V téže roce zadal svému příteli a známému architektu Karlu Friedrichovi Schinklovi, autoru zámku v Kamenci (*Kamieniec Zabkowicki*), projekt přestavby zámku v Kleutsch, jež byla dokončena v r. 1840. Johann Nep. Rust však 9. října t.r. v Kleutsch zemřel a byl pohřben v Dittmansdorfu (*Brodziszów*), protože v Kleutsch tehdy ještě nestál kostel. Později byly jeho ostatky přeneseny do dnes již neexistujícího mauzolea (hrobky) v zámeckém parku.

Statky zdědil jeho syn **Karel Boromäus Rust** (9. 12. 1804 - 22. 3. 1864), který z nich v r. 1851 vytvořil fideikomis o rozloze 732,5 ha. Kromě obce Kleutsch k ní patřily Dittmansdorf, Haunold (*Kopanica*) a Ober Peilau (*Pilawa Górna*). O rok dříve postavil ve vsi Kleutsch, na severním svahu stejnojmenné hory, za 10.000 tolarů hospodu „Zum Fel-

senkeller“. Točilo se zde pivo vařené podle starých bavorských receptur v zámeckém pivovaře. Kvalita tohoto piva proslavila ves i za hranicemi panství. Hospoda totiž měla prostorné a chladné sklepy vyhloubené ve skále. Když byla v r. 1858 dokončena v Ober Peilau železniční trať, každou sobotu a neděli jezdily od nádraží speciální povozy, které odvážely příjíždějící turisty z Vratislavi do Kleutsch. V hospodě byl také taneční parket, k tanci a poslechu tam vyhrávala kapela místních ostrostřelců. Každoročně se zde pořádaly slavnosti pro děti spojené s trhy.

Karel Boromäus byl ženatý s Julianou Christinou von Winnig (20. 8. 1814 - 5. 4. 1875) a měli spolu tři syny. Po smrti Karla Boromäuse tedy majetek přešel na jeho nejstaršího syna **Johanna Nepomuka Christiana Rusta** (3. 4. 1837 - 30. 12. 1897). Po svém dědečkovi zdědil nejen jméno, ale následoval jej i ve vojenské kariéře - účastnil se válek s Rakouskem (1866) i Francií (1870-71). V letech 1865 - 1868 byl za jeho finančního příspěví vybudován nový kostel v Dittmansdorfu. V r. 1893 byla na vrcholu hory Kleutsch postavena dřevěná rozhledna. Zásahu na tom má

Společnost Sovích hor (Eulengebirgsverein Reichenbach - *Dzierżoniów*) za vydatné Rustovy finanční pomoci. Rozhledna byla vysoká asi 18 m, jejím projektantem byl zednický mistr Nafe z Kleutsch. Slavnostně otevřena byla až 5. srpna, ale již koncem července na ni zavítali první návštěvníci. Byla to ve své době značná atrakce a turisté z ní mohli rovnou zamířit do nejbližší hospody „Zum Felsenkeller“. Takový turistický komfort nemohly další vyhlídkové věže v Sovích horách nabídnout! V r. 1903 byla rozhledna opravena. Dnes již neexistuje ani věž, ani hospoda, zůstaly jen její sklepy.

Johann Nep. Ch. Rust zemřel jako svobodný v r. 1897. Statek převzal jeho mladší bratr **Friedrich Rust** (1846 - 22. 3. 1900), který rovněž nezaložil rodinu. Studoval filozofii, historii umění a hudbu na univerzitě ve Vratislavi. Působil jako dramaturg, ale byl

zároveň i lyrickým básníkem a známým znalcem života a díla Ludwiga van Beethovena. Vydal sbírku básní *Aus meiner Zeit* (1887), napsal oslavné dílo k 80. narozeninám Otto Bismarcka *Der Streit um den Kranz* (1895) a drama o třech jednáních *Atalante* (1893).

Po Friedrichově smrti přešel statek na jeho bratrance **Hanse Karla Rusta** (26. 7. 1881 - 19. 5. 1943), syna Georga Wolfganga (27. 1. 1852 - 21. 12. 1893), již nežijícího vojenského lékaře z Jelení Hory (*Hirschberg, Jelenia Góra*). Statek vlastnil až do své smrti v r. 1943, jeho potomci žijí dodnes v Německu.²

Památky na dvoustetletou vládu Rustů vzaly časem za své - zůstal jen zničený rodinný hrob v Dittmansdorfu a dodnes imponující ruina zámku v Kluczowej.

Marcin Dziedzic

POZNÁMKY

1. PACHL, Hans: Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Regensburg 1983. s. 259-260.
2. Až na předčasně zemřelého syna Johanna Karla Nepomuka (14. 7. 1914 - 14. 2. 1942).

LITERATURA

DZIEDZIC, M. - ORGANISCIĄK, J.: Ząbkowickie opowieści. Cz. 4. Wybitne postacie ziemi ząbkowickiej. Ząbkowice Śląskie 1998.

ORGANISCIĄK, J. - DUDZIAK, T. - DZIEDZIC, M.: Ząbkowickie opowieści. Cz. 3. Okolice Ząbkowic Śląskich. Ząbkowice Śląskie 1997.

W.: Rittergut Kleutsch. Schlesische Zeitung Nr.39, 22. 1. 1937.

Z polštiny přeložil K. Growka

Ruina zámku v Kluczowej (2001). Foto autor.

K restaurovanému obrazu Josefa Kalasánského na Jánském Vrchu

V roce 2000 byl restaurován obraz Josefa Kalasánského, zakladatele piaristického školství, ze sbírek zámku Jánský Vrch v Javorníku. Restaurování bylo provedeno v rámci Programu záchrany movitých kulturních památek, vydaného Ministerstvem kultury. Restaurovaný obraz je umístěn v expozici zámku jako připomínka existence známého slezského piaristického gymnázia a semináře, škol, které působily v nedaleké Bílé Vodě více než 100 let (1727-1829).

Rozměrný obraz Josefa Kalasánského¹ visel řadu let ve třetím poschodí javornického zámku, poblíž dittersovských pokojů na konci úzké chodby, v prostředí poněkud stísněném. Dílo sahalo od podlahy až ke stropu a případný divák od něj neměl patřičný odstup. Nikdo ale toto poněkud nedůstojné umístění neřešil. Největší obraz na javornickém zámku (plátno 264 x 192 cm) nebylo kde vystavit. Schodiště, které by snad jako jediné bylo prostorově vhodné, je zdobeno loveckými trofejemi a obě kaple jsou definitivně vybaveny. Správa zámku, znepokojena špatným stavem obrazu, hledala pro něj funkční využití, v neposlední řadě hlavně proto, že jím bylo možné zdůvodnit žádost o příspěvek na restaurování. Nutnost instalovat obraz představitele mnišského řádu na letním sídle vratislavských biskupů nebyla ale nijak naléhavá. V roce 1999 však došlo k prvním úvahám o rozšíření služeb zámku a začal se připravovat dětský program. Jednou z jeho částí se stala třída, v níž je pro děti připravena dílna. A tady již byla namístě vzpomínka na věhlasné piaristické gymnázium v nedaleké Bílé Vodě² a v souvislosti s ní připomínka zakladatele piaristického školství Josefa Kalasánského.³

Programy vypisované na záchranu památek, ať již movitých nebo i nemovitých, počítají s povinným finančním příspěvkem vlastníka. Pokud je však vlast-

níkem stát, nastává tristní situace. Nemá-li jmenovaný subjekt na údržbu sbírek dostatek financí, nelze zažádat ani o příspěvek ministerstva. Povinný finanční podíl vlastníka na restaurování tedy složila Společnost přátel zámku Jánský Vrch v Javorníku, celkem 20 tis.Kč, Vlastivědné muzeum Jesenicka přispělo 2 tisíci Kč. Zbytek ze 112 tis.Kč uhradil stát z Programu záchrany movitých kulturních památek.

Stav díla byl velmi špatný, plátno bylo na vypínacím rámu uvolněno, barevná vrstva zkrchlá, protkaná drobnou krakelází, v místech poškození byla malba odpadlá. Celý povrch obrazu byl silně zašpiněn. Restaurování obrazu provedla akademická malířka Vendula Látalová z Litomyšle. Při sejmutí plátna z vnitřního rámu restaurátorka zjistila, že je užší než původní dílo, a že jistá nespokojenost s kompozicí obrazu nemůže být výtka neznámému autorovi. Původní dílo bylo širší a o něco vyšší a do současného rozměru bylo snad upraveno při adjustaci do stávajícího rámu. Autor malby nebyl zjištěn, signatura byla patrně odstraněna při úpravě formátu. Stylově dílo náleží do období kolem poloviny 18. století. Kompozice s hlavní postavou původně umístěnou na střed a s vedlejšími osami ve zlatých řezech je klidná, přestože gesta rukou světce jsou výrazná a jasná. Žáčkovi v popředí se dostává důstojného a výrazného poučení. Na první pohled je nápadný portrétní způsob zpracování světceho obličejce.

Vzhledem k rozměrnosti díla lze předpokládat, že snad mohlo jít o oltářní obraz, jehož původní staviště bylo patrně v klášteře v Bílé Vodě. Kdy a jak se obraz dostal do sbírek Jánského Vrchu, se zatím nepodařilo zjistit.

Milena Filipová

POZNÁMKY

1. Ke světcům viz Ottův slovník naučný, heslo Josef, 6)Svatý J. z Calasanzy.
2. ZUBER, Rudolf: Hudba v piaristické koleji v Bílé Vodě. Slezský sborník 60, 1962, s.351-367.
3. K piaristickému řádu viz ZEMEK, M. - BOMBERA, J. - FILIP, A.: Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631-1950. Prievidza 1992.

Schránka z pomníku padlým v Domašově

Dne 6. prosince 2000 předali zástupci obce Bělá pod Pradědem do Státního okresního archivu Jeseník kovovou schránku nalezenou v podstavci rekonstruovaného pomníku padlým z 1. světové války v Domašově. Prorezavělá schránka byla za účasti svědků otevřena a její obsah byl vyňat. Bohužel při letování schránky v roce 1923 se dokumenty uvnitř uložené vznítily a na povrchu ohořely a zuhelnatěly. Voda, která se dostala dovnitř, dokumenty prosákla a slepila dohromady. Vzhledem k dlouhodobějšímu procesu vysoušení nebylo možné dokumenty vrátit zpět do pomníku a starostou obce Bělá p. Prad. bylo akceptováno odborné stanovisko SOkA Jeseník, aby dokumenty zůstaly uloženy v archivu ve fondu obce.

Nalezené archiválie lze rozdělit do několika okruhů:

Dokumenty vztahující se k obci Domašov a k odhalení pomníku: plakát zvoucí na odhalení pomníku padlým v sobotu 29.7.1923, barevný návrh pamětní desky se jmény padlých z obce Domašov a zpráva o odhalení pomníku z 31.7.1923. Slavnostní řeč pronesl učitel Wilhelm Güntschel, který událost následně 31. července popsal:

Zpráva o odhalení válečného pomníku v Domašově dne 29. července 1923

Dne 29. července 1923 došlo ve slavnostním duchu k odhalení nádherného válečného pomníku za přítomnosti mnohačetné účasti obyvatel z Domašova, různých podpůrných spolků a zástupců z Frývaldova, České Vsi, Širokého Brodu, Mikulovic, Písečné, Supíkovice, Skorošic, Kout a Vrbna, kteří převzali záštitu nad touto slavností.

Starosta Josef Stöhr pozdravil přítomné jménem obce, pan Franz Zink, majitel pily, pozdravil hosty slavnosti jménem výboru pro zajištění pomníku. Pěvecký spolek z Domašova přednesl píseň „Měl jsem kamarády“ a kapela zahrála vojenskou píseň „Modlitba z bojiště“. V naprosté tichosti se ujal slova válečný vysloužilce Wilhelm Güntschel a poté odhalil pomník.

Pozůstali padlých pokládali k pomníku květinové věnce k uctění padlých hrdinů. Potom farář Böse z Dolního Domašova a farář Peischl z Horního Domašova pomník vysvětili. Po svěcení předal pan Zink pomník starostovi obce, který za obec přislíbil péči o něj a stálou vzpomínku na padlé. Nato zástupci

spolků a váleční veteráni provedli před pomníkem slavnostní pochod.

Tím byla první část slavnosti zakončena, hosté a obyvatelé z Domašova se poté rozešli.

Velmi pečlivě byly voleny dokumenty vztahující se k událostem během 1. světové války:

pamětní zápis obce Domašov k odhalení pomníku z 24.7.1923 (obsahující kroniku z let 1914-1921, seznam obyvatel, seznam funkcionářů obce a spolků a stručně vyličení dějin obce z let 1920-1923). O spíše nacionalistickém než vlasteneckém nadšení z počátku války výmluvně hovoří dvě archiválie: plakát na slavnost vysvěcení „válečného štítu“ v Dolním Domašově 17.10.1915 a v Horním Domašově o týden později a pohlednice s obrazem po jeho dokončení. Šlo o dřevěný štít, do něž lidé zabíjeli za úplatu od 20 haléřů po 1 korunu hřebíky, až se vytvořil obraz dvouhlavého rakouského císařského orla, který však na prsou nese dříve pruské, nyní německé válečné vyznamenání Železný kříž 1914. I císařská deviza psaná vždy latinsky byla mluvou hřebíků převedena do němčiny *Mit vereinter Kraft*.

Vedle těchto regionálně cenných památek depot obsahoval desítky obecných formulářů a vyhlásek ukazujících na úřadování za války a byť jen v obecné poloze o strastech, které obyvatelům přinášela. Jen námatkou připomeneme instrukci ministerstva války k „vlasteneckým shírkám kovů“ z dubna 1915, výnos zemského prezidenta o zákazu topení z 13.4.1918 či výnos zemského prezidenta o regulaci porážek prasat z 26.2.1918. Nezapomeňme ani na strojopis vlasteneckých a válečných básní a řadu brožurek s obdobným obsahem. Větší výpovědní hodnotu mají válečné potravinové lístky na chléb, mouku, maso a světe, div se, na jednu cívku nitě! Opět zajímavým svědectvím o politických náladách německého obyvatelstva Domašova po prohrané válce jsou do schránky uložené papírové peníze.¹ Císařské bankovky, nouzové peníze Rakouské republiky a žádné oběživo Československé republiky nesvědčí o přílišné identifikaci s novým státem.

Opravu pomníku v r. 2000 zajišťovaly firmy Šmerda-kámen a stavební firma Stavpur z prostředků obce a účelové státní dotace Ministerstva obrany ČR. Pomník byl přemístěn na důstojnější místo do zahrady Obecního úřadu.

Květoslav Growka

POZNÁMKY

1. a) bankovky: Rakousko-Uhersko: 2 K (5.8.1914), 10 K (2.1.1904), 20 K (2.1.1913) - **b)** nouzové peníze: Země Salzburg: 10 h (1.10.1919), Země Štýrsko: 10 h (17.10.1919), 50 h (17.10.1919), Sankt Pölten: 10 h (24.12.1919), 20 h (24.12.1919), Tulln: 10 h (1.9.1920), 20 h (1.9.1920 II.vyd.), 50 h (1.9.1920), Wien: 20 h (4.10.1919), 10 h (21.11.1919), 50 h (21.11.1919), 20 h (13.2.1920) - **c)** válečné poukázky: Lombardsko-Benátsko: 5 centesimi (2.1.1918), 10 centesimi (2.1.1918).

Nové poznatky k autorství piaristického kostela Navštívení P. Marie v Bílé Vodě

Koncem 17. století dochází ve stavebnictví ke zlomu ve spojitosti s novou generací ovlivněnou jak vzděláním, tak také pocitem určitého vlastenectví k zemi, ve které žije. Podstatně se změnilы vzájemné vztahy jednotlivých stavebních prvků, skončilo období necitlivého přejímání vzorů. Barok přestal mít charakter výlučnosti a agresivity; architektura je spojována citlivě s krajinou díky několika významných osobností jak domácích, tak i cizích.

Bílá Voda dlouho souvisela s řádem piaristů, který uvedl do Bílé Vody olomoucký biskup, pozdější arcibiskup v Salcburku a majitel panství Bílá Voda Jakub Arnošt z Lichtenštejna (1690-1747). Pro potřeby řádu nechal postavit klášter, s jehož stavbou začal v roce 1723. Vedení stavebních prací bylo svěřeno zednickému mistru Antonínu Danielovi.

Řád se nastěhoval do nové budovy 6. 11. 1727, rektorem se stal Cornelius „a Scto Antonio“, vlastním jménem Cornelius Hornešek od sv. Antonína, Čech ze známé litomyšlské rodiny. Dosavadní kostel, o němž prakticky nic nevíme, již v této době svými rozměry přestal stačit, nemohl v žádném případě uspokojit značné množství poutníků, kteří přicházeli navštívit v té době již velmi známé poutní místo. Jakub Arnošt z Lichtenštejna se rozhodl přestavět kostel už v roce 1732, ovšem samotná výstavba, kterou podle Eugena Toufara, autora studie o bělovodských barokních stavbách, vedl Zikmund Galler z Bernartic, byla zahájena v roce 1755. O deset let později byla v kostele sloužena první mše a 14. září 1777 byl chrám vysvěcen vratislavským biskupem Filipem Gotthardem Schaffgotschem. Nový kostel, jenž podle analů koleje měl své přímé vzory v kostelech v Kvasicích u Kroměříže a ve Strážnici, byl vystavěn na

místě starého, který byl zbořen.

Kostel je orientován směrem k východu, skládá se z lodí, presbytáře a sakristie. Průčelí chrámu je opatřeno čtyřpatrovou hranolovou věží. Ke kostelu je přistavěna chodba, spojující jižní křídlo kláštera s levou boční kaplí. Při výstavbě bylo použito v základech lomového kamene, v ostatním zdivu cihel. Pojetí kostela dobou svého vzniku a technikou stavby tak plně spadá do poloviny 18. století. Zbývá ovšem vyřešit otázku autorství bělovodských staveb.

V literatuře je autorství koleje přisuzováno Giovannimu Piotru Tencalovi. Novější studie zpochybňují toto autorství a přisuzují jej Michaelu J. Kleinovi, pracujícím zcela pod vlivem díla Tencally. Podstatně rozpornější je budova kostela. Pokud vyjdeme z faktu, že majitel panství byl svým sídlem svázán se Slezskem, musí se naše pozornost nutně obrátit na slezskou sakrální architekturu. Tady se názory českých a polských historiků umění rozcházejí. Eugen Toufar přisuzuje autorství kostela G. H. Franzovi Felixi Antonínu Hammerschmidtovi, architektu ve službách vratislavského biskupa po roce 1725, který se měl údajně podílet na řadě jiných staveb v okolí Bílé Vody, v Javorníku a Domašově u Jeseníku. O jeho názor se opírá další literatura a uvedená fakta se tradují v oficiálních statích o dějinách Bílé Vody. Hlavně v případě české strany je to např. Vlastivěda šumperského okresu (1993) či Seznam nemovitých památek okresu Šumperk (1994).

Otázka autorství přestavby kostela přestává být jednoznačná, pokud přihlídneme k názoru polského historika Jana Wrabce v díle o slezských barokních kostelech 18. století. Wrabec popírá autorství Felixe Hammerschmidta a naopak jej přisuzuje architektu

Janu Innocenci Töpferovi z Prudniku, který čerpal z moravských vzorů. Wrabec přitom nepodceňuje význam spojení české části Slezska s Moravou (v případě bělovodské piaristické koleje i s moravskými sakrálními stavbami), ale poukazuje zejména na příslušnost této části Slezska k vratislavskému biskupství. Jako ne nedůležité pojítko mezi Töpferem a jeho působením v oblasti javornického výběžku jsou např. památky na panování vratislavského biskupa F.G. Schaffgotsche (v letech 1747 - 1795) v klenutí farního kostela sv. Kateřiny v polském Smiczu, jehož autorem byl právě Jan Innocenc Töpfer. Důležitým faktem je přitom to, že hlavní část své biskupské funkce prožil Schaffgotsch na javornickém zámku Jánský Vrch.

Autor monografie vychází hlavně z analogií stavitelových charakteristických znaků u všech jeho hlavních staveb - farního kostela sv. Michala v Prudniku, kostela sv. Vavřince v Glucholazech nebo kostela Františkánů v Hlubčicích a případně bělovodského kostela Navštívení P. Marie. Nejcharakterističtější stavbou J. I. Töpfera je podle autora kostel v Hlubčicích, který se zrodil v rozmachu radikální formy českého dynamického baroka.

Závěrem je možné konstatovat, i přes zřejmou trvalou diskusi o autorství, že bělovodská stavba je nedílnou součástí slezské architektury poloviny 18. století a byla ovlivněna úzkými styky s českým prostředím a umělci stojícími v čele tvorby radikálního baroka.

Michaela Brachtlová

LITERATURA

- JIRÁSKO, L.: Církevní řády a kongregace v zemích českých. Praha 1991, s.80.
POLÁCH, D.: K autorství bývalé piaristické koleje v Bílé Vodě. Severní Morava 1993, sv.66, s.51-53.
TOUFAR, E.: Barokní architektura v Bílé Vodě. Vlastivědné zajímavosti, 1971, č. 48, 4 s.
TOUFAR, E.: Klášter a kostel piaristů v Bílé Vodě. Severní Morava, 1965, sv. 11, s. 46 - 54.
WRABEC, J.: Barokowe kościoły na Śląsku w XVIII wieku. Wrocław 1986.
ZUBER, R.: Kulturní minulost Bílé Vody. Vlastivědné zajímavosti, 1971, č. 49, 4 s.

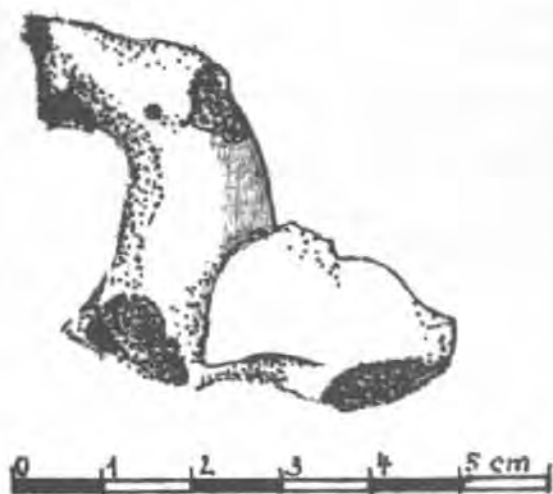
Výsledky archeologického výzkumu na Jánském Vrchu

Při povodních v červenci roku 1997 došlo na zámku Jánský Vrch v Javorníku k těžkému narušení odpadních systémů vybudovaných v 30. letech 20. století. Byly již částečně zaneseny a nestačily přijmout enormní množství srážkových vod. Po havárii se začala kolem odpadního potrubí drolit zemina a z ní vypadávaly středověké (i mladší) nálezy. Proto byly po konzultaci s Archeologickým ústavem Ostrava, pracovištěm v Opavě položeny tři sondy. Toto rozhodnutí zabránilo i vybírání předmětů tzv. divokými archeology. Úkolem záchranného výzkumu bylo zjištění stratigrafie půdy a vybrání veškerého archeologického materiálu.

Sonda A1/2001 byla položena o rozměru 200 x 286 cm. Do hloubky cca 60 cm byly zjištěny jen

novověké nálezy (16. - 20.stol.). Pod těmito vrstvami se nacházela mocná středověká vrstva z 15. století, místy až 50 cm silná, která obsahovala jak keramické (hrnce, poháry, mísy, džbány), tak i železné předměty (početná kolekce střel do kuší, jak tulejkovitých, tak i trnového typu, střela do hákovnice, ostruhy, nože, hřeby atd.). Vzácným byl nález stříbrné mince, parvu Karla IV. raženého před r. 1350.

Při výzkumu v červenci - srpnu 2001 bylo v sondě A1/2001 v hloubce 80 - 100 cm nalezeno torzo keramické dětské hračky-koníčka. Jedná se o čtvrtý nález této středověké hračky v okrese Jeseník. První dva jsou uloženy v depozitáři na zámku Jánský Vrch a nejsou u nich známy přímé nalezové okolnosti. Je však velice pravděpodobné, že obě drobné plastiky pocházejí buď přímo z Javorníka, nebo alespoň z jeho okolí.

Kresba M. Vašíčková

První koníček (inv.číslo H 235) je zhotoven z jemně plavené hlíny, na povrchu je poleva hnědé, místy načervenalé barvy. Má štíhlý krk a modelované sedlo s mírně zvednutým lenůškem. Dále se zachovaly dvě štíhlé nohy a krátký ocas. Hlava je ulomena.

Druhý koníček (inv.číslo H 236) je z jemně plavené hlíny, s hnědou až načervenalou polevou. U této hračky se dochovalo pouze silně válcovité tělo s náznakem sedla. Nohy i hlava jsou uraženy. Obě tyto plastiky se datují podle analogických výrobků z českých zemí do 15.-16.století.¹ Určitě nejznámějším koníčkem je ten, který pochází z archeologického průzkumu na tvrzišti v Javorníku, který provádělo VMJ pod vedením Zdeňka Brachtla.² Koníček je vyroben z jemně plavené hlíny, vypálené do světle okrové barvy, s rezným povrchem. Hlava je modelována schematicky a přitazena ke krku. Na levé straně krku je hřívá zdůrazněna svazkem šesti silných rýh. Válcové tělo přechází v široce rozkročené končetiny s náznakem kopýtek. Zadní část hřbetu je doplněna silným vrypem a menším přehybem na pravé straně. Nejde však o lenůšek. Plastika je jediná z celého souboru zachována bez výrazného poškození. Koníček je datován do 2. pol. 14.-15. století.

Čtvrtým, a zatím posledním nálezem je torzo koníčka vyrobeného z jemně plavené hlíny, pokryté hnědožlutou polevou. Rozměr plastiky činí 38 x 60 mm. Hlava je zde také vymodelována schematicky, ale je na rozdíl od koníčka z tvrziště v Javorníku natažena dopředu. Hřívá je naznačena jen zdrsněním povrchu. Na válcovitém těle je patrný zbytek ulome-

ného sedla. Všechny čtyři nohy jsou bohužel také ulomeny. Tuto plastiku lze na základě výzkumu a nalezeného materiálu datovat do závěru 14. až poloviny 15.století.

Pod touto vrstvou se nacházela další asi 30 cm silná vrstva, která obsahovala drobné kamínky s nepatrnými střepy. Vrstva nasedala na maltovou krustu. Na konzultačním dni, kterého se za Archeologický ústav Opava zúčastnili Dr. P. Kouřil, Bc. D. Prix a Dr. M. Wihoda, se dohodlo krustu rozbít a zjistit, co se nachází pod ní. Celková mocnost této maltové části se nakonec ukázala až 100 cm. Pod ní se nacházely jen kamenné vrstvy, které obsahovaly drobné úlomky keramiky ze 14.století a kusy železné strusky. Celková hloubka sondy byla cca 400 cm.

Sonda A2/2001 o rozměru 200 x 450 cm obsahovala tři základní vrstvy. Středověká vrstva se nacházela v hloubce od 200 cm do 100 cm od povrchu. Obsahovala početný keramický materiál (hrnce, pokličky, džbány, trojnožky, poháry, přeslen), z železných předmětů jmenujme velký počet střel do kuší, nákončí opasku, přezky, zlomky ostruh, klíče i se zámků, torza pantů aj. a také kostěné rukojeti. Mezi vzácné nálezy patří dvě stříbrné mince. První ležela v hloubce 140 cm, jedná se o slezskou grešli Ferdinanda II. z r. 1624 raženou H.Riegerem ve Vratislavi, druhá, nalezená v hloubce 190 cm, je městským haléřem Lehnice se sv. Petrem asi z r. 1425. Hloubka sondy se pohybovala v rozmezí 140-220 cm.

Sonda A3/2001 o rozměru 100 x 180 cm byla položena s úkolem zjištění stáří flankovací věže. Horní část sondy byly zničeny zčásti odpadní jámkou z 20. let 20. století, zčásti kanálovou cestou vedoucí od jámky. 180 cm od boční stěny flankovací věže byla zjištěna hrana příkopu vysekaného do skály. Existence příkopu nebyla doposud známa a ani SHP objektu jej nepředpokládal. Boční stěnu příkopu bylo možno z bezpečnostních důvodů odkryt pouze do hloubky 200 cm. Z nálezů v sondě je třeba jmenovat velký zlomek nádoby (hrnce) ze 14. století a stříbrný pražský groš Václava II. z let 1300-1305.

Sonda B1/2001 byla otevřena na severní straně flankovací věže za účelem potvrzení předpokládané existence staršího, později zastavěného, šijového příkopu. Horní vrstvy sondy byly opět porušeny kanalizačním systémem, středověká vrstva byla až v hloubce 120 cm. Teprve v hloubce 240 cm byl odkryt sokl flankovací věže. Sonda byla vykopána do hloubky 260 cm.

Z bezpečnostních důvodů rozhodl AÚ Opava, garant výzkumu, dále nepokračovat. Z keramických nálezů v sondě se podařilo rekonstruovat 3 nádoby, z železných předmětů byly nalezeny dvě šípky do kuše a dvě přesky od koňských postrojů.

Sondážními pracemi v roce 2001 se na zámku Jánorský Vrch v Javorníku poprvé podařilo odhalit tzv. zánikovou vrstvu, související s obsazením a zničením hradu husity v roce 1428. Nález šíjového příkopu ote-

vírá nové možnosti výkladu stavebního vývoje a typu původního hradu. Není vyloučeno, že se díky posledním nálezům změní i názor na poslání původního hradu. Jestli byl skutečně nalezen šíjový příkop, byl by původní javornický hrad až do dostavby v polovině 14. století jenom malou hrazenou strážní věží s šíjovým příkopem.

M. Rychlý-F. Kolář

POZNÁMKY

1. GOŠ, V.: Středověké dětské hračky z Jesenicka. Severní Morava 1977, sv.33, s. 53-54.

2. BRACHTL, Z.: Keramická středověká plastika konička z Javorníku-Vsi. Vlastivědný věstník moravský 1996, s. 287-290.

Privilegia fojtství v Uhelné

V roce 1999 převzal Zemský archiv v Opavě ze Státního okresního archivu v Jeseníku archiválie bývalého rytířského fojtství v Uhelné. Tento přírůstek znamenal významné obohacení archivního fondu Velkostatek Uhelná, který byl zatím tvořen, obdobně jako většina fondů drobných statků z Jesenicka, pouze patrimoniálními justičními spisy z 1. poloviny 19. století a dochovanými gruntovními knihami.¹ Předané archiválie sestávají z devíti pergamenových listin a jedné knihy a pocházejí z majetku rodiny Schenkenbachů, držících zdejší rytířské fojtství od roku 1780. Pro účely našeho příspěvku ponecháváme stranou výše uvedenou knihu, obsahující opisy privilegií fojtství v Horním Fořtu z let 1568 - 1752, které Schenkenbachové zakoupili již v roce 1728 a později spojili s Uhelnou. Soustředíme se na oněch devět listin, jež představují zajímavý soubor dokumentující držbu fojtství v Uhelné od 2. poloviny 15. do konce 18. století.

Z dosavadní adjustace pergamenových listin je patrné, že jim byla věnována patřičná pozornost již v době, kdy byly ještě na fojtství. Konkrétně máme na mysli Friedricha Schenkenbacha, držitele fojtství od roku 1897, poslance slezského zemského sněmu a člena mnohých slezských hospodářských spolků.²

Zřejmě na jeho podnět vyhotovil profesor Fr. Schauer někdy na přelomu 19. a 20. století přepisy osmi listin³, které pak spolu s originály trvale zapůjčil Schenkenbach městskému muzeu v Javorníku.⁴ Zde obdržely signaturu a přírůstková čísla, která byla v roce 1952 převzata Vlastivědným muzeem v Javorníku. Nová přírůstková čísla pak listiny dostaly na jesenickém pracovišti Okresního vlastivědného muzea v Šumperku v roce 1970. Až po předání do Okresního archivu v Šumperku v roce 1982 byla k souboru připojena devátá listina z roku 1780, která nenesla žádná muzejní označení.⁵

Základní svod pramenných zpráv k dějinám jednotlivých obcí na Jeseníku představuje stále dílo Angely Drechslerové „Altwaterland“, které dodnes bohatě vytěžují četní regionální historikové.⁶ Drechslerová využívala zvláště fondů vrtislavských archivů a také písemností komorního ředitelství pro českou část vrtislavských biskupských statků, uložených v Javorníku. V případě Uhelné dokonce zmiňuje existenci nejstarší listiny v majetku Schenkenbacha, zřejmě ji však, stejně jako ostatní listiny, neměla v rukou. Toto nejstarší privilegium totiž chybně datuje a z dalších dokumentů uvádí jen některé. Sou-

bor privilegií na fojtství v Uhelné neznal ani Rudolf Zuber, jehož jesenická historická topografie do roku 1848 je v tomto směru zcela závislá na údajích Drechslerové a opakuje i některá její chybná tvrzení.⁷ Totéž platí i o novějších sudetoněmeckých vlastivědných příručkách.⁸

Rozhodli jsme se proto publikovat regesta všech devíti originálních listin vázících se k fojtství v Uhelné, přičemž v komentáři upozorňujeme na chyby u Angely Drechslerové a v návaznosti na ní také u Rudolfa Zuberu. Pro přesnou identifikaci listin uvádíme též stará pořadová a přírůstková čísla, jak jim byla přidělena ještě u Schenkenbachů a potom v javornickém muzeu. Na konci regestu připojujeme současné inventární číslo v rámci fondu Velkostatek Uhelná v Zemském archivu v Opavě.

1.

1464, červenec 4. Nisa

Jošt /z Rožmberka/, biskup vratislavský, obnovuje Petru Rufferovi, fojtu v Uhelné, privilegium na fojtství, zvláště právo soudit ve svém obvodu a chovat sto ovcí.

Orig., perg., 24,5 x 18 - 5 cm, německy, pečeť vydavatele přivěšena na perg. proužku.

Nr I; 493/25; 4253; 25 IX A 3; 1067/70.

ZA Opava, Velkostatek Uhelná, inv.č. 14.

Drechslerová (s. II/168) privilegium cituje podle niských zemských desk (G 100) ve Státním archivu ve Vratislavi a zmiňuje jeho originál v majetku Schenkenbacha. Omylem však listinu datuje do roku 1462 a tuto chybu po ní přejímá Zuber (s. 402).

2.

1567, prosinec 13. Nisa

Kašpar /z Logau/, biskup vratislavský, potvrzuje, že Merten Wolff prodal fojtství v Uhelné svému synovi Matesovi.

Orig., perg., 46 x 23 - 5 cm, německy, pečeť vydavatele přivěšena na perg. proužku.

Nr II; 4256; 26 IX A 3; 1065/70.

ZA Opava, Velkostatek Uhelná, inv.č. 15.

Drechslerová (s. II/168) cituje privilegium podle niských zemských desk (H 85) ve Státním archivu ve Vratislavi, omylem však uvádí jméno nabyvatele fojtství v podobě Michel a tuto chybu po ní přejímá Zuber (s. 402).

3.

1656, prosinec 15. Nisa

Administrátoři vratislavského biskupství v Nise potvrzují jménem Leopolda Viléma, biskupa vratislavského, že Uršula Baitzenová, vdova po Jiřím Baitzenovi, fojtovi v Uhelné, koupila od Jiřího nezletilých dětí Jana Jiřího, Kašpara a Tobiáše jejich otcovský díl fojtství v Uhelné.

Orig., perg., 48,5 x 25 - 5,5 cm, pečeť vydavatele, původně přivěšená na perg. proužku, chybí.

Nr III; 4255; 27 IX A 3; 1072/70.

ZA Opava, Velkostatek Uhelná, inv.č. 16.

Drechslerová (s. II/169) tento prodej zmiňuje jen nepřímě, jméno držitele fojtství uvádí v podobě Beitzker. Po ní totéž opakuje Zuber (s. 402) a nabyvatelku chybně považuje za dceru zemřelého fojta.

4.

1679, duben 28. Nisa

Úřad vratislavského biskupství v Nise potvrzuje jménem Bedřicha, biskupa vratislavského, že vdova Uršula Begattiová prodala fojtství v Uhelné svému zeti Kristiánovi Giebelovi.

Orig., perg., 41 x 29,5 - 8 cm, německy, pečeť vydavatele, původně přivěšená na perg. proužku, chybí.

Nr IV; 4256; 28 IX A 3; 1064/70.

ZA Opava, Velkostatek Uhelná, inv.č. 17.

Drechslerová (s. II/169-170) cituje listinu podle niských zemských desk (N3 126) a po ní uvádí i Zuber (s. 402).

5.

1719, červen 6. Nisa

Administrátoři vratislavského biskupství v Nise potvrzují jménem Františka Ludvíka, biskupa vratislavského, že Anna Regina Giebelová, vdova po Kristiánovi Giebelovi, prodala fojtství v Uhelné svému synovi Janu Kryštofovi.

Orig., perg., 42,5 x 33 - 3,5 cm, německy, pečeť vydavatele přivěšena v dřevěném pouzdru bez víčka na bílo-žluto-modrých nitích (odtržena).

Nr V; 4257; 29 IX A 3; 1063/70.

ZA Opava, Velkostatek Uhelná, inv.č. 18.

Drechslerová (s. II/170) cituje podle niských zemských desk (G 4 121) a po ní uvádí i Zuber (s. 402).

6.

1743, leden 29. Nisa

Úřad vratislavského biskupství v Nise potvrzuje jménem Filipa Ludvíka ze Sinzendorfu, biskupa vratislavského, že poručníci dcer zemřelého Jana Kryštofa Giebela, Barbory a Marie Kateřiny, prodali fojtství v Uhelné Antonínu Kryštofovi Andersovi.

Orig., perg., 46 x 35 cm, německy, pečeť vydavatele přitíštěna pod papírovým krytem.

Nr VI; 4258; 30 IX A 3; 1073/70.

ZA Opava, Velkostatek Uhelná, inv.č. 19.

Drechslarová tento prodej neuvádí, Zuber (s. 402) nepřesně píše, že rodina Andersova držela fojtství v letech 1756 - 1776.

7.

1773, duben 21. Nisa

Vláda české části nízkého knížectví potvrzuje jménem Filipa Gottharda knížete Schaffgotsche, biskupa vratislavského, kupní smlouvu z 19.4.1773, kterou vdova Marie Alžběta Anderschová, rozená Haucková, prodala fojtství v Uhelné svému synovi Josefu Antonínovi.

Orig., perg., 67 x 45 - 5 cm, německy, pečeť vydavatele přivěšena v dřevěném pouzdru na červeno-bílé hedvábné stuze.

Nr VII; 4259; 31 IX A 3; 1066/70.

ZA Opava, Velkostatek Uhelná, inv.č. 20.

Příjmení fojta je v této a následující listině psáno Andersch a tuto podobu jako správnou potvrzují též zápisy v matrikách pro Uhelnou. Drechslarová (s. II/170) cituje podle knih zemského práva na Jánském Vrchu (zde je listina přepsána v knize kupů lit. A - viz ZA Opava, Slezský stavovský archiv Opava, inv.č. 968, fol. 148). Zuber tento prodej neuvádí.

8.

1776, březen 20. Jánský Vrch

Vláda české části nízkého knížectví na Jánském Vrchu potvrzuje jménem Filipa Gottharda knížete Schaffgotsche, biskupa vratislavského, že Marie Kateřina Freundová a Marie Klára Schenkenbachová, obě rozené Giebelové, převzaly na základě testamentu jejich zemřelého strýce Josefa Andersche fojtství v Uhelné.

Orig., perg., 56 x 43 - 4,5 cm, německy, pečeť vydavatele přivěšena v dřevěném pouzdru na červeno-

bílých šňurách.

Na rubu poznámka registrátora Sandmanna o ingrosaci na fol. 237.

Nr VIII; 4260; 31a IX A 3; 1062/70.

ZA Opava, Velkostatek Uhelná, inv.č. 21.

Drechslarová (s. II/170) cituje podle knih zemského práva na Jánském Vrchu (zde je listina přepsána v knize kupů lit. A - viz ZA Opava, Slezský stavovský archiv Opava, inv.č. 968, fol. 237). Zuber (s. 402) tento prodej nepřímo datuje rovněž do roku 1776.

9.

1780, září 20. Jánský Vrch

Vláda české části nízkého knížectví na Jánském Vrchu potvrzuje jménem Filipa Gottharda knížete Schaffgotsche, biskupa vratislavského, že Marie Kateřina Freundová a Marie Klára Schenkenbachová, obě rozené Giebelové, prodaly fojtství v Uhelné svému synovi a synovi Janu Františkovi Schenkenbachovi.

Orig., perg., 60 x 41 - 6 cm, německy, pečeť vydavatele přivěšena v dřevěném pouzdru bez víčka na červeno-bílých šňurách.

Na rubu poznámka registrátora Sandmanna o ingrosaci na fol. 11.

ZA Opava, Velkostatek Uhelná, inv.č. 22.

Drechslarová (s. II/170) cituje podle knih zemského práva na Jánském Vrchu (zde je listina přepsána v knize kupů lit. B - viz ZA Opava, Slezský stavovský archiv Opava, inv.č. 969, fol. 11). Zuber (s. 402) tento prodej zmiňuje rovněž.

Karel Müller

POZNÁMKY

1. ZA Opava, Velkostatek Uhelná, inventář, zprac. A. Turek, Opava 1970.
2. ZA Opava, Zemský statistický úřad Opava, inv. č. 14, kart. 25 vlastní životopis Friedricha Schenkenbacha, narozeného 29.10.1869 v Uhelné a zemřelého 2.12.1927 v Opavě, který sepsal jako poslanec slezského zemského sněmu v roce 1914.
3. Opisy listin jsou dnes rovněž uloženy ve fondu Velkostatek Uhelná, inv.č. 25.
4. Svědčí o tom razítko na původní složce s opisy listin, v němž je uvedeno, že 8 listin zařazených pod čísla 25 31a ve skupině IX A 3 (IX. Archiv - A. Urkunden - 3. Privat-Akten) jsou zápůjčkou od zemřelého velkostatkáře Friedricha Schenkenbacha. K předání do muzea snad došlo v roce 1925, poněvadž na nejstarší listině je též uvedeno jednací číslo 493/25.
5. Prvních šest listin nese na rubu soudobé registry s datací a stručným uvedením obsahu listiny. Zřejmě koncem 19. století bylo všech 8 listin u Schenkenbachů pročíslováno arabskými čísly červenou tužkou. Schauer však při pořizování jejich opisů důsledně pro jejich označení používal číslice římské. Nová čísla na papírových štítcích obdržely listiny v městském muzeu. V roce 1952 byly listiny orazítkovány razítkem Vlastivědného muzea v Javorníku, do něhož bylo inkoustem vepsána signatura, datum zápisu (15.8.1952) a stručná charakteristika listiny s datací. V roce 1970 pak byly původní štítky přelepeny lepící páskou s vyznačenými novými muzejními přírůstkovými čísly.
6. A. Drechsler: *Alt Vaterland, Urkundenregesten und zusammenfassende Gedanken über die Dorfverhältnisse im Neisser Fürstentum, österr. Anteil, heute Bezirk Freiwaldau, Schlesien. I. u. II. Teil, Olmütz b.d.* (1930).
7. R. Zuber a kol.: *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848.* Ostrava 1966.
8. Např. H. Pachtl a kol.: *Jauernig und das Jauerniger Ländchen.* Regensburg 1983. Dějiny Uhelné zde na s. 480-483.

Kronika

Sto let od založení muzea v Jeseníku

Doslova na přelomu staletí devatenáctého a dvacátého „přišlo na svět“ muzeum v Jeseníku, tehdejší Frývaldově. S použitím analogie s narozením člověka bylo počato koncem devatenáctého století, kdy rozhodla městská rada o jeho zřízení svým usnesením dne 19.10.1900, a narodilo se 9.1.1901 ustavujícím zasedáním muzejního výboru v tehdejšímu hotelu Krone. První muzejní expozice pak byla veřejnosti otevřena po takřka pěti letech 17.12.1905 v budově tzv. Pedagogia v dnešní Komenského ulici. Příspěvek nemá ambici popsat uplynulých sto let existence muzea a veškeré existenční peripetie, kdy se střídala období aktivity s obdobími útlumu činnosti, do které zasahovaly dějinné události dvacátého století. Záměrem příspěvku je spíše dát informaci o jeseníckém muzeu „sto let poté“. Proto následuje jenom stručné curriculum vitae.

Zásluha na založení muzea je připisována především děkanovi Josefu Neugebauerovi a učiteli Adolfu Kettnerovi, který se také stal prvním kustodem muzejních sbírek. Sbírkový fond muzea vznikl z darů více či méně významných osobností (jmenujme za všechny J. Rippera, Priessnitzova zete), přičemž vůbec první sbírkový předmět, kamenný kříž s letopočtem 1646 vztahující se ke smrti jeseníckého kata, věnoval muzeu tehdejší Spolek pro cizinecký ruch dne 6.3.1901. V jesenícké vodní tvrzi se muzeum poprvé ocitlo v roce 1932 (po souhlasu komorního ředitelství vratislavského biskupství), podruhé a doposud nastalo v roce 1956, kdy se započalo s instalací nových expozic, jejichž kontinuita však byla dvakrát přerušena prováděním nezbytných oprav tvrze. Rovněž současný sbírkový fond muzea (bohužel) postrádá přímou evidenční vazbu na fond původní, což výmluvně dokládá skutečnost, že zmíněný kamenný kříž, uložený v lapidáriu muzea, není dnes evidován jako sbírkový předmět. O „novodobou“ evidenci sbírkového fondu muzea se postaral Vilém Krm-

niček, druhý poválečný správce muzea, který v roce 1953 založil stávající přírůstkovou knihu muzejních sbírek (retroaktivně k roku 1951) a zasloužil se tím o jejich současné uspořádání. Také co do organizačního začlenění prošlo původně městské jesenícké muzeum mnoha etapami: od roku 1963 se stalo součástí Vlastivědného ústavu v Šumperku (později Okresního vlastivědného muzea v Šumperku), od 1.1.1996 pak osamostatněné jesenícké muzeum (jako instituce zřizovaná Okresním úřadem v Jeseníku pod názvem Vlastivědné muzeum Jesenícka) je muzeem regionálním s jednoznačně vymezeným teritoriem působnosti. I tento stav však v příštím roce skončí spolu se zrušením okresních úřadů a s největší pravděpodobností zůstane muzeum zachováno v současné formě, avšak s novým zřizovatelem - krajskou samosprávou.

Tak jsme se vlastně dostali do současnosti a nejbližší budoucnosti. Je známo, že součástí muzea je objekt zámku Jánský Vrch v Javorníku. V uplynulých letech bylo prvořadou starostí pracovníků muzea začít s postupnou generální opravou zámku, a to se podařilo. Byl vypracován stavební projekt na tzv. rehabilitaci hrady a zámku, na jehož základě se započalo s realizací nejnnutnějších oprav. Díky kastelánce má zámek také zpracovanou svou „strategii ve vztahu k veřejnosti“, tedy jakousi novodobou obsahovou náplň. V letošním roce vláda rozhodla o jeho převedení pod správu Státního památkového ústavu v Olomouci od 1.1.2002. Vláda tímto opatřením zajistila, aby zámek zůstal ve vlastnictví státu. Vlastivědnému muzeu Jesenícka tak nadále zůstane čistě muzejní činnost. Tu může provádět ve velmi skromných podmínkách, které byly muzeu dány do vínku již při jeho osamostatnění v roce 1996. Muzeum je totiž nedostatečně vybaveno materiálně i (dále se to tak řící) personálně, což má společného jmenovatele v omezených finančních prostředcích. Přesto se muzeum snaží vyvíjet

plnohodnotnou činnost v rámci daných možností. Plní svou úlohu sbírkotvornou v oborech společenských věd, biologie a geologie - v současné době je evidováno cca 22 tisíc sbírkových předmětů. Usiluje rovněž o vědeckovýzkumnou činnost v daných oborech. Odborní pracovníci muzea přispívají do odborných a vlastivědných periodik a pořádají populárněvědné přednášky. Stěžejní aktivitou muzea ve vztahu k veřejnosti je výstavní činnost. I ta je sice poznamenána omezenými finančními možnostmi muzea, které jsou však kompenzovány o to větším úsilím odborných i provozních pracovníků muzea. Za takových okolností vznikaly obě stěžejní výstavy výstavní sezóny 2001 - Jesenicko v proměnách staletí a Tradice a současnost hasičství a záchranářství na Jesenicku, které měly být zároveň důstojným dárkem kolektivu pracovníků muzea ke stému výročí jeho založení. Hodnocení obou výstav bylo vesměs vysoce pozitivní.

V obdobném duchu se nedá bohužel hovořit o stálých expozicích. Pracovníci muzea jsou si vědomi, že v první řadě stálá expozice historie Jesenicka již neodpovídá současným společenským podmínkám, že expozice geologie také poněkud zastarala a že naprosto chybí stálá expozice biologie. Se ctí tedy může obstat

pouze nedávno zřízená expozice „Vincenz Priessnitz a lázně Gräfenberk“ v Priessnitzově rodném domě. Pořadí priorit do budoucna je proto celkem jasné: celkové přepracování historické expozice, úprava expozice geologické a vytvoření nové expozice biologie. Vždyť depozitáře muzea jsou zaplněny sbírkovými předměty, kterým by tolik slušelo stát se výstavními exponáty! Kéž se to podaří do stého výročí otevření jesenického muzea pro veřejnost, tj. do roku 2005.

Vlastivědné muzeum Jesenicka prochází složitým obdobím své existence. Reforma veřejné správy se po jí s určitou nejistotou do budoucna, delimitace zámku Jánský Vrch přináší práci navíc, dochází k částečné generační obměně, která musí co nejdříve nahradit ztrátu, způsobenou úmrtím bývalého ředitele, ale především historika a archeologa Mgr. Z. Brachtla. V tom je velmi cenná spolupráce s pracovníky Státního okresního archivu Jeseník. Chuť do práce a plány do budoucna pracovníci muzea mají. Patří mezi ně mimo jiné také rozvoj muzejní činnosti v dalších místech Jesenicka. Jejich cílem je plnohodnotná funkce regionálního muzea jako příspěvek k rozvoji vzdělanosti na Jesenicku.

Ing. Petr Košacký, ředitel

Z výstav Vlastivědného muzea Jesenicka

Výstava Jesenicko v proměnách staletí

Slavnostní vernisáží v úterý 1. května (v rámci otevření lázeňské a turistické sezóny) zahájila v prostorách Vlastivědného muzea Jesenicka v Jeseníku svou existenci výstava Jesenicko v proměnách staletí. Jednalo se o společné dílo všech tří odborných pracovníků Vlastivědného muzea Jesenicka (**Michaela Brachtlová, František Lemon a Jan Hauk**). O osobité výtvarné řešení se postaral Rostislav Berka ze Šumperka.

Přelom století a tisíciletí byl i pro naše pracovníky impulsem pokusit se o pohled zpět - do minulosti našeho kraje, o pohled na Jesenicko očima staletí. A tato idea pak dala výstavě název i celkové pojetí, přičemž koncepce byla připravena s vědomím, že ne vše z historie Jesenicka je možné na tak malém prostoru

představit. Hlavní důraz byl kladen na zachycení ne přímo nejdůležitějších, ale spíše nejznámějších událostí z historie našeho regionu. Návštěvník muzea se tak mohl seznámit s prehistorií kraje, se slavným obdobím loupeživých rytířů, zakládání vesnic a stavení tvrzí, s hledáním a dolováním železné rudy i drahých kamenů, s nechvalně proslulými čarodějnickými procesy, s hudební minulostí Javornicka, vznikem lázeňství, CHKO a moderní ochrany přírody či s nejdůležitějšími momenty 20. století na Jesenicku. Výsledkem autorské práce byla pestrá mozaika nejrozmanitějších exponátů z přírodních a společenských věd, které byly připravovány většinou z vlastních zdrojů a měly tak představit i tajemství ukrytá v muzejních depozitářích.

Unikátní archeologický a numismatický materiál patřil k nejvýznamnějším exponátům. Byly to např. paleolitické pazourkové nástroje či kamenné sekery mlaty z Vidnavska, bronzový poklad (pravděpodobný nález z 19. století ze Skorošic), římské mince z 2. - 4. století n.l., obilná zásobnice z pozdně římské doby, slezský kvartník Bernarda a Jindřicha Svidnických (1314) nalezený v Javorníku v roce 1999, středověké nástroje a předměty hmotné kultury z měst, vesnic a nejznámějších tvrzí na Jesenicku (z Koberštejnu, Leuchtenštejnu, Rychleb či Kaltenštejnu), hliněná závaží, železné šipky, ocílky, zámky, podkovy a sekerky, hliněné nádoby či zlomky skleněných pohárů. K největším „tahákům“ patřila i militaria, z nejstarších středověká hákovnice z Vidnavy a halapartny

z 16. století, dále pak vojenské šišáky zvané pappenheimky, terčovnice a lovecké pušky z druhé poloviny 19. století nebo jesenický, původně vojenský buben značený rokem 1887, který se používal pro vybubňování zpráv. Z dalších zajímavých exponátů je možné připomenout obrazová zpodobnění známých míst a významných událostí, pohlednice měst a prapory městských spolků, doklady hornictví i průmyslu kraje či ukázka biotopu okolí Pradědu. Celou výstavu pak dotvářely ukázky západoslezského kroje nebo málo vídaný obraz Švédové v 17. století dobývají Vodní tvrz. Výstava skončila 15. září a její část putovala do výstavních prostor muzeí ve Zlatých Horách a Javorníku.

Michaela Brachtlová

Tradice a současnost hasičství a záchranářství na Jesenicku

Vernisáží 17.5.2001 byla zahájena výstava zaštitěná patronem všech hasičů sv. Floriánem, kterého návštěvníci mohli na výstavě spatřit hned dvakrát - dřevěná polychromovaná socha z depozitáře VMJ pochází z 19. století. Autoři výstavy **František Černý** a **dr. Jan Hauk, CSc.** sestavili z vlastních i zapůjče-

ných exponátů zajímavou přehlídku dějin hasičství až po současnost. Vedle Sboru dobrovolných hasičů ve městě Jeseníku, jenž si touto výstavou připomněl 130. výročí své existence, zde byla prezentována i historie profesionálního Hasičského záchranného sboru, Horské služby a Záchrané služby Jeseník.

Na nádvoří Vodní tvrze upoutala pozornost „Rejvízská Mařenka“, jak hasiči přezdívali cisternové automobilové stříkačce Praga RN special z r. 1952. Ve vlastní expozici v Rytířském sále byly k vidění dvě hasičské uniformy z 30. let minulého století, zapůjčené ze soukromé sbírky. Za jeden z nejcennějších vystavených exponátů považovali autoři obraz Carla Hübnera „Záchrana dítěte“ z r. 1854, který věnovala městu Zlaté Hory neznámá šlechtična. S hrdostí byly vystaveny prapory jednotlivých jednot hasičských sborů, jejich odznaky a vyznamenání. Největší pozornost byla pochopitelně věnována hasičské tech-

nice: od ručních plátěných věder a dřevěných pístových stříkaček z 2. pol. 19. stol. přes tzv. berlovku se džberem a ruční dvoukolovou dvoupístovou stříkačku z r. 1912 po přenosné motorové stříkačky s motorem BMW (1928), či MECO a AUDI. K vidění byl i protitepelný ochranný oblek, který by měl vydržet teplotu přes 1000 C°. Součástí výstavy byl i vzdělávací okruh, doplněný videoprogramy - kupř. o požárech a povodni na Jesenícku či o tom, jak si poradit s požárem. Každý příchozí, který se pozorně díval, si na konci expozice mohl vyřešit soutěžní test.

Co přinesl čas

Oslavy výročí frývaldovských voršilek

Ve dnech 17. - 19. května 2001 proběhly oslavy 120. výročí založení kláštera Řádu sv. Voršily v Jeseníku pořádané ZŠ Jeseník, Průchodní 154 a Státním okresním archivem Jeseník. Den otevřených dveří ve škole s prohlídkou areálu a historické výstavy byl zářmován slavnostní akademií v Divadle P. Bezruč a dramatizací dějin kláštera v její kapli „Matka představená vzpomíná...“ v podání učitelů a žáků základní školy. Kromě představitelů Okresního úřadu a města Jeseníku se oslav zúčast-

nily také sestra Edita z Římské unie Řádu sv. Voršily v Praze, M. Angela, matka představená z německého Hofheimu i.T., kde našly frývaldovské sestry nové útočiště, několik dalších řádových sester voršilek a v neposlední řadě několik žačků zdejších škol. Nejen pro ně byla určena sobotní mše svatá, sloužená česko-německy. Oslavy připomínaly, že komplex klášterních škol byl pro Frývaldov stejným fenoménem jako lázně či textilní továrna.

-gw-

1. svatováclavské česko-polsko-německé setkání

XIV./7. slezské vlastivědné sympozium, tentokráté pořádané na české straně hranic, se sešlo ve dnech 28. - 30. 9. 2001 v Jeseníku. Pod záštitou ministra kultury ČR, vedení opolského i obou moravsko-slezských krajů a biskupství se tradiční kulturně-turistický ráz setkání obohatil o duchovní rozměr vyjádřený tématem sympozia „300 let piaristů v Jeseníkách“. Několik institucí spojilo své síly, aby čeští, polští a němečtí badatelé mohli zhodnotit činnost řádu piaristů. Značná pozornost přitom byla věnována jejich školskému a hudebnímu působení, zejména v Bílé

Vodě, kterou si mohli účastníci ve státní svátek ČR - den zasvěcený sv. Václavu - prohlédnout a rovněž ucítit památku řádových sester internovaných v Bílé Vodě. Mimořádný zážitek všem připravil koncert olomouckého komorního orchestru a sboru Ensemble Damian provedením hudebních děl P. Brosmanna a dalších piaristických skladatelů. Přednášky ze sympozia vyjdou dodatečně ve sborníku. Účastníci si však odvezli publikaci Tři sta let piaristů v Jeseníkách, kterou vydala Moravská expedice jako 15.-16. svazek edice Do nitra Askiburgionu.

-gw-

Černé Jezero přírodní památkou

Nová přírodní památka „Černé jezero“ u Zlatých Hor byla postavena v r. 1912 jako vodojem pro pramenišť Černého potoka a jeho rozloha je téměř 1,6 km². V této lokalitě dochází k rozmnožování řady druhů obojživelníků, zvláště chráněných zákonem. Nejvýznamnější je patrně výskyt kriticky ohroženého druhu čolka karpatského. Proto byla tato oblast klasifikována jako perspektivní a mohla by sloužit jako gene-

tická banka pro návrat čolka karp. zpět do Jeseníků. K dalším chráněným druhům zde patří zmije obecná, ještěrka obecná, ještěrka živorodá, mlok skvrnitý a taktéž ohrožený druh ropuchy obecné. Podle zprávy z referátu životního prostředí OkÚ Jeseník zde byl na lovu zastížen i čáp černý, což je zvláště chráněný silně ohrožený druh. -sfl-

Hornický skanzen na Olešnici

Vyrazíte-li ze Zlatých Hor do Dolního Údolí, nezapomeňte se cestou zastavit v Údolí Ztracených štol. Říčka Olešnice zde opouští úzce zaříznutý úsek údolí a po miliony let ukládá zlato do náplavů. Zdejší rýžoviště byla těžena povrchově i hlubinně, tzv. měkkým dolováním. Pravý břeh Olešnice je poset pinkami, obvaly a odvaly, protkán kanály pro přívod vody do rýžovišť a dalšími relikty po těžbě zlata. Hlavní přírodní kanál je stále v provozu. Geologové v těchto místech prokázali vysoké obsahy zlata s opětovným recentním nabořováním. Průzkumná šachta odhalila v hloubce cca 5 m vydřevené důlní dílo, zřejmě jednu ze Ztracených štol. Spekuluje se i o provázání Ztracených štol s 6 km dlouhou štolou Tří králů, která ústí až v polských Glucholazech a prokazatelně pokračuje až za nádraží ve Zlatých Horách.

V současnosti se v tomto romantickém údolí buduje replika středověkého hornického městečka s naučnou stezkou. V provozu jsou dva sruby se stoupou na drčení zlaté rudy a se zlatorudným mlýnem. Oba dřevěné stroje, zhotovené podle dobových nákresů, jsou poháněny vodními koly, která čerpají energii z původního kanálu. Horský ráz údolí a postavení vodních kol v kaskádě kolmo ke svahu vytvářejí čarokrásné zákoutí. Jakoby se zde opravdu čas zastavil.

Naučná stezka vás přivede i k místu, „kde voda teče do kopce“. Optický klam je na místě tak silný, že pozorovatel musí s obdivem smeknout duševní klobok před nivelizačním uměním dávných zlatokopů. Kanál, který dnes vede vodu do zahrádek a k bývalému koupališti, převádí vodu z údolí Olešnice přes hřbet štoly Tří králů až po Hadí louky. Dříve pokračoval podél dnešní naučné stezky dále do rýžovišť zlata až za Hadí louky. Voda byla pro získávání zlata jedním z rozhodujících elementů, a to jak při těžbě hlu-

binné, kdy byl dosah limitován zatápním jam v závislosti na výkonnosti dřevěných čerpadel, často poháněných vodními koly, tak i při rýžování. Rýžování a jílování je bez vody nemyslitelné. Přitom většina rýžovišť v okolí Zlatých Hor je právě v místech, kde je a vždy byl nedostatek vody. Tím byla tato naleziště odlišná od ostatních, kde se vždy rýžovalo podél řek (Opava, Otava ...). Proto dnes můžeme obdivovat pozůstatky ojedinělých vodních přivaděčů a některé prameny od této zvláštnosti dokonce odvozují i nejasný, původně snad slovanský název Cukmantlu s odvoláním na obdobně odvozený název české obce Suchomaty.

Budoucí centrum městečka by mělo také tvořit zázemí pro soutěže v rýžování zlata, které jsou ve Zlatých Horách již tradicí. Bylo zde mistrovství republiky i Evropy. Každoročně se soutěží o Zlatou pánev starosty města. Městečko by mělo obsahovat stavby, které musely být v každé hornické osadě včetně opevněné části pro ukládání denní těžby. Cílem je, aby údolí zase ožilo životem „středověkých“ lidí. Proto je do projektu zapojeno více zájmových skupin, které by městečku vdechly kolorit dávno zašlých časů jeho slávy.

Převzato z oblastního zpravodaje Zlatohorsko, červenec 2001.

Literatura

Přečetli jsme za vás

Kósa, László: Badeleben und Kurorte in Österreich-Ungarn. Holnap Verlag, Budapest 1999. 280 s.

Práce maďarského autora je v dosavadní, spíše historizující literatuře svěží výjimkou. Zabývá se totiž lázeňstvím jako fenoménem období *biedermeieru*, pohlíží na něj nikoli z regionálního hlediska, ale částečně lékařského a o to více ze sociologického nadhledu.

Autora zajímají modely rodinného života a naplňování volného času v souvislosti s rozvojem léčitelství a medicíny (včetně podílu V. Priessnitz) a objevy v chemii a geologii. Dává do souvislosti vznik lázní s podnikatelským duchem, rozvojem turistiky a dokazuje to kupř. i na vzniku prospektů, průvodců a reklamy. Místně představuje vysokohorské lázně (Tatry), lázně u jezera (Balaton), moře (Adria) a velko-

městské lázně (Budapešť). V samostatné kapitole sleduje osudy Maďarů v zahraničních lázních a naopak cizinců v lázních maďarských. Velkou pozornost věnuje pacientům na území českého království, včetně Gräfenberku. Autor srovnává lázeňské podmínky, pořádky (řády), druhy léčebných kúr, ale také lázně z hlediska urbanistického: pozornost kupř. věnuje existenci kostelů či divadel jako součástí lázeňského organismu.

Německy psanou knihu doprovází řada dobových ilustračních snímků a pohlednic dávajících možnost nahlédnout do poklidného a přitom rušného života rakousko-uherských lázní. -gw-

Hoffmannová, Jaroslava - Pražáková, Jana: Biografický slovník archivářů českých zemí. Libri, Praha 2000. 832 s.

Slovník je prvním pokusem o shrnutí údajů o archivních pracovnících, kteří buď působili v českých zemích, anebo pocházejí z tohoto teritoria a uplatnili se v zemích sousedních i vzdálených, a to bez ohledu na národnost. Obsahuje biogramy 2053 archivářů, knihovníků, restaurátorů etc. jak z minulosti (časově tak slovník zahrnuje období od 14. století), tak současných, kteří sami poskytli základní biografické údaje. Z osob, jejichž profesní zájem je svázán s Jeseníkem, zde najdeme PhDr. Rudolfa Fitze (1905-1989), archiváře Komorního ředitelství statků vřatslavského biskupství na Jánském Vrchu v letech 1931-41, PhDr. Rudolfa Zuberu (1912-1995), který

působil v javornickém archivu v letech 1952-77, šumperské archiváře doc. PhDr. Františka Spurného, CSc. a PhDr. Oldřicha Svozila a v neposlední řadě současnou ředitelku Státního okresního archivu v Jeseníku Mgr. Bohumilu Tinovou. Čtenář v publikaci nalezne i obsáhlé úvodní studie o historii archivů a archivářů v českých zemích a výběr literatury k vývoji oboru, přílohy o složení vrcholných orgánů českého archivnictví od r. 1945 a adresář archivů v České republice k 31. 5. 2000. -gw-

Trojan, Jan: Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17. - 19. století. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 2000. 672 s.

Autor se věnuje sociálnímu postavení, společenské funkci a významu ve vývoji národní hudební kultury učitelů, dobově (a dnes v hovorové češtině) zvaných kantoři. První část knihy tvoří teoretická část, bohatě však dokládána konkrétními příklady - pro porovnání branými i z Čech. Jde o studii zachycující „dějiny každodennosti“: od organizace školství, jak se učitel vzdělával, jak bydlel, jaké měl příjmy a požitky (od koledy po stálý plat), o jeho nadřazených, po vztahy k obci (časté spojení učitele s písařem, ba i znalost řemesla, kupř. holičství byla ceněna). Hlavní pozornost je však věnována působení učitelů v kostele: vedle obřadnické role kantora (kostelník, zvoník) se až legendou stala hudební aktivita kantorů. Ta je zde detailně rozebrána od chorálního zpěvu přes muzikantskou dovednost (varhaník a instrumentalista)) až po vlastní skladatelskou činnost, sběratelskou atd.

Druhou část knihy tvoří rejstřík 14058 kantorů podle 2492 míst jejich působnosti abecedně uspořá-

daných. Údaje o kantorech jsou tvořeny rokem, v němž se učitel objevil v obci, dalšími místy působení, výší platu, jakým jazykem učil atd. O obci se udává rovněž farní nebo filiální kostel, jeho zasvěcení, panství (statek) a vzdálenost většinou od okresního města.

Z Jesenícka jsou sporadicky zaznamenány tyto lokality: Bernartice, Cukmantl (Zlaté Hory), Domašov, Frývaldov (Jeseník), Mikulovice, Ondřejovice, Ostružná, Vidnava, Bílá Voda, Černá Voda a Stará Červená Voda. Údaj o Bukovicích je nepravdivý, byly zaměněny se stejnojmennou obcí v panství Vízemberk (Kouty). Zarazí i přiřazení Zlatých Hor a Jeseníku do Opavska (!), jejich vztah k vratislavskému biskupství vůbec nebyl vzat na vědomí. Autor evidentně nevycházel z materiálů, které se dnes nacházejí v SOKA Jeseník, zde je ještě možnost ve výzkumu pokračovat.

-gw-

Müller, Karel: Erbovní listiny v archívech Slezska a severní Moravy. Zemský archiv, Opava 2001. nestr.

Erbovní listiny se těší velké pozornosti badatelů zejména jako významný heraldický pramen. Nový soupis materiálu uloženého v archívech navazuje na starší edice, je však oproti nim vybaven kvalitními barevnými vyobrazeními erbů. Z 89 popisovaných erbovních listin jsou dvě uloženy v SOKA Jeseník (77 -

Dr. Filip Krischker von Dorwald, 82 - Karl Weiss von Weissenbruck), původně se zde nacházela i listina předaná do ZA Opava (78 - Franz Maria von Friesse). Soupis doprovází metodický úvod, seznam literatury a rejstřík příjemců listin.

-gw-

Tři sta let piaristů v Jeseníkách. Moravská expedice, Moravský Beroun 2001. 148 s.

Svazek 15-16 edice Do nitra Askiburgionu, mapující prostor šesti severních moravských a slezských okresů, je tématicky zaměřen na činnost řádu, který proslul svou vzdělávací a hudební náplní. O jeho duchovním přínosu se za socialistické éry hovořit nemohlo. Proto mnohé články badatelů vyšly pouze v regionálním tisku (nebo skončily v šuplíku) a zůstaly tak skryty širší veřejnosti. Sborník sestávající se z takových příspěvků J. Bombery, T. Hanzlíka, J.

Svátka a R. Zuberu za redakce P. Andrlého se snaží tuto disproporci odstranit. Co nejširší záběr zeměpisný (od Staré Vody po Bílou Vodu), osobnostní (od zakladatele řádu přes kněze, kleriky po laické bratry) a bohaté odkazy na literaturu jsou výborným základem nejen pro povšechné znalosti o piaristech, ale i pro další studium.

-gw-

Večeřová, Viera - Večeřa, Josef: Jesenické zlaté stezky. PINKA, Jeseník 2001. 110 s.

Desetileté bádání nejen v terénu, ale i v pramenech a konfrontování výsledků donutilo autory seznámit přehledně širší veřejnost s dolováním v Jeseníkách, Opavských a Rychlebských horách. Zvolili pohled typologický (co jsou rýžoviště a doly), chronologický (počínaje Kelty) a místní (rudní revír Zlaté Hory, An-

dělskohorský, Staroměstský, Zlatý chlum, polské rudné revíry). Čtivosti textu oprostěnému od přemíry geologické terminologie napomáhá celá řada map a nákresů i osobní zaujetí autorů, kupř. v radách novodobým zlatokopům. -gw-

Cironis, Petr: Akce „Řecké děti 1948“. Státní okresní archiv, Rokycany 2001. 268 s.
Hradečný, Pavel: Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948-1954). Praha 2000.

Dokumenty, vzpomínky a komentáře na emigraci helénských dětí v roce 1948 do Československa, jak zní podtitul práce, je souhrnným pokusem zmapovat první vlnu řecké emigrace zahrnující 3750 dětí, která byla tragickým výsledkem občanské války. Po víceméně teoretickém úvodu, v němž autor důsledně používá názvosloví Helada a Helénové a pro současného českého čtenáře překvapivě silně levicové, anti-imperialistické vidění problému, následuje soupis domovů, počínaje Mikulovem, kde řecké děti žily. V okrese Jeseník to byla Bílá Voda - uvedeno jen s přibližnými údaji - a nepotvrzené informace o Jeseníku. Zde tedy vyvstává nutnost tyto lokality zpracovat.

Knih je napsána dvojjazyčně: česko-řecky. Pro objektivní studium problému, tedy nezatíženém politickými omezeními a ideologickými předsudky, lze jednoznačně doporučit studijní materiál Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR zpracovaný P. Hradečným. Z něj je patrná významná funkce Jeseníku v tzv. řecké akci. V městě sídlila Ústřední řecká samospráva i stranické vedení KS Řecka pro Československo. V Bukovicích pracovala tiskárna časopisu Agonistis, v Mikulovicích fungovala škola pro přípravu agentů a diverzantů atd. Studii doprovází 31 dosud nepublikovaných dokumentů. -gw-

Joanidis, Sotiris: Rejvív a báje z okolí. RULA, Rejvív 2000. 172 s. Zlato a železo. Dějiny Horního Údolí, Dolního Údolí a Ondřejovic. RULA, Rejvív 2001. 174 s.

Druhé doplněné vydání vlastivědně-zábavné knihy Rejvív a báje z okolí se skládá ze dvou částí: první je historickým soupisem. Jejím cílem bylo převést do češtiny již nedostupnou německou literaturu či vybrat z úzce specializovaných odborných prací informace zajímavější dnešního návštěvníka Rejvízu. Z historického hlediska nejcennější jsou zde pasáže o vývoji obce po r. 1945, které autor podává jako kronikář s osobním svědectvím, např. o migraci obyvatelstva. Tím se stírá povytce eklektický ráz práce.

V druhé části si čtenář může vychutnat vypravěčovy hrátky s klasickými motivy pověstí. Kniha je vybavena dobovými fotografiemi a pohlednicemi v textu i v barevné příloze. Stejnou metodu zvolil autor i pro druhou knihu, jen vypustil báje týkající se celé oblasti, podobně jako některé faktografické údaje, které se v obou knihách prolínají. -gw-

Historické zajímavosti Zlatohorska. Klub přátel Zlatých Hor, Zlaté Hory 2001. 74 s.

Druhé doplněné vydání přináší populární čtení o dějinách Zlatohorska, dobývání zlata a o významných památkách města (pošta, rozhledna, kostely, sanatorium) a jeho okolí (hrady Edelštejn, Leuchtenštejn a kapličky). Stručně jsou připomenuty dějiny Dolního a Horního Údolí, Rejvízu a Ondřejovic. Vesměs byly odstraněny nedostatky nepečlivé redakce 1. vydání, brožura kresbami J. Šmoldase získala na ilustrativnosti. Kompilační práce však vybízí k dal-

šímu výzkumu, např. bohatého spolkového života, odsunu Němců a zejména osidlování, protože pamětníci těchto již „historických zajímavostí“ jsou ještě mezi námi. Postupně však odchází a k dispozici budoucím pokolením zůstanou jen ideologicky pokřivené prameny socialistické éry, stejně jako nacionálně vyhocené německé prameny 30. let. Tam by měl Klub přátel Zlatých Hor napřít své příští badatelské snahy.

-gw-

Stehlík, Eduard a kol.: Lexikon těžkých objektů československého opevnění z let 1935-1938. J.Škoda - FORTprint, Dvůr Králové n.L. 2001. 304 s.

Již 18. svazek edice Pevnosti přináší výsledky třicetileté práce „bunkrologů“, jimž se podařilo shromáždit veškeré dostupné informace o objektech čs. těžkého opevnění, a to těch, které se do září 1938 podařilo dokončit, tak i těch, které zůstaly v různém stádiu rozpracovanosti. Po stručné typologii objektů následují tabulky podle jednotlivých ženíjních skupi-

nových velitelství. Pod ŽSV Staré Město pod Sněžníkem patřil prostor střelnice Orlická a úseky Domašov, Šumný a Šerák - Černava - Branná. Avšak kromě StM - S 50 „U trati“ v Branné nebyla většina v projektu nakreslena či nebyla postavena. Ale i tak se jedná o cenné údaje byt' o neexistujícím opevnění Jesenicka vedle stojících tzv. řopíků.

-gw-

W Wysokim Jesioniku. PTTK, Wrocław 2000. 36 s.

Pobočka turistického svazu ve Vratislavi uspořádala ve dnech 19. - 21. 10. 2001 čtyřicáté celopolské setkání nejlepších vedoucích polské turistiky v Sudetech na Šeráku. K této příležitosti vydala sborníček prací popisující Hrubý Jeseník jsou součástí Mezinárodní horské trasy přátelství E3 jak z pohledu zeměpisného, geologického, tak i historického. Po příspěvku o Jiřího chatě na Šeráku následuje historie Mor.slezského sudetského horského spolku v letech

1881-1890 z pera M. Dziedzice. Nejen zájemce o staré mapy upoutá rozbor B. Czechowicze mapy Grodkovského knížectví, díla J. W. Wielanda a M. Schubartha z r. 1752, s přihlédnutím ke znázornění Jeseníků. Kupř. na této mapě již najdeme Bobrovník (Bieberteich). Závěr tvoří příspěvek redaktora sborníku R. J. Tokarza o Obřích skalách, které se objevily jako symbol setkání na příležitostném razítku a odznicích.

-gw-

Jesenicko na stránkách periodik

Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy

V 2. č. (2000) upozorňujeme na článek „Za samosprávu Moravy a Slezska v roce 1968“ svými závěry i dnes aktuálními. Našemu kraji je věnován článek J. Kramné o Matici opavské na Jesenicku v letech 1923-38 a její podpoře českého školství. Nepočítáme-li krátce pracující matiční odbor v Horních Heřmanicích, vznikla na Jesenicku během čtyř let síť devíti odborů v Bernarticích, Bílé Vodě, Mikulovicích, Dolní Lipové, Javorníku, Jeseníku, Vidnavě, Zlatých Horách a Žulové. Dále se v tomto čísle připomíná slezská sochařská rodina Kutzerů.

1. č. (2001) se Jesenicka dotklo jen letmo v některých souhrnných člancích (papírenství, menšinové školy). Větší prostor je dán recenzi antologie české

a německé poezie z Jesenicka „Země žulových křížů“. V 2. č. (2001) bylo zmíněno vyhlášení hřbitova v Bílé Vodě kulturní památkou.

Zásluhou Matice slezské vyšel **Bibliografický rejstřík Vlastivědných listů** ročníků 1. - 25. (1975 - 1999), který byl zpracován podle obsahové struktury příspěvků a rozdělen do 11 kapitol: dějiny a národopis, hospodářský život, kulturní život, politický a veřejný život, příroda, umění, mapy a veduty, pohlednice z našeho kraje, z odborných pracovišť, životní jubilea, nekrology a vzpomínky. Pro úplné vyhledávání článku o Jesenicku dobře poslouží připojený místní a autorský rejstřík.

Severní Morava

Číslo 79 (2000) recenzuje almanach k 200. výročí narození V. Priessnitze a sborník ze semináře o německých středních odborných školách (H. Heřmanice, Žulová, Supikovice). 80. svazek kriticky upozorňuje na chyby německé historické topografie Čech, Moravy a Slezska a v závěru shrnuje vlastivědné dění na Jesenicku. Svazek 81 (2001) obsahuje řadu metodicky podnětných článků. Jesenicka se týká popis zlatohorské nouzovky z r. 1848 a článek Romantika

plynových lamp, které (od září 2001) opět září na Jánském Vrchu. Z následujícího čísla doporučujeme příspěvek K. Pawlika Muzea v Opolském Slezsku v letech 1897-1945. Jesenicka se týká článek o žebračenkách z doby hospodářské krize. Na absenci hesel z Jesenicka v Encyklopedii Slezska upozornil F. Spurný. Závěr sborníku č. 82 přináší bibliografii vlastivědných zajímavostí č. 1-254.

Mikroregion Jesenicko - měsíční zpravodaj

Listopadové číslo 2000 přineslo text o drogerii na Masarykově náměstí čp. 166 a seriál o jesenických domech uzavřela studie o kasárnách a vojenské posádce.

V 1. čísle nového ročníku zahájila biografie preláta Josefa Neugebauera seriál o významných osobnostech z dějin města Jeseníku. Za přečtení stojí i historie výroby řetězů v České Vsi. 2. číslo je na vlastivědné příspěvky bohaté: bývalá tvrz v Adolfovicích, pečtidla České Vsi a listiny z českoveské kaple sv. Do-

minika, pamětní kámen ku cti Franze Kieglera, jako osobnost je vzpomenu první jesenický letec hejtman Viktor Schünzel. Od 3. čísla obec Bělá p. Prad. představuje své historické památky a Lipová-lázně své nejstarší dějiny. Zájemce o geologii se seznámí s terénem Ostružné. Stručný historický nástin provází i novou rubriku věnovanou „pomníkům privatizace“ - zde hotelu Slovan. Skutečný, vědecky fundovaný životopis vodního doktora Josefa Weisse číslo uzavírá. V následujícím zpravodaji seriál pokračuje Weissový-

mi dětmi - dvojčaty Adolfem Gustavem a Edmundem - oba se stali vysokoškolskými profesory, čili jak zní podtitul článku, Jablka nepadají daleko od stromu.

V 5. čísle vyšel nezdařilý text o odsunu a osídlování České Vsi v r. 1945, drobnost upomíná na hodnotu hřbitova v Ostružné, dalším pomníkem privatizace je lázeňská kavárna na Gräfenberku. Protože 9. 1. 1901 vzniklo v Jeseníku muzeum, najdeme zde pozvánku na jubilejní výstavu. Příslušník italských legií František Fridrich, který žil po r. 1945 v Jeseníku, reprezentuje v seriálu osobností novodobé české dějiny města.

V 6. čísle absolvujeme geologickou procházku obcí Belá a přečteme si historii povodní v České Vsi. Pomníkem privatizace je tentokrát nedokončený hotel Aldaron. Biogram faráře a gymnaziálního profesora Josefa Ehrliche zaujme každého čtenáře. Dvoučíslo 7-8 přináší přehled 60leté historie Základní školy v Lipové-lázních, jako pomník privatizace skončil hotel Slunný dvůr a vzpomínka na Johanna Ríppera prázdninový zpravodaj uzavřela. Zářijové číslo se věnovalo smutným vyhlídkám bývalé vinárny „Mo-

Hlava

Horská kulturní revue č. 3 (2000) věnovala pozornost významnému herci Rudolfovi Rittnerovi, jehož originální dům se nachází v Bílém Potoku (reportáž z něj článek doprovází). Následující číslo se o poznání méně vážně věnovalo činnosti spolku Schlaraffia, který byl v bývalém Frývaldově zastoupen dokonce

Heimatbrief der Lindewiesner

Ve 274. čísle (2001) najdeme zajímavost o odhalení pomníků Hanse Kudliche v SRN a USA. Následující číslo přineslo sérii šesti dobových fotografií, např. cenné snímky vinárny Kuss a Bornova hostince. Číslo 276 informuje o udělení čestného občanství Jese-

ravský hrozen“. K 175. výročí gräfenberských lázní snesl dr. Kočka řadu argumentů k uznání jejich počátku v r. 1826. Do seriálu o osobnostech byl zařazen Anton Blažek, vydavatel regionálního týdeníku Mährisch-Schlesische Presse. Říjnové vydání zpravodaje přineslo stručný popis bývalého lázeňského domu Císařský dvůr (dnes Bezruč) u příležitosti jeho rekonstrukce a připomnělo 120 let od položení základního kamene evangelického kostela v Jeseníku. Seriál Pomníky privatizace ukončil „Lesní domov“ ležící v lesích nad Českou Vsí. Profil knihkupectví a nakladatelství Betty Titze uzavřel vyprávění o lidech od novin ve Frývaldově. Číslo 11 obsahuje reportáž z Dnů Mexika v Jeseníku, během nichž byl zrekonstruovaný Mariin pramen zasvěcen patronce Mexika Marii Guadelupské. Ke 150. výročí úmrtí V. Priessnitzte byl do seriálu osobností zařazen příspěvek dr. Kočky o závěru života V. Priessnitzte. V prosincovém čísle tento seriál uzavřela vzpomínka na PhDr. Rudolfa Zuberu k jeho nedožitým 90. narozeninám.

oběma odnožemi. Formátem i grafickou úpravou změněné 5. číslo (2001) přináší v duchu redakčního hesla „čtení mezi skutečností a fikcí“ pojednání o návštěvě slavného cestovatele dr. Emila Holuba ve Zlatých Horách 26. 6. 1889.

níku H. Reineltovi a o setkání k 120. výročí MSSGV. Po připomínce patronky Slezska sv. Hedviky následuje medailon řádové sestry M. Luciny Moche, lipovské rodačky.

Altwater

Poslední 6. číslo 2000 přináší drobné zprávy z Jesenicka s představením nové literatury či opravené věže kostela ve Staré Červené Vodě. Ve vlastivědné rubrice jsou dvě vzpomínky: na hoteliéra A. Braunnera z Rejvízu a básníka V. Heegera.

1. číslo nového ročníku představuje internetovou adresu Mor.-slez. sudetského horského spolku *www.mssgv.de*. Připojujeme se k blahopřání k 80. narozeninám Dr. Gernota Ludwiga, autora mnoha článků o osobnostech v Altwateru. Vedle zpráv o pomnicích v Bílé Vodě najdeme recenzi na knihu Čítanka z Jesenicka. Z turistických lokalit jsou zde Vidly a z osobností je představen lichtenštejnský kníže Johann II., podporovatel turistiky nejen v Jeseníkách. 2. číslo je věnováno 120. výročí založení MSSGV ve Frývaldově a udělení čestného občanství Jeseníku H. Reineltovi. V závěru je připomenuta vlastivědná práce A. Drechslerové. 3. číslo pokračuje zprávami o oslavách výročí - za účasti delegace z Jeseníku. Zauj-

me foto omnibusu z 30. let jezdícího na trase Frývaldov-Červenohorské sedlo. Na závěr J. Hauk podal zprávu o umístění pamětního kamene Ing. F. Kieglera. Ve 4. čísle jsou přetištěny texty přednesené na oslavách: M. Brachtlové o výstavě Jesenicko v proměnách staletí, J. Josefíkové o památkové péči na okrese Jeseník a T. Knoppa o nových vlastivědných publikacích. Z historických příspěvků vybíráme stručné dějiny pomníku padlých z 1. světové války v Domašově, plán na úpravu lesního hřbitova v Rudohoří a 1. část o klášteře voršilek v Jeseníku. Z osobností jsou připomenuty vidnavský rodák, biolog F. Vierhapper a první čestný člen MSSGV Olivier M. de Bacquehem. V následujícím čísle najdeme dokončení článku o voršilkách Das Ursulinen-Kloster in Freiwaldau als Bildungszentrum für Mädchen. Z řady drobníček o výletech na Jesenicko se vymyká reportáž o svěcení obecního praporu ve Vlčicích.

Heimatbrief für Weidenau-Grosskrosse

Ročenka vidnavského a krašského krajanského sdružení č. 54/2000 je ve znamení 20. společného setkání a oslav 50. výročí vzniku spolku, jež proběhly jak v Neuburgu, tak i ve Vidnavě. Vedle řady přetištěných článků z novin o německo-českých vztazích je zde i listina o partnerské spolupráci mezi městy Jeseník a Neuburg s článkem o jejím podpisu. Několik materiálů má ráz turistických reportáží z ČR. Do vzpomínek na osobnosti je zařazen medailonek prof. Josefa Ehrlicha s popisem pamětní desky, která mu byla odhalena 24. 9. 2000 na nové kapli Vřesová studánka ve Weilersbachu. V pořadí již 55. ročenka

(2001) připomněla v rubrice Dějiny 1000 let vratislavského biskupství a osud jesenické části diecéze po r. 1945. Velká část ročenky je opět věnována reportážím z Jesenicka a Vidnavy, najdeme zde vlastivědné příspěvky o kameni Franze Kieglera a o lesním hřbitově v Domašově. Z osobností je připomenut čestný občan Jeseníku Herbert Reinelt a hejtman Chr. König. Drobné články o vidnavských kamenických památkách jsou výzvou k poskytnutí informací a fotografií.

Pokud není uvedeno jinak, zpracoval K. Growka

JESENICKO

Vlastivědný sborník.

Svazek 3.

Jeseník 2002

Redakční rada:

Ing. Petr Košacký (*vedoucí redaktor*), Mgr. Květoslav Growka (*výkonný redaktor*),
prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc., PhDr. Karel Müller, Mgr. Bohumila Tinzová, RNDr. Josef Večeřa

Nakladatel:

Vlastivědné muzeum Jesenicka

Vydávají:

Vlastivědné muzeum Jesenicka

(Zámecké nám. 1, 79001 Jeseník, tel. 0645/401070, www.vmjesenik.hyperlink.cz, e-mail: vmjesenik@iol.cz)

Státní okresní archiv Jeseník

(Tovární 18, 79001 Jeseník, tel. 0645/411710, fax 401871, archiv-je@cmail.cz)

Grafická úprava:

Grafické studio HLAVA, Jeseník

Překlad:

Ing. Rosalinde Uhlířová

Tisk:

TRIFOX Šumperk

Náklad:

750 ks

ISSN 1213-0192

Místa expozic Vlastivědného muzea Jesenicka:

Vodní tvrz Jeseník (muzeum)

tel.: 0645/401 070

e-mail: vmjesenik@iol.cz

Jeseník-lázně č.p. 175

(rodný dům V. Priessnitze)

tel.: 0645/411 633

UNIVERSITY OF TORONTO

LIBRARY

1900

100

100

100

100

Tato publikace byla vydána s finanční podporou firem:

KORD Jeseník s.r.o.

a města
JESENÍK

